BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

TJUGONDE DELEN,

KARL DEN ELFTES HISTORIA.

SJETTE HÄFTET,

KARL DEN ELFTES SAMTIDA, SISTA REGERINGS-ÅR
OCH DÖD.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,

TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1853.

INNEHÅLL.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Sjette häftet.

BERÄTTELSE

OM

KARL DEN ELFTES SAMTIDA, SISTA REGERINGSÅR OCH DÖD.

FÖRSTA KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA.

FÄLTHERRARNA.

Trenne krigare, Königsmarck, Ascheberg och Dahlberg, och trenne biskopar, Gezelius, Spegel och Swedberg 1), se der de klaraste och renaste stjernorna på minnets himmel från Karl den elftes tid! Vi fästa nu våra blickar vid raden af de tre förstnämnda herrarna och börja med

OTTO WILHELM KÖNIGSMARCK.

Efter sin far, den store fälthöfdingen under 30-åriga kriget, hade han ärft en reslig växt, ett aktningsbjudande utseende, en krigares både mod, snille och namn, samt

---

1) Den sistnämnde blef dock biskop först 1702.

slutligen en förmögenhet, som gaf 90,000 riksdalers årlig inkomst. Hans barndom och ungdom vårdades med all möjlig omsorg både af föräldrarna och af honom sjelf. Läraren var utmärkt, nämligen den ryktbare Esaias Pufendorf. Lika utmärkt var ock lärjungen både i flit, stadga och fattnings-förmåga. Jemnte framsteg i vanliga vetenskaper inhämtades äfven de döda språken så fullkomligt, att han talade både latin och grekiska och läste hebreiska. Detta jemnte ett serdeles stadgadt uppförande gjorde, att han i Jena valdes till studenternas rector illustris. Under utrikes resor inlärde han de lefvande språken och började öfva sig i krigsyrket, och blef dessutom personligen känd af Turenne, Mazarin och af den ännu landsflygtige Karl Stuart. Vid 22 års ålder återvände han till Stockholm, blef der öfverkammarherre, samt ådagalade så stor skicklighet och stadga, att han samma år skickades som svenskt sändebud till Englands och några andra hof. När han vid 26 års ålder en gång på en sådan resa anländt till Paris och skulle inför konungen aflägga den första högtidliga hälsningen, kom han dervid så helt och hållet af sig, att han omöjligen kunde återfinna tråden för talet eller tankarna. Men talet hölls på svenska, hvilket ingen bland fransmännen förstod. Königsmarck hade nog själsnärvaro att begagna denna omständighet. När han omöjligen kunde erinra sig talets fortsättning, började han genast att i dess ställe högtidligen uppläsa Fader Vår, Välsignelsen och en hop andra svenska böner, allt under bugningar och högtidliga åtbörder. Ludvig och hans hof förstodo hvarken det ena eller det andra; men Königsmarcks följeslagare hade största möda att icke vid detta sällsamma uppträde utbrista i högljudt löje.

Lärd, rik, duglig och storättad, hade Königsmarck under förmyndaretiden kunnat lätt nog uppstiga till statens högsta värdigheter. Men han hade öppet ogillat fåfängan, öfvermodet och egennyttan hos denna styrelses ledamöter. Han ville icke sjelf ingå i en sådan förvaltning och dymedelst måhända ådraga sig ett lika tadel.

Derföre, och emedan han framför allt älskade krigare-yrket, valde han detsamma till framtidsbana. Hastigt ilade han genom alla graderna och var redan vid 28 års ålder generalmajor. Kort förut hade han deltagit i den lilla bremiska fejden 1666, och var sedermera flere år i utrikes och för det mesta i fransysk tjenst. Under slaget vid Senef utmärkte han sig ganska mycket, och den ryktbare Condé erkände, att Königsmarck hade med både försigtighet och mandom i betydlig mån bidragit till fälttågets lyckliga utgång. Ludvig den fjortonde visade sin erkänsla genom att förära honom en dyrbar hedersvärja, och derjemnte ett regemente, som han fick behålla åtminstone till 1679; fastän han redan 1676 lemnade Frankrikes tjenst.

Redan förut hafva vi omständligen berättat, huru Königsmarck kallades att återupphjelpa svenska hären, sedan den genom och efter slaget vid Fehrbellin blifvit nästan helt och hållet förstörd 1); — huru han i samma uppdrag ådagalade utmärkt skicklighet och förmåga; — huru han tillkämpade sig segern på Rügen 1678; — och huru hjeltemodigt han sökte försvara Stralsund o. s. v. 2). Under denna tid, och då den utblottade kronan icke mägtade anskaffa penningar, försköt han af egna medel och till tropparnas underhåll icke mindre än 150,000 d. s. m. 3).

Från detta ärorika fast olyckligt slutade fälttåg återkom han 1679 till Stockholm och blef i början ganska väl mottagen. Men han hörde icke till Johan Gyllenstiernas parti och borde derföre enligt denne sednares plan aflägsnas från både hofvet och 1680 års riksdag. Det hade alltså varit fråga om att skicka honom till Paris; men Gyllenstierna fann sedermera för godt att till denna myc-

---

1) Se **15.** 52, 62.

2) Se **15.** 190—197.

3) Linköpings ark. Handlingar från Thorönsborg, kam.-koll. formliga intyg d. 13 September 1679 om en dylik Königsmarcks fordran. Andra uppgifva summan till 200,000 d. s. m.

ket aflägsna ort borttruga den ändå farligare Nils Bielke 1). Königsmarck åter blef skickad till Stralsund. Detta var ett drag af den mägtige gunstlingens illsluga sinne. Ty Königsmarck hade sedan belägringen 1678 legat i en bitter rättegång mot samma stad och dess borgerskap; och just till denna ort blef han nu affärdad, och med det obehagliga uppdraget att af nämnde borgerskap utfordra deras gevär och stadsnycklar. Han måste, ehuru ogerna, åtaga sig den svåra beskickningen. Först sedan riksdagen 1680 slutat, fick han komma tillbaka till Stockholm. Nu var Gyllenstierna död och Königsmarck återvann konungens förtroende till den grad, att han ämnades till riksråd. Ett falskt rykte och tomt sqvaller, kanske af medtäflare och afundsmän med slughet utbildadt och begagnadt, tillintetgjorde denna plan, och bidrog att för alltid skilja Karl den elfte från Königsmarck; ehuru denne var en bland de redligaste och utmärktaste den tidens herrar. Saken var denna. I följe af sitt benbrott 1681 hade konungen insjuknat så häftigt, att man trodde lifvet sväfva i fara. Då, och helt och hållet utan någon anledning, uppkom i Stockholm ett rykte, att Magnus Gabriel De la Gardie, Gustaf Otto Stenbock och Otto Wilhelm Königsmarck hade med danska och fransyska sändebuden uppgjort en sammansvärjning. Afsigten skulle vara att i händelse af konungens död fängsla enkedrottningen, mörda Wachtmeistrarna och lemna regeringen i Ulrika Eleonoras händer. Sagan troddes. Af fruktan för mördare. spände Hans Wachtmeister harnesk under kläderna och omgaf sig med förtrogna och beväpnade vänner. Karl sjelf tog saken så allvarsamt, att han strök ut Königsmarcks namn från listan öfver blifvande riksråder, och bedyrade, att en sådan ära skulle aldrig denna herre vederfaras. Snart blef osannfärdigheten af ryktet ådagalaggd; men Königsmarck kunde icke erhålla någon upprättelse, ehuru han begärde en sådan. Följande året lemnades honom visserligen ett

1) Se **16.** 140.

befäl vid norrska gränsen, men till konungens närmare förtroende kom han aldrig mer. Det rådande partiet fruktade emellertid, att något sådant kunde inträffa, och ville derföre nödvändigt få honom bort ur riket. Man föreslog ock, att han borde omigen som general-guvernör skickas till Pommern. Königsmarck ville ej. Han var krigare, och önskade att blott som sådan blifva anställd; *men krigsbefälet i Pommern, påstod han, vara så ringa, att det kunde ganska väl af en vanlig öfverste bestridas.* Dessutom stod han, som förbemäldt är, i fiendtligt förhållande till Stralsunds borgerskap o. s. v. Men ingenting hjelpte. Oaktadt alla ursäkter och undflygter måste han begifva sig till den motbjudande platsen.

Emellertid hade Karl den elfte från och med sin tronbestigning 1672 börjat med allvar och stränghet utföra 1655 års reduktionsbeslut. Gamla Königsmarck var en bland dem, som skördat mesta nyttan af föregående slösande förvaltningar. Han hade fått stora förläningar, serdeles i Bremen, och ansågs hafva vid sin död åtnjutit 130 till 140,000 riksdalers årlig inkomst. Den reduktion, Karl den elfte nu 1673 började anställa, afsåg icke blott en fjerdedel af alla dessa förläningar, utan ock slägtens grefskap, Westervik, hvilket reduktionen redan 1656 velat taga, men som Karl Gustaf då återgaf. Nu och vid pass 1674 ämnade Karl den elfte indraga detsamma. Men han och fäderneslandet kände sig i behof af nu varande innehafvaren Otto Wilhelms värja och fältherreskicklighet. Karl den elfte måste derföre beqväma sig att följa den eljest tadlade grundsatsen; nämligen, att icke med för stränga indragningar stöta en utmärkt man för hufvudet. Från reduktionens fordringar gjordes alltså till fördel för Otto Wilhelm Königsmarck några undantag, genom hvilka han fick behålla flere betydliga inkomster af grefskapet 1); hvar-

---

1) Riksregistrat. d. 18 Juni 1675, samt Nordin. fol. bunden 30. Kungl. brefvet d. 23 December 1675, samt d. 10 April 1678.

jemnte han bekom dels nya gåfvor, dels stadfästelser på gamla 1).

Men efter krigets slut frambröto på en gång Stora och reduktions-kommissjonerna. Den förra fordrade af gamla Königsmarcks sterbhus ej mindre än 500,000 d. s. m., mest för efterräkningar rörande förvaltningen af Bremen. Underrättelsen om dessa anspråk mottog Otto Wilhelm i början med åtlöje; ty han ansåg dem innebära en fullkomlig orimlighet 2). Men konungen tog saken på fullt allvar. Innan årets slut indrogos från slägten gods till 24,000 riksdalers årlig ränta; hvarjemnte nya förluster dels inträffade, dels hotade. Königsmarck klagade öfver lidna orättvisor och bad konungen sjelf granska några bland dessa punkter 3). Vi känna icke utgången; blott det, att indragningarna fortforo och likaså Königsmarcks missnöje. År 1687 tog reduktionen ifrån honom gods för 80,000 riksdaler. En mängd andra indragningar följde i spåren, och likväl ansågs gamla Königsmarcks sterbhus ännu år 1696 vara skyldigt kronan 152,467 d. s. m. Till och med år 1704 voro många bland dessa räkningar oafslutade 4).

Gamla Königsmarcks enka försonade sig emellertid med hofvet och det rådande partiet och lyckades derigenom att rädda en del af sin förmögenhet. Men sonen, Otto Wilhelm, kunde icke förmå sig till något sådant. Likasom han före 1672 undvek kamratskapet med Karl den elftes förmyndare, likaså gjorde han ock efter 1680 med samma konungs då framträdande gunstlingar. Han ville icke tjena under, eller tillsammans med personer, hvilkas åsigter och åtgerder han så ofta måste ogilla. Icke

1) Riksregistrat. d. 17 Maj 1679.

2) Engestr. bibliot. Ekeblads bref. Ribbing till Ekeblad d. 27 April 1681, der ock summan uppgifves i riksdaler i st. f. d. s. m.

3) Redukt.-kansl. Kungl. bref till redukt.-kommiss. d. 14 Maj 1683.

4) Nordin. fol. bunden 39, sid. 557—561.

heller ville han deltaga i några af den tidens vanliga stämplingar för att störta samma gunstlingar och sjelf intaga deras plats. Mer och mer ådagalade han en fullkomlig likgilltighet för allt, som rörde Sverge, och derjemnte en bestämd öfvertygelse om fruktlösheten af hvarje bemödande att rädda sin dervarande förmögenhet. Deremot sökte han så mycket ifrigare att få lemna landet och ingå i främmande tjenst. Först blef det fråga om Frankrike; men sedermera och 1685 gick han till Ungern och kämpade der under Österrikes fanor och med ganska stor utmärkelse.

Karl den elfte kunde visserligen aldrig finna någon rätt trefnad tillhopa med den ridderlige och belefvade Königsmarck 1). Men han tyckte det å andra sidan vara försmädligt, att en så högst utmärkt person icke skulle kunna trifvas, icke användas och finna sin bergning under Karl den elftes spira och inom sitt eget fädernesland. Han ville derföre högst ogerna bifalla ifrågavarande utrikes tjenstgöring. Men han måste dock slutligen göra det; emedan Königsmarck var envis och skulle måhända hafva begifvit sig ur landet, också utan konungens tillåtelse. Ty snart var dervid ingenting att förlora; så raskt hade reduktionen gått tillväga med hans egodelar. Det var med allt skäl, som han vid denna tid yttrade: *rik kom jag till Sverge, men fattig vandrar jag derifrån.* Sista utvandringen skedde 1686, då han ingick i Venedigs tjenst. Detta år och det nästföljande anförde han på Morea republikens landttroppar under högsta ledning af den store härföraren, sedermera dogen Morosini. Båda fälttågen utmärkte sig genom serdeles lysande bragder, vunna drabbningar samt eröfrade städer och landskap; i hvilka alla företag Königsmarck hade en ganska stor andel. Sådant blef också af republiken erkändt medelst hvarjehanda belöningar och utmärkelser.

Otto Wilhelm Königsmarck var gift med Magnus

---

1) Se **16.** 139.

Gabriel De la Gardies dotter, Katarina Charlotta. Besynnerliga, fast af oss okända omständigheter måtte dervid hafva förefallit; ty den högtidliga förlofningen firades 1665; men bröllopet icke förr än 1682. Äktenskapet blef, ehuru barnlöst, dock lyckligt. Med all upptänklig ömhet följde och vårdade grefvinnan sin man under alla hans fälttåg. Hon var sjelf ett utmärkt kunnigt, till och med i gamla språken lärdt fruntimmer; likaså hennes medföljande hofjungfru, Anna Agriconia, eller Åkerhielm. Fältlägret företedde derföre uppträden, som på sådana ställen voro tämligt sällsynta. Man såg den lärda fältmarskalken och hans lärda fruntimmer anställa hvarjehanda vetenskapliga och historiska forskningar, samt i Athen uppsöka dyrbara handskrifter och skicka dem till Uppsala boksamling. Emellanåt hördes Königsmarck sjelf tala latin och grekiska med landets kunnigaste män. Å andra sidan omgafs han af flere svenska ädlingar, hvilka sökte under den ärorika krigarens fanor bilda sig till skickliga försvarare af fäderneslandet.

Otto Wilhelm Königsmarck är en bland de renaste hjeltebilder, som vår historia kan uppte. Under mycket beröm i öfrigt, har visserligen Karl den elfte en gång påstått, att Königsmarck hade det felet att aldrig tala väl om någon menniska 1). Men detta löst framkastade och obestyrkta ord är också det enda ofördelaktiga omdöme, som vi funnit mot nämnde herre 2). För öfrigt instämma alla enhälligt i det högljudda beröm, som hans dygder och egenskaper förtjenade; och hvilket en hvar så mycket häldre uttalade, som Königsmarck icke deltog i något af den tidens många partisträfvanden, hvarken åt ena eller andra hållet. Hans hand var mot ingen; och derföre ingens hand mot honom.

---

1) Bielkeska arkiv. på Thureholm. Karl till Nils Bielke d. 3 Nov. 1688.

2) Beskyllningen i Biograf. Lexicon 7. 173 första noten bör lämpas på Filip Königsmarck, icke på Otto Wilhelm; hvilken då, d. v. s. 1694, varit död i 6 år.

Under fälttåget 1688 blef Königsmarck vid infallet på Negropont anstucken af en smittosam fältsjuka och afled inom kort, oaktadt sin makas ömma vård. Hans inelfvor begrofvos i en kyrka der i landet. Hans balsamerade kropp fördes till slägtgrafven i Stade. Hans bildstod blef af det tacksamma Venedig upprest vid nämnde stads tyghus. Hans minne söker svenska historien att åt sig bibehålla, såsom en serdeles kär och herrlig prydnad.

RUTGER VON ASCHEBERG.

Få personer hafva genomgått en så lång och lysande krigarebana som denne fältherre. Från och med 1634 till och med 1679, det vill säga i 45 år, har han deltagit i svenska härens rörelser, och derunder tillsammanlaggdt bevistat 15 större fältslag och tagit 15 standarer och 23 fanor. Dessa bragder äro redan i föregående delar beskrifna 1).

Hans utmärkta förtjenster åtnjöto ett rättvist erkännande af alla regeringar. Karl Gustaf gynnade honom ganska mycket. Under de derpå kommande fredsåren sökte förmyndare-styrelsen att med betydliga fördelar hålla honom, den borne främlingen, qvar i Sverges tjenst. Karl den elfte upphöjde honom 1673 till friherre, 1674 till general, 1678 till fältmarskalk. När skånska hären 1679 upplöstes och hemförlofvades, höll konungen en högtidlig mönstring och tog ett hjertligt farväl af sina troppar. Vid samma tillfälle förärade han åt Ascheberg ett hattband af diamanter, såsom bevis på serdeles tillgifvenhet och erkänsla. Dessa vackra och varma tänkesätt bibehöllos under bådas hela återstående lefnad. Konungen upphöjde Ascheberg sedermera till både riksråd och grefve. Men dessa yttre och icke ovanliga ärebetygelser ägde föga värde i jemnförelse med de bevis af innerlig kärlek, vördnad och tacksamhet, med hvilka Ascheberg ständigt öfverhopa-

1) Se **12.** 159, samt i femtonde delen alla kapitlen om skånska fälttågen 1676—1679.

des. Konungen införde det kalla och stela bruket, att i sina äfven förtroliga skrifvelser tilltala ämbetsmännen med deras tittlar, t. ex. herr landshöfdingen, herr generalen, herr kongl. rådet och fältmarskalken m. m. Ascheberg blef vanligtvis ett bland de få undantagen ifrån denna plägsed. I konungens handbref kallas han esomoftast: *min käre Ascheberg, min trogne lärofader, min gode, trogne gubbe, min gamle lärmästare, som jag aldrig kan fulltacka,* o. s. v. *Jag önskar,* skref konungen en gång, *att jag måtte få visa mina vackra regementer för min gamleläromästare;* o. s. v. När Ascheberg 1689 under ett besök i Stockholm insjuknade så svårt, att han i tvänne veckors tid måste hålla sig vid sängen, underlät konungen ingen dag att besöka den gamle krigaren.

Sådana tillgifvenhets-prof skulle nödvändigt alstra motsvarande känslor. Så skedde ock, och på Aschebergs trohet mot Karl den elfte finnes ingen fläck. Blind var dock denna tillgifvenhet alldeles icke; det visar sig af en och annan företeelse. Så litet som möjligt uppehöll sig Ascheberg i Stockholm, utan stannade för det mesta nere i Skåne. Hans person och namn synas ej heller i den tidens reduktions-ärender, mer än alldeles nödvändigt var. Man vet ock, att han ogillade många bland dess åtgerder och förutspådde deras olyckliga följder 1). Ehuru gynnad med en och annan verklig eftergift 2), måste dock äfven Ascheberg smaka några bland efterräkningens bittra frukter; ty ehuru Karls kärlek för Ascheberg var ganska stor, så var dock kärleken till reduktionerna än större. När någon sådan kom i fråga, hände sig ock, att den *gamle trogne läromästaren* fick en och annan gång återbetala rätt vackra fyrkar till sin kungliga lärjunge 3).

---

1) Se **17.** 259.

2) Nordin. Fol. bund. **31.** sid. 1062, om år 1693 efterskänkt sjettepenning.

3) Se **16.** 322. Nordin. Fol. bund. 31, s. 1130, 1214, 1235, om ett återgående byte i Bohuslän.

Efter krigets slut och Johan Gyllenstiernas död blef Ascheberg general-guvernör öfver Skåne och Halland, med bibehållande af Göteborg, Bohuslän och Dal. Det var en bland de mest omfattande kretsar, någon ämbetsman haft för sin verksamhet. Ascheberg fyllde den med nit och framgång; ordnade roterings- och indelnings-väsendet i Bohuslän och Skåne; — arbetade på att återupprätta Lunds högskola och skaffa densamma nödiga anslag; — likaså att med det gamla Sverge sammansmälta Skåne och de andra nyvunna landskapen. Hans namn lefde i dessa orter länge och i älskadt minne; serdeles hos landets gamla krigare. Bland många andra höres der också följande sägen. Vid början af en drabbning och när danska tropparna i öfverlägset antal framryckte på fältet, har en skånsk soldat stött sin kamrat i sidan, pekat på fienderna och sagt: *hur tror du, det här skall komma att gå?* Den andre svarade: *jag litar på vår Herre och på Askenberg.* — Det var för öfrigt icke blott krigaren, som bibehöll honom i aktadt minne. Äfven andra samhällsklasser talade med tacksamhet om hans lyckliga bemödanden för landets bästa, och i synnerhet om hans sträfvande att försona det gamla och djupt rotade hatet mellan båda grannfolken. Några år efter Aschebergs död, föddes häfdatecknaren Lagerbring. Vid mognad ålder nedskref denne följande ord: *jag är född och uppfödd i det land, som under de sista 13 åren af grefve Aschebergs lefnad stod under hans vård; och jag kan tryggt betyga, att jag aldrig hört ett enda ord till denne herres förklening* 1).

Ascheberg blef 1650 gift med Maria Eleonora von Busseck, med hvilken han hade 25 barn. Bland dessa voro nio dödfödda och fyra afledo i yngre år. Han sjelf dog slutligen den 17 April 1693 uti Göteborg, och Karl reste i egen person dit ned för att med sin närvaro hedra

---

1) I Barfods märkvärdigheter om skånska adeln sid. 432 fällas dock om Ascheberg några mindre fördelaktiga yttranden.

begrafningen. En i dervarande tyska kyrka upprättad minnesvård säger åskådaren, att under densamma hvilar den ryktbare Rutger von Ascheberg.

ERIK DAHLBERG

är den tredje och klaraste stjernan i det lysande Orionsbältet af krigareminnen från Karl den elftes tid. Redan förut hafva vi omtalat mannens ungdomsöden, de besynnerliga, skiftande, äfventyrliga och dock alltid rena 1); sedermera likaledes hvar på sitt rum de bragder, som utgjorde hans mannavärf och mannaära, och hvilka uppräknade vira sig likasom ett glänsande smycke kring hans minne och namn. Perlorna deri heta, eröfringarna af Brezsc 2), Fredriksudde, Bersudde 3), tåget öfver Stora Bält, befästningarna vid Syllinge 4) och Skepparslöf 5), teckningarna till Karl Gustafs historia, fäderneslandets förherrligande genom Sueciaverket, rustningarna till skånska hösttåget 1676 6), samt slutligen deltagandet i slaget vid Lund. Se der den kedja af bragder, som upplyfter Erik Dahlbergs namn och fäster detsamma oupplösligt vid minnet af Sverges gryende konstnärsära, svåraste strider och vigtigaste eröfringar.

De egentliga krigsbragderna äro redan omtalade i berättelserna om Karl Gustafs och Karl den elftes fälttåg; under hvilka det mesta fältmätnings-, belägrings- och befästnings-arbetet förnämligast var öfverlemnadt i Dahlbergs hand. Äfven under derpå följande fredslugn arbetade han ifrigt inom samma åt honom anförtrodda ämbetskrets. Med outtröttlig flit besökte och förbättrade han rikets fästningar, och bragte dem till en förut osedd full-

1) Se **12.** 153.
2) Se **12.** 155.
3) Se **12.** 21—23.
4) Se **15.** 104.
5) Se **15.** 169.
6) Se **15.** 115.

komlighet. I arkiven 1) förvaras en mängd af hans för sådant ändamål tecknade utkast. Han förstod äfven att genom uppmuntringar och utverkade anslag leda landets egna söner in på denna bana. Före honom voro de flesta herrar vid befästningsyrket utlänningar. Men år 1698 funnos bland 80 derstädes anställda tjenstemän blott 4 främlingar; de öfriga voro svenskar.

Dahlberg stiftade på detta sätt en svensk befästningsskola, hvilket dessutom var händelsen icke blott i afseende på ämbetsmännernas personer utan äfven på sjelfva saken. Ämnet kan här icke fullständigt utredas, blott i korthet antydas 2). I stället för det gamla holländska befästningssättet blefvo under hans tid här i Sverge införda de förbättrade anläggningar, som fransmannen Vauban uppfunnit. Deras tillämpning skedde dock på ett för Dahlberg egendomligt sätt. Derjemnte återtog han det af holländarna förkastade bruket af så kallade kassematterade hvalf, hvilka en sednare befästningskonst ytterligare användt och utbildat. En tredje, och ofta begagnad uppfinning bestod i de fästningstorn, som han i någon likhet med det gamla medeltidsbruket åter började anlägga. Af sådana hans verk har man ännu qvar fästena Tre kronor och Göta lejon utanför Göteborg. Man tror, att dessa, jemnte de ryktbara arabiska Martellotornen, föranledt sednare tiden att använda sådana byggnader långt oftare än förut skedde.

Dahlberg var samtiding med de två stora mästrarna i befästnings-konsten, fransmannen Vauban och holländaren Coehorn. Nämnde herrar vunno en utomordentligt stor ryktbarhet; ty de arbetade midt uti det bildade Europa och så att säga under dess ögon; och tillika i och för stater, som mägtade anskaffa de dryga medel, som en dylik verksamhet fordrar. Dahlberg med kanske lika stora

---

1) Nämligen det kongl. och ingeniör-corpsens i Stockholm och krigsakademiens vid Karlberg.

2) Se ytterligare härom Svenska Akademiens handlingar **24**. 224.

förtjenster, blef vida mindre bekant; emedan hans verk och verksamhet inskränktes genom Sverges inskränktare tillgångar, och dessutom gömdes och glömdes bland nordens sällan besökta skogar och berg. Sednare tider hafva dock gjort honom rättvisa, och flere i befästnings-konsten införda förbättringar anses hafva blifvit föranledda af de förtjenster, som en närmare granskning upptäckt i Dahlbergs arbeten.

Denna del af hans verksamhet stod i nära sammanhang med hans bekanta teckningar öfver alla belägringar, träffningar och fältslag m. m. som föreföllo under Karl Gustafs regering. De utgöra icke blott en prydnad för denna konungs historia, utan ock en ledning för hans häfdatecknare. Slaget vid Warschau, öfvergångarne af San och båda Bälten samt eröfringen af Fredriksudde m. fl. svenskarnes hjeltebragder framstå genom Dahlbergs teckningar och Suiddes grafstickel tydliga och lefvande för efterverldens ögon. Dessa taflor bilda tillhopa en hjeltedikt, en iliad, der hvarje teckning är en sång öfver något uppträde i den utmärkte krigare-konungens lefnad. Efter 40 års mödor och en mängd derunder inträffade hinder, fick ändteligen Dahlberg, men först 1696, den glädjen att se detta sitt stora verk fulländadt och framlaggdt för allmänheten.

Han tillämnade äfven ett dylikt arbete öfver Karl den elftes och till och med öfver Karl den tolftes krigsbragder. I synnerhet och framför allt annat blef den gamle krigaren förtjust öfver segren vid Narva. Ehuru numera 75 år gammal aftecknade han det ryktbara slaget, och det med en finhet och noggrannhet, som sträckte sig äfven till dess minsta delar. Till och med ramarna blefvo med mycken omsorg utförda; och i hvart och ett af deras hörn såg man det svenska lejonet krossande slå under sig ryska isbjörnen. — Dessa teckningar till de båda sednare Karlarnes tidehvarf hunno likväl icke fullständigas, icke ens de för Karl den elftes. De hvila således i våra samlingar spridda och outgifna. Taflan öfver slaget vid Narva

förvaras vid det lärosäte, der svensk ungdom bildas att under framtidens möjliga faror uppträda till värn för det hotade fäderneslandet.

Dessa historiskt-krigiska teckningar utgöra öfvergången mellan tvänne olika sidor af Dahlbergs verksamhet, nämligen krigarens och konstnärens. En afgjord riktning till denna sednare röjde sig redan i hans tidigare ungdom och i den uppmärksamhet, hvarmed han till och med då betraktade alla de byggnads- eller målarekonstens verk, som han fick tillfälle att se, först i norra Tyskland, och sedermera under resorna i Italien 1). Han tycktes vara i begrepp att för alltid välja detta lefnadsyrke, då Karl Gustafs skrifvelse 1656 kallade och införde honom på krigarens bana. När denna afbröts genom freden 1660, vaknade åter kärleken till de sköna konsterna. Första alstret deraf bestod i nyssnämnde teckningar till Karl Gustafs historia; det andra och än ryktbarare blef *Svecia hodierna et antiqua*, d. v. s. *det fordna och närvarande Sverge;* eller såsom det vanligen kallas *Suecia-verket*. Det bestod i 353 (?) afbildningar af Sverges städer, förnämsta herresäten, minnesmärken m. m. Under sina yngre år och i Frankfurt hade Dahlberg gjort bekantskap med den ryktbara boktryckaren Merian. Denne utgaf en samling kopparstick, som föreställde alla märkvärdiga orter i Tyskland. Härigenom tyckes Dahlberg hafva första gången blifvit ledd till tanken på att åstadkomma något dylikt för sitt eget fädernesland. Knappt var också freden efter Karl Gustafs död afslutad, förr än Dahlberg begärde och erhöll privilegium att utgifva Svecia-verket. Nu började ett vidlyftigt, långvarigt och ganska mödosamt arbete. Innan de många omnämnde föremålen hunno aftecknas, samlas, ordnas och på papperet vederbörligen utföras, åtgingo tio, kanske femton år. Än längre tid fordrades, innan de hunno stickas i koppar. Slutligen måste den 77-årige Dahlberg, försvagad af ålder, lemna hela arbetet ifrån sig, hvarefter han snart

---

1) Se **18.** 62.

afled utan att hinna se detsamma fulländadt. Men hans nit och allt uppoffrande fosterlandskärlek hade emedlertid likasom företagets egen storhet eldat till efterföljd dem, som fingo det vigtiga uppdraget i arf. Det var Lejonmarck samt en kamrer vid namn Blåman och en kopparstickare vid namn Aveelen, hvilka hade den stora förtjensten att med dryga uppoffringar och outtröttlig verksamhet ändtligen 1716 bringa det fosterlandshedrande arbetet till fulländning. Vi veta icke, om något land har att uppte en så praktfull beskrifning, en sådan i taflor utförd topografi, som Suecia-verket.

Ensam och endast med stöd af sitt snille och sin arbetsförmåga, hann likväl Dahlberg att på en tid af omkring 15 år samla och ordna dessa teckningar. Tolf serskilda kopparstickare behöfde sedermera 52 år, innan de hunno på plåtar öfverflytta de många och fina bilderna. Tio bland Sverges utmärktare vetenskapsmän hade efter hvarandra och under tillsammans en tid af ungefär 100 år det uppdraget, att författa en passande beskrifning till samma verk. Ingen bland dem alla hann längre än till begynnelsen.

Dahlberg var en stor beundrare af byggnadskonstens mästerstycken, och han sysselsatte sig äfven sjelf med dylika föremål. Men i detta hänseende blef han fördunklad och undanträngd af den öfverlägsne Tessin. Sverge har dock efter Dahlberg tvänne berömda byggnader, nämligen hans egen graf vid Thuringe, samt Askersunds utvidgade landtkyrka med dithörande Soopiska grafkor.

Erik Dahlbergs personlighet var så stor och ädel, och både till anlag och utbildning så mångsidig, att man ytterst sällan träffar någon, som kan med honom jemnföras. Lika utomordentligt stora voro ock hans förtjenster. Knappt har vårt fädernesland af någon annan enskild persons verksamhet hämtat så många, så olikartade och så vigtiga fördelar. Detta oaktadt måste Dahlberg vänta ovanligt länge på belöningar och befordran. År 1656 ingick han i Karl Gustafs tjenst som generalqvartermästare-löjtnant med ma-

jors rang. Hans stora förtjenster under denna konungs krig äro allmänt kända, i synnerhet vid Brzesc, Fredriksudde och tåget öfver Stora Bält, af hvilken sednare bragd Dahlberg har jemnte konungen största hedern. Och likväl erhöll han under samma konungs tid *ingen* befordran, och på några penningesummor när, *ingen* belöning. Deremot fick han mottaga flere löften om något dylikt, nämligen först att bekomma adelskap; detta blef 1660 af riksförmyndarne fullgjordt: för det andra att bekomma gods för 200 dalers ränta; detta blef likaledes af riksförmyndarne fullgjordt, då de 1662 gåfvo honom dylika, stigande till 270 dalers ränta. Tredje löftet bestod deri, att då Karl Gustaf 1659 ämnade åt några och femtio sina utmärktaste herrar utdela 1) danska adelsmäns i Skåne belägna gods, blef Werpinge anslaget åt Erik Dahlberg. Men vid fredsslutet 1660 måste Sverge afstå hvarje anspråk på nämnde gods, hvarigenom ock alla gåfvorna återgingo och således äfven Erik Dahlbergs. För det fjerde ämnades han till Karl den elftes lärare i befästningskonsten, hvilket likväl icke gick i fullbordan. Deremot blef han kort efter Karl Gustafs död af riksförmyndarne befordrad till öfverste-löjtnant vid Södermanlands regemente. Här hade han framför sig den förtjente öfversten Zanits, och inom fältmätningsverket den likaledes skicklige generalqvartermästaren Wernskiöld. Båda stannade qvar mindst till 1674 och stängde således på hvar sin väg Dahlbergs befordran, så att han med alla sina förtjenster blef i 14 år qvarstående på öfverstelöjtnants-graden. Om han hört till någon af de högadliga med riksförmyndarne befryndade slägterna, hade det troligtvis gått fortare. Emedlertid blef han af dessa herrar i andra fall mycket gynnad. Adelskapet, förläningen och öfverstlöjtnants-befattningen äro redan nämnda. Dessutom fick han till skänks betydliga krigsförråd vid Kronenborg, samt derjemnte dryga un-

---

1) Somliga säga, att de skulle säljas, och att förslaget derom hörde till 1661.

derstöd för de arbeten och resor, som fordrades för Svecia-verket och för teckningarna till Karl Gustafs historia; och detta fastän vid statskassans brist riksförmyndarne stundom måste med besvär upplåna de dertill behöfliga medlen. År 1669 utnämndes han till befälhafvare i Malmö och till styresman öfver fästnings-byggnaderna i södra Sverge. Emedlertid blef han, som sagdt är, hela tiden qvarstående på öfverstelöjtnants-graden.

Än mindre framgång hade han under de första fjorton åren af Karl den elftes egen regering; ehurù han i skånska fälttågen 1676, 1677 och 1678 hade ytterligare ökat sina redan förut ovanligt stora förtjenster om fäderneslandet. År 1674 dog Wernskiöld, hvarefter Dahlberg, varande närmast i ordningen, befordrades till generalqvartermästare med öfverste-rang. Härtill lades ock en plats i krigskollegium. Men sedermera blef han i 13 år lemnad qvarstående på denna öfverste-grad, fastän konungen under samma tid med brådstörtad fart upphöjde de yngre och ojemnförligt mindre förtjente herrarne Hastfer och Kristofer Gyllenstierna m. fl. till general-major, generallöjtnant, kongl. råd m. m. och Gyllenborg på fjorton års tid från ofrälse-assessor till grefve och kansliråd. Vi känna ej heller, att konungen under dessa år tilldelade Dahlberg några andra och serskilda belöningar. Tvärtom lät han 1682 indraga det gods, som nämnde herre hade af riksförmyndarne och enligt Karl Gustafs gifna befallning erhållit 1). År 1683 har väl konungen eftergifvit ett mot Dahlberg riktadt räfsteanspråk. Men år 1690 blef dock detsamma af reduktionen utkräfdt 2); enligt Karls förut omtalade befallning, att man icke skulle lyda sådana kungliga eftergiftsbref, som voro stridande mot de allmänna reduktionsgrundsatserna 3).

1) Se **16.** 322.

2) Se Nordin. fol. bund. 31 **1**. 667. kongl. bref. d. 30 Jan. 1690.

3) Se **17.** 375.

Det är icke svårt att gissa orsaken, hvarföre de belöningar, som i början tilldelades Dahlberg, voro så knappa och utföllo så långsamt; serdeles i jemnförelse med hvad andra fingo åtnjuta. Dessa andra, Hastfer, Gyllenstierna och Gyllenborg hörde till det mägtiga parti, som i hofvets tjenst arbetade för reduktionen och envåldsmagten, och hvars medlemmar skulle framför alla andra belönas. Men såsom Otto Wilhelm Königsmarck och till en del äfven Ascheberg, sammaledes höll sig ock Dahlberg helt och hållet aflägsnad från dessa rörelser, och det finnes ej mindsta spår, att han bidragit till främjande hvarken af det ena eller andra syftet. Se der troligtvis ett bland de skäl, som bidrogo till långsamheten af hans befordran!

Men dertill finnes ock en annan och vackrare orsak, och en, som gäller för hela hans bana, och som i någon mån ursäktar dröjsmålet hos alla de olika regeringarna. Dahlberg var nämligen en af dessa ädla naturer, som mer glädja sig åt att förtjena än att åtnjuta utmärkelser. Dessutom, med ett sinne, öppet för konsten och dess njutningar, sökte han häldre sådana nöjen, än tillfredsställandet af en ytlig ärelystnad. År 1654 erböd honom Karl Gustaf plats som kapten vid lifgardet. Han valde häldre att som enskild lärare följa tvänne rika ungherrar till Italien, för att få tillfälle se och beundra konstens dervarande mästerverk. Sådan var han hela sin lifstid igenom, hafvande derjemnte ett lynne, som i fråga om befordringar aldrig ville söka, utan sökas. Ända till sitt sextiondeandra år hade han ej heller hunnit längre än till öfverste-graden, och detta oaktadt han redan för 20 till 30 år sedan inlaggt förtjenster, så stora, evärdeliga och riksgagneliga, att blott få svenska män haft dem större. Nu ändteligen, — och tjugunio år efter öfvergången af Stora Bält, — tyckes det, som konungen började riktigt besinna, hvad Dahlberg varit och det myckna stora, som han uträttat. Det blef då, likasom fjäll fallit från ögonen. Derföre kommo också nu och öfver den grånades hufvud belöningarna både stora och hopade. Han utnämndes 1687 till landshöfding och ge-

neralmajor, 1688 till friherre, 1692 till generalfälttygmästare, 1693 till kongl. råd, grefve och fältmarskalk. I slutet af Karl den elftes regering fick han ett uppdrag, som var lika ärofullt i afseende på förtroendet, som svårt och obehagligt i afseende på göromålen. Han måste nämligen, oaktadt sitt ifriga undanbedjande afgå såsom generalguvernör till Liffland, för att icke blott styra utan ock om möjligt med Sverge försona den ortens innevånare, hvilka blifvit högeligen uppbragta så väl genom reduktionens hårda efterräkningssätt, som genom den föregående generalguvernören Hastfers tadelvärda uppförande.

Karl tyckes sålunda hafva mot slutet af sin regering fattat mycket förtroende för Dahlberg. Det blef likväl aldrig någon sådan innerlig tillgifvenhet, som den, hvarmed Ascheberg omfattades; ehuru Dahlberg tyckes genom likartade tjenster hafva i skånska kriget förvärfvat anspråk på en lika erkänsla. Men personerna hade i öfrigt många olikheter. Ascheberg var förnämligast en modig och skicklig krigare, den der följde konungen till strid och till seger; derunder vid hans sida oförväget nedhuggande fiender och sprängande öfver diken och gärdesgårdar. För sådana egenskaper hade Karl ett godt öga och öppet sinne. Dahlberg med samma djerfhet, mod och lycka, var dock tillika en vetenskapligt bildad krigare och i sitt umgänge en fin och belefvad man. Ingendera egenskapen stod serdeles högt i Karl den elftes smak. Dahlbergs lifliga kärlek för de sköna konsterna låg också helt och hållet utom, till och med öfver samma konungs synkrets. Genom allt detta var Dahlberg ett för Karl mera främmande, ett nästan högre väsende, med hvilket han ej kunde ingå någon närmare och personlig förbindelse. Detta var troligtvis orsaken till hans olika uppförande mot de båda högt förtjenta fältmarskalkarna.

Med sina många lysande egenskaper och stora förtjenster förenade Dahlberg hjertats mildare dygder och en lefnad, på hvilken det icke finnes en enda fläck.

Dahlbergs stjerna började tindra fram redan under det stora tyska kriget. Femtio år derefter d. v. s. vid Karl den elftes död var hon ännu icke nedgången. Ännu i början af Karl den tolftes regering få vi några ögonblick hugna oss åt den rena glansen af hennes strålar.

Här må bifogas en anmärkning. Krigarens kall är i många afseenden svårt, mödosamt och vådligt; dock i andra afundsvärdt. Hans verksamhet är bestämd och rigtad på sådana föremål, som icke omedelbart sammanhänga med de skilda statsåsigter, som dela och oroa samtiden. Han vårdar sin här och leder den mot fienden, dervid lydande öfverhetens bud, utan att inlåta sig i granskning af dess grundsatser. Sålunda kan krigaren hålla sig fjerran från dagens partier, hatad af intetdera, berömd af båda och derföre vanligtvis ock af efterverlden. Äfven detta förhållande har bidragit att höja glansen af de i sig sjelfva ärofulla namnen Otto Wilhelm Königsmarck, Rutger von Ascheberg och Erik Dahlberg. Långt mera svår och brydsam är statsmannens bana. Denne måste deltaga i bestämmandet af de grundsatser, som böra i hela styrelseverket följas och iakttagas för att åstadkomma enhet och sammanhang, stadga och kraft. Han måste ock i enskilda fall göra samma grundsatser gällande och derigenom ådraga sig mångas ovilja och tadel. Ju kraftfullare och följdriktigare han framgår, desto bittrare och högljuddare blir klandret. Ofta hafva stora krigare fulländat sin bana under allmänt bifall, beröm och jubel. Ingen stor konung eller statsman har deremot funnits, som icke fått af illa eller olika sinnade personer uppbära många och till ytterlig hätskhet drifna beskyllningar. Detta må, så vidt möjligt, lända till ursäkt för den ifrågavarande tidens statsmänner; och äfven för häfdatecknaren, ifall denne framställt eller kommer att framställa deras bilder i en för mycket mörk dager. Då, såsom ofta händer, deras handlingar äro tillräckligt hvarken bevisande eller bevista, har förtäljaren ingen annan grund att bygga på, än den ofta partiska

samtidens omdömen, lycksökares smicker för de mägtiga männen; eller afundares och fienders orättvisa beskyllningar. Med denna inledande anmärkning öfvergå vi till

ANDRA KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA HERRAR BLAND DET RÅDANDE PARTIET.

STATSMÄNNERNA.

Bland dessa vända vi oss först till *Bengt Oxenstierna.* Denne herres bana var så lång och märkvärdig, att dess uppträden redan i föregående delar 1) af våra berättelser intagit en betydlig plats. Den genomgår ock Karl den elftes hela regering och slutar först under Karl den tolftes. Sjelfva personen hade mycket inflytande på fäderneslandets historia och påkallar derföre, likasom De la Gardies och Nils Bielkes, hela vår uppmärksamhet.

Bengt Oxenstiernas öden och befattningar under Kristina, Karl Gustaf och förmyndaretiden äro redan omtalade. Vi hafva dock sedermera erhållit kännedom om ett hans ungdomsäfventyr, hvilket i flere hänseenden förtjenar komma till allmänhetens kunskap.

Vid 27 års ålder eller omkring 1650 var Bengt Oxenstierna förlofvad med sitt syskonebarn, Ebba Sparre, bekant både genom tillnamnet *den sköna* och såsom drottning Kristinas enda qvinnliga gunstling här i Sverige. Förbindelsen tyckes hafva varit af inbördes kärlek knuten och af ömse slägtingar gillad och stadfästad. Derpå reste Oxenstierna ut till det vigtiga uppdrag, han hade vid Nürnbergska exsekutionsverket åren 1650 och 1651.

Vid denna tid fortlefde ännu den bittra ovilja, med hvilken drottning Kristina förföljde Axel Oxenstierna och

---

1) Se **10.** 16; **12.** 148; **14.** 38; **16.** 16.

hela hans slägt. Måhända hade grefve Bengt ådragit sig ett serskildt missnöje derigenom, att han redan 1647 afslagit anbudet af en öfverkammarherre-plats vid hofvet. Magnus Gabriel De la Gardie var deremot förklarad gunstling och stod just nu på höjden af sin magt. Han sjelf öfverhopades med gåfvor och nådebevis, och likaså hans slägtingar. När den aflidne Gabriel Oxenstiernas barn år 1651 gjordes till grefvar, påstod man 1), att detta skedde förnämligast för att skaffa grefvinnetittel åt dess sonhustru, den ryktbara Maria Sofia De la Gardie, hvilken var gunstlingens syster. Hans broder, Jakob Kasimir De la Gardie, återkom vid samma tid till Stockholm efter slutade studier och utrikes resor. Ehuru blott 22 år gammal och utan att förut hafva varit i någon tjenstgöring, blef han af Kristina utnämnd till öfverste för dalregementet. Det var hans första steg på ämbetsmannabanan.

Denne yngling fattade en häftig kärlek till bemälte Ebba Sparre; och det tyckes, som hon af behagsjuka verkligen sökt draga honom till sig, och kanske till och med dolt eller förnekat sin redan knutna förbindelse med Bengt Oxenstierna. Furstinnan Maria Eufrosina sade i sin fromhet, varnande åt den unga skönheten: *om I lofvat grefve Bengt, så håller edert ord såsom det anstår en ärlig jungfru, och drager icke vår svåger, grefve Jakob Kasimir, ut på en hal is.* Så förmanade hon flere gånger; men Ebba Sparre betänkte ej sakens vigt, utan lockade sin nya tillbedjare med större förhoppningar, än hon ämnade uppfylla. Underrättelserna äro i öfrigt mörka och ofullständiga; men det ser nästan ut, som De la Gardieska slägten sökt på allt sätt tillvägabringa ett giftermål mellan unga grefve Jakob Kasimir och Ebba Sparre; naturligtvis för att derigenom än mera stärka sin magt och sitt inflytande. Det tyckes i synnerhet hafva varit Magnus Gabriel De la Gardie och hans gamla mor, Ebba Brahe, som drefvo detta

---

1) Denna förklaring är dock något osannolik.

spel. Det tyckes ock, som Kristina velat iakttaga tillfället att å ena sidan förtreta Oxenstiernorna och å den andra gifva De la Gardierna ett ytterligare bevis på sin gunst. Hon satte sig verkligen i sinnet att med allo magt tillintetgöra Ebba Sparres förlofning med Bengt Oxenstierna och i stället förmäla henne med Jakob Kasimir De la Gardie. Men när saken började taga en så allvarsam vändning, sökte Ebba Sparre draga sig tillbaka. Det var dock för sent; och hon fick nu med grämelse erfara de bittra följderna af sin obetänksamhet, såsom efterföljande berättelse visar.

Från denna tid finnes nämligen en brefvexling, som kastar något klarare ljus öfver förhållandet. Den fördes under namn, lånta ur de italienska den tiden mycket lästa herdedikterna. Ebba Sparre benämndes *Ariana* och Bengt Oxenstierna *Melinto.* De andra kalla sig *Myrtillus, Fillis, Diana* m. m., under hvilka namn några af de förlofvades bröder, systrar eller vänner förstodos. Vi vilja införa de mest upplysande bland dessa skrifvelser.

Fillis (troligen en Bengt Oxenstiernas syster), skrifver till honom den 3 Maj 1651 sålunda: *den förnämsta* (drottningen) *är ganska ond på oss alla och talar hårdt till Ariana samt vill, att denna skall förlofva sig med den andra herrn* (Jakob Kasimir De la Gardie). *Men Ariana står emot, så länge som möjligt.* Den 21 Juli 1651 skrifver någon annan bland slägtingarna till Bengt Oxenstierna följande: *Ariana är i stor frestelse. Den förnämsta* (drottningen) *vill ändtligen ha sin vilja fram och säger, att Ariana måste rätta sig derefter, eljest skall hon icke hafva något godt mer att vänta. Den förnämsta har hotat, att icke allenast Ariana utan ock alla, de henne tillhöra, skola förnimma, hvad den förnämstas hat kan göra. Deremot skall Ariana blifva så lycklig, som hon kan önska, om hon blott lyder den förnämstas råd; hvilka dock i detta mål tyckas ett rätt tvång vara. Den förnämsta sade ytterligare till Ariana: »förlita dig icke för*

»mycket på min gunst och pröfva ej för länge mitt tå-»lamod! ty du är i min magt, och jag kan göra med dig, hvad jag vill. Men när Ariana icke lät skrämma sig, befallte henne den förnämsta att genast gå ur rummet, hvilket hon ock gjorde. Några dagar derefter sökte hon med goda ord vinna den, som hon icke med de onda kunnat skrämma. Men när också detta blef förgäfves, grep den förnämsta åter till hotelser och sade: »om du »tager någon annan än grefve Jakob Kasimir, så skall »jag söka din makes undergång. Bengt Oxenstierna kan »du dessutom aldrig få: ty jag skall förbjuda ett sådant »äktenskap emellan syskonebarn». Oaktadt dessa den förnämstas hårda ord ämnar Ariana dock framhärda i sin trohet mot Melinto, så att hennes redlighet skall häri blifva spord. Hon har sagt köpsvennen (Jakob Kasimir De la Gardie) *sina tankar och bedt honom ingenting hoppas; ty, sade hon: »om jag ock med våld föres till brudstolen, »skall man likväl icke kunna förmå mig att säga Ja! »Den mägtigaste kan göra mig olycklig; men icke tvinga »min tunga att uttala de ord, jag icke vill». Men oaktadt dessa Arianas ord har den mägtigaste försäkrat köpsvennen, att hon skall skaffa honom det efterlängtade Ja-ordet.*

Det gick likväl hvarken lätt eller fort att utverka detta bifall. Ännu 6 eller 7 veckor derefter var det icke framtvingadt. Ty den 16 September 1651 skref Fillis till grefve Bengt följande rader: *köpsvennen* (grefve Jakob Kasimir) *talar ej mycket i saken; men hans föräldrar bullra högt. Den förnämsta drifver också hårdt sin vilja, och hotar att förbjuda äktenskapet mellan så närskylda personer som Melinto och Ariana.* — När kort derefter samma Fillis skref till Bengt Oxenstierna, bad hon Ebba Sparre fästa en kyss på papperet, såsom en helsning till den trolofvade. Fröken Ebba gjorde så, och Fillis utmärkte stället med en ritad omkrets, och skickade så brefvet till älskaren. Det var ett af de sista bevis på tro-

het och kärlek, som denne fick mottaga; ty från alla sidor bestormad, började ändtligen Ebba Sparre att vackla. Med De la Gardies böner förenade sig ock en eller annan af Sparreslägten; måhända af fruktan för drottningens onåd. Denna dref nämligen med yttersta häftighet på saken, och för att rätt kraftigt visa höjden af sin ynnest mot grefve Jakob Kasimir, framryckte hon besagde yngling uppför ärans trappa med en fart, så brådstörtande, att den nästan saknar exempel. Det var vid 22 års ålder, som han år 1651 efter slutade studier och resor återkom till Sverge. Inom ungefär två och ett halft år derefter, och förrän han fyllt sitt 25:te år, hade han blifvit utnämnd till öfverste för dalregementet, öfverste för gardet, öfverkammarherre, general-major och riksråd.

Ett så orimligt befordringssätt, likasom hela den mot De la Gardierna visade nåden, syntes nästan oförklarliga. Den tidens öfvertro inbillade sig derföre, att gamla Ebba Brahe hade med någon slags trolldom förhäxat drottningen, hvilken såmedelst lockades till den utomordentliga ynnest, som samma Ebba Brahes barn fingo åtnjuta. Man finner, att till och med några bland Oxenstiernorna hyst denna vidskepliga öfvertygelse.

Sedan emellertid Ebba Sparre i nära ett halft år med ihärdighet motstått drottningens böner och hot, började hon slutligen att nästan förtvifla. Den 14 November skref hon sjelf till Oxenstierna och uttalade sin beundran för hans trohet, och sin egen försäkran, att *om hon finge, ville hon ingen hällre tillhöra än sin Melinto. Men,* tillade hon, *drottningen har förklarat, att det aldrig får ske. Då jag bad, att i detta mål få följa min egen vilja, svarade hon: »det bifaller jag aldrig; ty jag har »härutinnan fattat mitt beslut och skall drifva det igenom, »så sannt jag vill blifva salig.» Jag bad morbror* 1) *riksskattmästaren tala vid henne; men han kunde ingenting uträtta. Hon har orubbeligt lofvat den andre min hand.*

---

1) Bengt Oxenstiernas far, riksskattmästaren Gabriel.

Jag måste ock bekänna, att denne visar mig en parfait amour 1) *och talar anständigt och förståndigt om allting, äfven om sin medfriare. Jag ville likväl mycket häldre ega min Melinto, om det tillätes. Men när nu hela verlden ser, att jag till det yttersta gjort allt, hvad i min magt står, då må man väl förlåta, om jag icke skulle längre kunna stå emot alla dessa bemödanden; o. s. v.*

Det nämnde mötet mellan Kristina och riksskattmästaren Oxenstierna aflopp på följande sätt. Drottningen, som sjelf kallat riksskattmästaren till enskildt samtal, yttrade dervid: »*Jag har hört, att eder son, grefve Bengt, ämnar fria till Ebba Sparre. Jag är likväl icke nöjd med en sådan förbindelse. Jungfruns far har åt mig anförtrott alla sina döttrar och deras blifvande giftermål, och jag har lofvat jungfru Ebbas hand åt en annan, på hvilken hennes tycke fallit.*» Oxenstierna svarade: *min son och jungfru Ebba hafva dock lofvat hvarandra trohet och det med ömse fränders samtycke. Jag hoppas derföre, att eders majestät lemnar sitt bifall dertill; häldst de båda ungas sinnen alltid varit böjda för hvarandra.* Kristina invände: *jag känner ganska väl, att detta icke är händelsen; och har derföre lofvat jungfruns hand åt en annan.* Oxenstierna genmälte: *jag hoppas dock, att ers majestät icke tager ifrån min son hans fästmö. Men,* sade Kristina, *jungfrun har icke samtyckt, och vill icke samtycka.* Oxenstierna svarade: *om ers majestät först lofvar att icke med ogunst anse hennes uppriktighet; och sedermera låter genom två till tre opartiska män begära hennes hjertans tankar, så lärer hon vidhålla sitt första löfte.* Då inföll Kristina med afgörande ton: *dermed må vara, huru som häldst. För den nära slägtskapens skull kan i alla fall deras giftermål icke bifallas; ej heller kan jag tillåta mig att rygga det löfte, jag en gång gifvit åt grefve Jakob Kasimir.* Riksskatt-

1) Fullkomlig kärlek.

mästaren måste slutligen aflägsna sig utan att hafva kunnat i någon mån rubba drottningens beslut.

Kristina fortfor således att bestorma Ebba Sparre, men kunde icke helt och hållet besegra hennes motstånd. Då, och någon af de sista dagarna af 1651, tog drottningen med sig icke blott den nya friaren, grefve Jakob Kasimir, utan ock dennes mor, Ebba Brahe, och bror, Magnus Gabriel De la Gardie, och flere af den slägten och gick så till Ebba Sparre, försökande på allt sätt att med böner och hotelser utverka hennes *ja*-ord. Den arma fröken kunde för ångest och gråt icke sjelf gifva något svar; men en hennes närvarande bror 1) uttalade i stället det begärda bifallet, och man släppte henne icke förr, än fästmansgåfvorna fingo aflemnas. Fröken Ebba blef genast derefter af ångest och sorg illamående; men knappt hade hon något tillfrisknat, förr än drottningen och De la Gardierna förde henne med sig till Nyköping, för att rycka henne från Stockholm och Bengt Oxenstiernas dervarande vänner och förespråkare.

Samtidigt med detta uppträde kommo till drottningen och till grefve Jakob Kasimir bref från Bengt Oxenstierna af innehåll, som man lätt kan föreställa sig. Bland annat hotade han att utan tillstånd och tjenstledighet genast öfvergifva sin plats och sin befattning, och skynda till Stockholm för att försvara sina rättigheter och sin sköna fästmö. Dessa bref och isynnerhet hotelsen om hans snara hemkomst förorsakade öfverallt mycken oro och bestörtning. Man befarade svåra och våldsamma uppträden mellan de båda täflande ungherrarna och mellan deras stora och mägtiga slägter. Från flere håll och med flerehanda skäl sökte man derföre afråda Bengt Oxenstierna från hemresan och från alla ytterligare åtgerder. Till och med hans far

---

1) Brefvet säger: "vältalige bror." Måhända menas dermed Per Larsson Sparre, hvilken var en utmärkt talare. Ebba Sparres hela öfriga slägt tyckes dock hafva gynnat Bengt Oxenstierna.

skref i sådan riktning ett afstyrkande bref. *Din fästmö, sade han, är alltför vankelmodig. Hon lärer ofta både inför drottningen och andra påstått, att hon aldrig formligen bifallit förlofningen med dig. Du skall af hennes egna systrar få i detta hänseende höra ganska mycket. Säkert är, att, om jungfru Ebba hade från början visat en bestämd vilja, skulle nog hennes majestät hafva gifvit efter. Men tacka nu Gud, att du slapp en så vankelmodig person! För att rentvå dig sjelf, bör du emellertid hemskicka de bref, hvaruti hon lofvat dig trohet, o. s. v.* Ebba Sparre sjelf tyckes hafva med serdeles stor förskräckelse motsett Bengt Oxenstiernas hemkomst. Måhända fruktade hon, att det dubbla spelet af hennes obetänksamma behagsjuka skulle då föranleda dels hennes eget ytterligare blottställande, dels olyckliga, kanske blodiga uppträden mellan de båda herrarna. Hon skref derföre till Oxenstierna ett bref, hvari hennes ånger och ångest uttalade sig med följande ord. *Ariana beder, att hennes Melinto icke genom några vådliga företag störtar sig sjelf i olycka och sin Ariana i än djupare sorg. Eländet är redan stort nog. Arianas enda tröst är, om Melinto lugnar sig. Hon vill sjelf och ensam bära qvalet och de olyckliga följderna; ty hon har ensam tillställt villervallan och hon kan med hela sitt lif icke tillräckligt plikta, för hvad hon gjort. Hennes samvete är redan förut nogsamt beträngdt, utan att någon Melintos ytterligare olycka tillkommer. Icke någon otrohet, utan blott olycka och församgdhet hafva lockat Ariana till denna ostadighet. Hädanefter blir henne ock lifvet bittrare än döden o. s. v.* En ungdomsvän af grefve Bengt afrådde honom likaledes från hvarje våldsammare åtgerd. *Din medtäflares slägt,* skref han, *är nu i en så öfversvinnelig nåd, att inga bemödanden, ingen magt, inga förnuftsskäl, ej heller de ödmjukaste böner förmå rubba det fasta beslut, vår herrskarinna tagit till fördel för grefve Jakob Kasimir.*

Bengt Oxenstierna, som i allmänhet var en serdeles försigtig herre, tog dessa råd i akt. Han lät häldre fara

sin vankelmodiga fästmö, än sin framtida lycka, och stannade derföre i Nürnberg. Så måste slutligen han och alla de andra foga sig efter Kristinas vilja. Det skedde likväl icke utan sorg och saknad, i synnerhet på Ebba Sparres sida. Bengt Oxenstiernas far skrifver straxt efteråt: *Ebba Sparre får onda ord från flere håll. Hon ångrar nu sitt löftesbrott och beder om bemedling, om förlåtelse. Hon har mistat lynne och matlust och till och med hennes skönhet har under dessa sorger och brytningar mycket förlorat sig* 1).

Så lyda de spridda underrättelserna om detta märkvärdiga uppträde. Drottningen dref sin vilja igenom; förbindelsen med Oxenstierna blef bruten, och Ebba Sparre i dess ställe fästad vid grefve Jakob Kasimir. Brölloppet anställdes dock först ett helt år efter förlofningen. Uppskofvet är märkeligt nog och var måhända en följd af brudens ånger och betänkligheter 2). Men när slutligen högtiden firades, skedde det med yttersta prakt 3). Det var vid detta tillfälle, som Kristina lät uppföra det lysande värdskapet *Gudarnes högtid*, hvilket vi redan beskrifvit 4), och som troligen gaf anledning till instiftandet af Amaranter-orden.

På sådant sätt knuten, blef förbindelsen ej heller rätt lycklig. Om Magnus Gabriel och hans mor, Ebba Brahe, ämnat genom denna svägerska stärka sitt inflytande hos Kristina, så bedrogo de sig ganska mycket. Flere

---

1) Brefvexlingen om detta Jakob Kasimir De la Gardies frieri till Ebba Sparre finnes i Stenbockska arkivet på Thorsjö. Jfr bidrag till Kristinas m. fl. historie, utgifna af C. Molbech, sid. 50.

2) Kanske till en del också af gamla Jakob De la Gardies under tiden inträffade död.

3) I 10:de delen sid. 11 säges förlofningen vara afslutad 2 dagar före nyårsafton 1651. Uttrycket är mindre tydligt och bör heta: sista dagarna af året 1651.

4) Se 9:de delen, sid. 180.

spår visa att mellan dem å ena, samt Ebba Sparre och hennes man å andra sidan rådde misstroende och ömsesidig ovilja 1). Redan 1659 blef dock Jakob Kasimir skjuten utanför Köpenhamn och den sköna Ebba Sparre dog icke långt derefter, och barnlös.

Kristina hade öfverhopat detta par med både gåfvor och nådebevis. Sedermera kom Karl den elftes reduktion med så stränga efterräkningar, att grefve Jakob Kasimirs anhöriga 34 år derefter sökte göra sig urarfva i hans qvarlåtenskap.

Vi återvända nu till Bengt Oxenstierna och dennes sednare öden.

Hans lefnadsbana intill 1680 är redan förut omtalad. Den hade blifvit tillryggalaggd med ära och allmänt anseende. Visserligen lyste hans person icke i glansen af de allra utmärktaste egenskaper. Men ganska utmärkt var han dock genom kunskaper, flit, ordningskärlek samt en allsidig duglighet, hvilken vid denna tid hade genom mer än 30-års trägen ämbetsmanna-verksamhet fått en ovanligt stor utbildning. Intill 1680 hade också hans uppförande, menskligt taladt, varit nästan utan fläck. Det enda man kunde förebrå honom, var, att han 1669 kastade sig på De la Gardies sida och motarbetade den af Brahe-Bielke-partiet samma år uppgjorda sparsamma statsregleringen 2). Detta hans uppförande hade sin orsak, fast icke sin ursäkt. Den förre bestod deri, att Oxenstiernas enskilda omständigheter redan nu voro tämligen brydsamma och hotade att blifva än svårare genom nämnde statsförslag, hvilket betydligen förknappade den lön, han förut åtnjutit som president i Wismarska tribunalet.

Under sednare delen af årtiondet 1670 var han svenskt sändebud dels i Wien, dels vid fredsmötet i

---

1) Se **10.** 12. Vi hade vid dess nedskrifvande upptäckt misshälligheten mellan de båda Ebborna; men kände då ännu icke orsakerna dertill.

2) Se **13**:de delen 121—124. **14.** 40.

Nimwegen och ökade derunder sina skulder mer och mer. Detta var följden dels af de gamla men obetalda lånen, dels af ett fortsatt öfverflödigt lefnadssätt, dels ock af uteblifna löner. Denna djupa skuldsättning blef emedlertid af ett stort och olyckligt inflytande på hela hans återstående bana.

Omkring 1679 återkom han från fredsunderhandlingarna i Nimwegen. Vi känna icke, hvilket uppdrag Johan Gyllenstierna derefter ämnade gifva honom; ty denna herre bestämde då för tiden som en allsmägtig herrskare öfver både sysslor och personer. Oxenstiernas egentliga ämbetsplats var emedlertid i kansliet och således under rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie. Men denne sednare var i djup onåd och hade icke sedan 1677 fått förvalta sin syssla. Dess göromål sköttes egentligen af Gyllenstierna; men voro skenbart och för tillfället anförtrodda åt denne sednares vän och anhängare, riksskattmästaren Sten Bielke. Med en sådan tillsvidare förvaltning hade man nu hjelpt sig fram i trenne år och tills slutligen Gyllenstierna dog. Nu ändtligen skulle platsen blifva ordentligt och en gång för alla besatt. Men att återlemna den åt egentliga innehafvaren, Magnus Gabriel De la Gardie, det ville konungen för ingen del. Lika litet ville Bielke på alivar tillbyta sig denna befattning mot sin riksskattmästare-syssla. Man måste alltså uppsöka någon annan skicklig person för det ytterst angelägna värfvet; och då stannade de granskande och väljande blickarna snart nog vid Bengt Oxenstierna. Han var inom kansliet den äldsta ledamoten och utan tvifvel högt öfver alla de andra i kunskaper och mångsidig erfarenhet 1). I Juli 1680 blefvo således dessa ärender åt honom öfverlemnade. dock blott tills vidare. Många trodde, att konungen icke skulle i längden behålla honom qvar. Deras lynnen och personligheter voro nämligen mycket olika. Konungens kantiga umgängesseder ha vi redan omtalat. Grefve Bengt der-

1) Se 14. 39.

emot var hal, artig till och med kruserlig; så att ovännerna icke sällan gjorde åtlöje deraf. Två sådana personer tycktes icke vara passande för hvarandra, icke kunna sluta sig till hvarandra. Och likväl gick saken för sig. Dertill bidrogo många omständigheter; först och främst Oxenstiernas verkliga och öfverlägsna duglighet; sedermera enkedrottningen, hvilken tyckte om hans artiga umgänge; slutligen och kanske allra mest hans svågrar, de båda Wachtmeistrarna, hvilka ville genom honom än mer förstärka sitt parti. När De la Gardie om hösten 1680 upphöjdes till riksdrots, blefvo derföre kansliet och utrikes ärendena ordentligt öfverlemnade i Bengt Oxenstiernas vård. Likväl erhöll han icke tittel af rikskansler; ty konungen ämnade redan då afskaffa alla så kallade riksämbeten. I stället benämndes han kanslipresident, en tittel, som sedermera öfver 100 år åtföljde sysslan.

För att emellertid kunna ingå och qvarstanna i Karl den elftes styrelse, sådan denna blef efter 1680, gjorde Bengt Oxenstierna vid samma tid ett märkbart höger-om på sin statsmannabana. Uppfostrad i Axel Oxenstiernas skola, hade han beständigt med en viss dragning till venster, hyllat de aristokratiskt halfrepublikanska åsigter, som voro så vanliga hos den tidens högadel. Man hörde honom ännu 1680 påstå, att riksråden borde, äfven ofrågade och af sig sjelfva, gifva konungen *de påminnelser, de funno nödiga*. En gång yttrade han till och med den märkliga satsen, *att ett riksråds afgifna utlåtande borde anses för någon ting mer än blott rådgifvande* 1); o. s. v. Dylika läror passade icke för en Karl den elftes blifvande minister. Också hördes de efter 1680 års statshvälfning aldrig mer från Bengt Oxenstiernas läppar. Tvärtom var det han, som 1681 först uppsatte den skrift, genom hvilken rådsherrarna skulle frånkänna sig pligten och rättigheten att oombedda framställa sina råd; och som sedermera sökte öfvertala samma herrar att underteckna samma

---

1) Rådsprot. d. 22 Decemb. 1680.

skrift 1). Då de fordna vännerna inom rådet stretade emot reduktionen och Stora kommissjonen, blefvo de af Bengt Oxenstierna öfvergifna. Han tyckes i stället hafva med det rådande partiet ingått en tyst öfverenskommelse; nämligen, att Oxenstierna icke skulle på något sätt motarbeta de ifrågavarande åtgerderna; men att han också skulle deremot befrias från åtskilliga af de anspråk, som drabbade hans gensträfviga kamrater 2). Han började ock att från denna tid ödmjukt smickra konungamagten, och bittert tadla sista förmyndare-styrelsen, sina fordna ämbetsbröder. Det var nämligen genom dessa båda åsigter, som man efter 1680 säkrast banade sig väg till magt och inflytande.

Genom dessa omständigheter och vändningar, kom grefve Bengt snart nog i Karl den elftes nåd och i spetsen för utrikes ärendenas ledning. Han blef inom deras område nära nog enväldig. Med känsla af sina egna obetydliga kunskaper i ämnet, öfverlemnade Karl dessa angelägenheter helt och hållet i Oxenstiernas hand. Ett hufvudsakligt villkor blef dock dervid fästadt; nämligen, att alla krig skulle undvikas. Detta skedde också under Karls hela återstående regering och var förnämsta orsaken till den nåd och det inflytande, som Oxenstierna mägtade ständigt bibehålla. Dertill bidrog äfven dennes sluga uppförande, det välberäknade smickret för konungen och konungamagten, det beständiga tadlandet af herrarnas förmyndarestyrelse, det smidiga instämmandet i Karls personliga tycken och föreställningssätt; o. s. v. Dessa beståndsdelar återfinner man i nästan alla grefve Bengts tal och utlåtanden. Ofta nog plägade han genom skriftliga uppsatser lemna konungen underrättelse, om hvad som gjordes eller borde göras i afseende på de utrikes angelägenheterna. Hans sålunda yttrade åsigter blefvo af Karl nästan alltid gillade; ty de voro alltid framställda i

1) Se **16.** 471—474.

2) Se **16.** 325.

dagern af konungens egna grundsatser eller fördomar. Oxenstierna blef derjemnte troget understödd af Hedvig Eleonora, likasom han tillbaka troget understödde hennes holsteinska partisyften. Hvardagsgunstlingen Axel Wachtmeister var dessutom hans svåger och lemnade honom noggranna underrättelser om allt, hvad som föreföll; om alla vexlingar i konungens lynne och tankar, och om de stämplingar, som mot Oxenstierna förehades och om det sätt, hvarpå denne kunde med mesta framgång motarbeta dem 1), o. s. v. Också innästlade sig Oxenstierna inom ett par år ganska djupt i konungens förtroende. Han var redan 1683 2) intagen i sängkammarrådet och fick samma år såsom kanslipresident första platsen i sjelfva rådkammaren. Han hedrades med konungens besök vid några svårare sjukdomstillfällen, och större slägt-högtider. Mer än en gång yttrade också Karl, *att näst Gud var det Bengt Oxenstierna, som han förlitade sig på, och som han hade att tacka för fredens bibehållande.* Detta Oxenstiernas stora inflytande på utrikes angelägenheternas ledning blef snart allmänt bekant. Mer och mer vardt han ock från de flesta hof öfverhopad med artigheter, nådebevis och skänker; och till och med flere innehafvare af Europas mägtigaste troner vände sig till honom med egenhändiga och smickrande bref.

Solskenet af Karl den elftes nåd har likväl icke oafbrutet och oupphörligt bestrålat Bengt Oxenstiernas ämbetsmannabana. Tvärtom hafva öfver densamma, serdeles på de sednare tiderna, tågat molnskuggor, så täta och digra, att de slutligen hotade med verklig solförmörkelse. En dylik hann väl icke inträffa: men vexlingarne kommo så ofta, att de slutligen bildade ett fullkomligt Aprilväder. Inom riket saknades aldrig personer, som sökte störta den mägtige mannen. De leddes ena gången

---

1) Stenbockska ark. på Thorsjö. Axel Wachtmeisters bref till Bengt Oxenstierna.

2) Kanske förr.

af olika grundsatser, en annan gång af personlig fiendskap, men oftast af begär att intaga hans plats. Sådana stämplingar utgingo från båda lägren, så högadelns, som uppkomlingarnas. I egenskap af de förras ledare, visade sig fadren och sonen De la Gardie, samt Nils Bielke; bland de sednare framkommo trapptals efter hvarandra Erik Lindsköld, Nils Gyldenstolpe, Fabian Wrede, Lars Wallenstedt och den siste och farligaste bland dem alla, Karl Piper. Sålunda sågos fjolårsmän och framtidsmän om hvarandra söka störta mannen af den närvarande dagen. Det är ett eget och lärorikt skådespel att betrakta alla dessa sträfvanden och omvexlingar. Det gällde dessutom icke endast Oxenstiernas person, utan ock hela fosterlandet och dess förhållande till den allmänna europeiska statskonsten. Vi hafva dock redan förut omständligen beskrifvit dessa besynnerliga företeelser 1); hvilka i det hela icke lände till heder, hvarken för fäderneslandet eller för någon af de deri uppträdande personerna.

Man har efter Bengt Oxenstierna en stor mängd bref och uppsatser. De utmärka sig för rediga tankar och klart framställningssätt. I hvardagslag var dock hans språk, efter tidens sed, mycket uppblandadt med främmande ord, såsom vi förut visat 2). Men han kunde ock skrifva en för den tiden ovanligt ren svenska, hvilket ses af flere hans bref och uppsatser till Karl den elfte sjelf. Handstilen var redig och vacker, ännu nära det 70:de året. Som talare väckte han deremot icke något fördelaktigt uppseende, varande lågmält och oförmögen att utan förberedelse kunna i en längre följd framställa sina tankar. Hufvuddraget af hans lynne var i handlingssättet en försigtighet, och i sammanlefnaden en artighet, som ofta öfverdrefvos, den förra till misstroende och räddhåga, den sednare till kruserlighet. Han var icke den man, som gick fram mot sitt mål, raskt och öppet, utan

---

1) Se **18.** 201—240. **19.** 176—190.

2) Se **18.** 55.

fast häldre genom slingringar och smygvägar. På Karl inverkade han icke genom sanning och uppriktighet, utan genom smicker och begagnande af de känslor, genom hvilka han visste, att konungen kunde ledas. Hans ord voro icke att lita på; detta kände och sade redan samtiden. Han ville bereda sig ett bättre omdöme af framtiden. För sådant ändamål utarbetade och efterlemnade han flere uppsatser, rörande sin lefnad och i synnerhet sina regeringsåtgerder. Enligt dessa har det varit han, som förnämligast sökt hindra flere olyckliga eller olycksbådande företag, t. ex. Slippenbachs krigsstämplingar 1660 1), krigsförslaget mot Ryssland 1665 2), och franska förbundet 1674 3. Till ytterligare fördel för sig sjelf, har han i samma berättelser så lätt som möjligt öfverhalkat de af honom till en del föranledda och för fäderneslandet skadliga kaperierna på 1690-talet 4). Han har i allt detta blifvit af åtskilliga häfdatecknare trodd och i följe deraf mycket upphöjd och beprisad. Men vid läsning af rådsprotokollerna och af andra samtida handlingar finner man med förvåning, att hvad Oxenstierna uppgifver vara sin nästan enskilda förtjenst, det var egentligen ett verk af Gustaf Bonde, Sten Bielke, Per Brahe eller Johan Gyllenstierna; och att grefve Bengts andel deri har stundom varit jemnförelsevis ganska obetydlig. Så lästa och med verkligheten jemnförda, komma dessa hans uppsatser icke att bidraga till det åsyftade ändamålet, nämligen att inför efterverlden upphöja Bengt Oxenstiernas ära.

Samtiden hade, som sagdt är, icke synnerligt förtroende för hans uppriktighet, och esomoftast ser man honom kallas *den gamle räfven.* Till en del torde detta hafva blifvit föranledt af hans studerade och ytterst försigtiga umgängessätt, hvilket ingaf misstanken om en inbunden

---

1) Se **13.** 52—55.
2) Se **13.** 59.
3) Se **15.** 34—39.
4) Se **18.** 207—239.

bakslughet. Beskyllningen för räf-sinne torde ock många gånger hafva varit ett utbrott af harmen öfver den slughet, hvarmed han visste undvika de snaror, hans motståndare ofta med egen räfaktig beräkning lade honom i vägen.

Men hvad, som inför både samtid och efterverld stänker de mörkaste fläckarna på Bengt Oxenstierna och hans minne, äro de vängåfvor, eller rättare sagdt, mutor, som han vid slutet af sin bana mer och mer började att af främmande hof mottaga. Ovännen Nils Bielke uppgifver, att dessa summor slutligen stego till 28,000 riksdaler årligen 1). Man känner också, att Oxenstierna har af Österrike, Holland och England, tidtals uppburit ungefär 8,000 af hvardera, samt af Brandenburg 5,000; utan att räkna, hvad han fick i tillfälliga gåfvor samt af de mindre furstarna. Dessutom hade han ett eget sätt att åt sina barn skaffa fördelaktiga och indrägtiga ämbeten hos Sveriges bundsförvandter En yngre son, ännu blott i sina gossår, fick ett kompani, en äldre deremot ett regemente i Hollands tjenst. Åt mågen lofvades ett regemente i Österrike; och en bland döttrarna erhöll af Hannover en indrägtig plats vid ett adligt jungfrustift, samt af Holstein och Lüneburg en betydlig årspenning 2), båda delarna tillsammans inbringande 1,100 riksdaler 3).

Mycket af detta hans tadelvärda uppförande är redan förut omständligen beskrifvet i teckningen af Sverges utrikes politik. Det är visserligen sannt, att Oxenstierna vägrade mottaga betydliga gåfvor af Frankrike. Man skulle derföre kunna tro, att hans benägenhet för ett förbund med Österrike, England och Holland var en följd, icke af de mutor, dessa stater gåfvo; utan af verklig öfvertygelse om

---

1) Linköpings arkiv. Anecdota Benzeliana. Enligt Nils Bielkes berättelse för Benzelius.

2) Stenbockska arkivet på Thorsjö. Brefvexl. mellan Bengt Oxenstierna och hans dotter Anna.

3) Se **18.** 218, 225, 228, 245, 250, m. fl.

nyttan af deras vänskap. Denna mildare tydning kan måhända gälla under de första förbundsåren. Mot slutet kan den likväl omöjligen medgifvas; då man nämligen ser honom år efter år mottaga dryga gåfvor af England och Holland och låta dessa stater på samma gång behandla Sverge och dess handel på ett sätt, som var i hög grad både skymfligt och skadligt. Här kan ingen olika öfvertygelse om fäderneslandets fördel åberopas. Äfven underhandlingarna med Hannover och Holstein ådagalägga tydligen, att han vid ledandet af Sverges utrikes angelägenheter alltför mycket afsåg sina enskilda fördelar.

Bengt Oxenstiernas behof och begär efter penningar framsticker äfven på ett annat sätt. Af de herrar, som han befordrade till svenska sändebud vid främmande hof, har han enligt rykte årligen tagit en del af deras lön; t. ex. af den i Köpenhamn 300 riksdaler. Det var ungefär samma klandrade förvärfningssätt, som Hastfer använde i Liffland mot sina underlydande officerare, och hvilket vi redan förut hafva omtalat 1).

Man frestas stundom att vilja till Karl den elfte öfverflytta en del af dessa på Bengt Oxenstierna hvilande skuggor. Förhållandet var nämligen, att Oxenstierna i sig sjelf icke hade någon serdeles förmögenhet; emedan äldre brodern, riksmarskalken Gabriel ensam ärfde grefskapet, och många syskon delade den öfriga qvarlåtenskapen efter fadren. Under sina många och vigtiga beskickningar tyckes grefve Bengt sedermera antingen hafva fört ett allt för lysande lefnadssätt, eller ock haft allt för ringa arvoden; ty redan tidigt nog befinnes han hafva varit i svår penninge-förlägenhet. Vid fredsunderhandlingarna i Nimwegen stego hans skulder till en så betänklig höjd, att han måste pantsätta många sina tillhörigheter. Sedermera kom han hem till Sverge och blef 1680 ställd i spetsen för utrikes ärenderna. Hans dithörande lön utgjorde 7,500 d. s. m. Denna summa ansågs dock vara

1) Se **17. 332.**

alldeles för liten med afseende på den stat, en dylik ämbetsman då för tiden måste underhålla, och hvilken enligt beräkning fordrade öfver 20,000 d. s. m.; det vill säga ungefär tre gånger så mycket som det gifna arvodet. För Bengt Oxenstierna, hvilken ej heller hade någon egen förmögenhet utan blott skulder, blef det än otillräckligare. Han anmälde förhållandet hos Karl den elfte, och begärde löneförhöjning. Men konungen vägrade; *ty*, sade han, *om jag bifaller Oxenstiernas anhållan, då komma också de andra kongliga råden med samma fordran*. Inom kort blef dock Oxenstierna af yttersta nöd tvungen att förnya samma sin begäran. *Mitt hus*, skref han, *måste stå öppet för alla; och i anseende till ers majestäts tjenst hinner jag icke på något sätt sköta mina egna angelägenheter. En del af min egendom är redan i Nimwegen pantsatt. Nu på detta sista året har jag sjunkit än djupare i skuld och närlaggde räkning visar, att jag omöjligen kan lefva på det arvode, svenska kronan mig består* [1]. *Jag har för närvarande icke tillgångar att kunna ens i tvänne veckor uppehålla mitt hus. Om staten icke vill gifva mig tillräcklig lön att lefva af, måste jag taga afsked och flytta till landet för att icke blifva alldeles förstörd* [2]. Vi veta icke bestämdt, hvad svar han fick; det tyckes likväl hafva varit ett afslag. Men ungefär vid denna tiden, och måhända som en följd af detta afslag, var det, som Oxenstierna begynte taga årssold af Österrike. Smygskrifterna påstå till och med, att detta skedde med Karls vetskap och bifall; och att denne, i sin långt drifna sparsamhet, sökte sålunda slippa att sjelf utbetala den löneförhöjning, som Oxenstierna begärde och behöfde. På så-

1) Denna räkning visar, att Oxenstiernas hushåll i Stockholm kostade, kläder, handpenningar och betjening oräknade, 20,200 d. s. m.

2) Stenbockska arkiv. på Thorsjö. B. Oxenstierna till Karl den elfte i Juli 1681. Ett exemplar af samma eller ett samtidigt, dock i ordalag och summa något olika bref finnes i riks-arkivet.

dant sätt blef sistnämnde herre första gången 1) dels lockad, dels tvingad till det olyckliga hjelpmedlet att af främmande magter mottaga personliga understöd. Det var på denna väg, som han sedermera fördjupade sig ända till den förnedring, i hvilken vi sågo honom försänkt de sista åren af Karl den elftes lefnad. Det kan ej nekas, att nämnde konung bör till någon del ansvara för det olyckliga förhållandet.

Men å andra sidan bör märkas, att, ehuru Oxenstiernas lön icke förhöjdes, sökte likväl Karl den elfte att upprätthålla honom medelst andra och betydliga fördelar och eftergifter. Under loppet af åren 1681 och 1682 efterskänktes honom flere Stora- och reduktions-kommissjonernas fordringar 2). Det oaktadt var han hela tiden bortåt i tämligen nödställd belägenhet. Om igen sökte derföre Karl den elfte hjelpa honom medelst nya fördelar och understöd. Första dagarna af 1687 medgafs honom betalning af en hans krono-fordran på 15,000 d. s. m.; och detta, ehuru man vanligtvis ogillade likartade anspråk, då de kommo från andra, mindre gynnade personer 3). Samma dag fick han dessutom eftergift på flere andra reduktions-kommissjonens fordringar 4). Allt detta kunde ändå icke hålla honom upprätt. Vid midsommarstiden samma år blef den tvingande penningenöden återigen så hård, att till dess afhjelpande Rosersberg, Oxenstiernas förnämsta egendom, skulle säljas. Sjelf begärde han afsked ur tjensten för att kunna draga sig undan till landet och till ett mindre kostsamt lefnadssätt. Var det hans allvar, eller endast ett skrämskott? säkert är att det verkade i den sednare egenskapen. Ty vid tanken på Oxenstiernas bort-

---

1) Redan från riksförmyndare-tiden finnes visserligen en sådan beskyllning, eller ett sådant rykte; men alldeles obevisadt.

2) Se **16**. 325.

3) Nordin. Fol. bunden 30, sid. 483. Kongl. brefvet d. 7 Jan. 1687.

4) Reduktions-kansliet, kongl. majestäts bref till redukt.-kommiss. d. 7 Jan. 1687, enligt registraturet.

gång blef Karl mycket orolig. *Herr kongl. rådets olägenhet, skref han, är mig af hjertat okär att förnimma; serdeles emedan jag, såsom herr kongl. rådet sjelf vet, icke mägtar för rikets stora skuld afhjelpa nöden, så som jag ville. Jag kan aldrig tillfyllest berömma, med tacksamhet erkänna, ej heller med millioner uppväga herr kongl. rådets stora förtjenster; ty näst Gud har jag herr kongl. rådet och dess upplysta förstånd att tacka för den hugneliga fred, mitt rike nu i sju år fått glädja sig af. Jag beder derföre herr kongl. rådet icke tröttas vid bördan och besväret* o. s. v. Med dessa böner förenades äfven löften om hjelp. Oxenstierna lät beveka sig att stanna qvar 1), och konungen höll sitt ord. Penningar anskaffades, så att Rosersberg icke behöfde gå under klubban. Redan den 4 Juli bekom Oxenstierna ytterligare några ingermanländska gods och tillika löfte om att få behålla flere andra från föräldrarne ärfda lägenheter, hvilka eljest kanske bort indragas. På årets sista dag blef honom tillsvidare beviljad en eftergift på reduktionsfordringar, stigande till 124,023 d. s. m. Dock fortfor han att vara i ganska behöfvande omständigheter. År 1691 skänkte konungen honom ytterligare 5000 riksdaler 2. År 1692 skulle för Bengt Oxenstierna, liksom för alla andra, hans köpegods indragas, för att betäcka åtskilliga hans reduktionsskulder. Karl den elfte gaf honom dermed anstånd, — allt intill reduktionens en gång blifvande slut 3. År 1696 fick han afskrifna flere sina skulder till reduktionen, deribland en på 32,000 d. s. m. En månad före konungens död 1697 befriades han från ersättandet af de köpe- och pantegods, som han efter 1680 försålt 4) o. s. v. —, Och

1) Riksark. Svenske mäns bref.

2) Köpenhamns geheimearkiv. F. Hansens relation fraa Sverig.

3) Nordin. Fol. bund. 31. sid. 1019. Kongl. bref. den 22 Okt. 1692.

4) Redukt.-kansl. Kongl. bref. till liqvid.-kommiss. d. 3

oaktadt dessa stora gåfvor och eftergifter 1); oaktadt de dryga summor Oxenstierna af främmande hof uppbar, häftade dock sterbhuset vid hans död år 1704 för en skuld af 30,000 riksdaler, hvarföre enkan begärde ytterligare understöd. Men Karl den tolfte vägrade, och ansåg det vara nog, att hon för sin återstående lifstid fick årligen uppbära mannens lön såsom enkepenning 2).

Äfven detta fruntimmer, hon hette Magdalena Stenbock, har sin andel i Bengt Oxenstiernas olycka. Hon var stolt, praktlysten och förde ett lefnadssätt, som öfverskred tillgångarna, och som derföre bragte mannen på obestånd. Sjelf föga samvetsgrann, mottog hon mutor af utrikes magter, och har väl således icke sökt mot sådana frestelser stärka sin makes rättskänsla; utan snarare tvärtom. Oxenstierna var ej heller den man, som mägtade motsätta sig önskningarna af hennes fåfänga; lika litet som af barnens. Brefvexlingarna visa i honom en svag och eftergifvande make och far, hvilken för att fylla stundom högt drifna fordringar gjorde allt möjligt, till och med nedlät sig till det tadelvärda köpslagande, som vi redan omtalat.

Anmärkom ock följande egna omständighet! Sverges utrikes angelägenheter hade nu i trettiosju års tid blifvit för det mesta vårdade af Magnus Gabriel De la Gardie och af Bengt Oxenstierna. Beskyllningen att hafva tagit mutor af främmande hof hvilar, öfver den förre som en stark misstanka, öfver den sednare som en ovedersägelig sanning. Båda dessa herrar lefde dock i en nästan oupphörlig penninge-förlägenhet och i ett fortfarande obestånd, och efterlemnade vid sin död ett ganska fattigt och gäld-

---

Oktober 1696. Samt Stenbockska ark. på Thorsjö. Kongl. brefven den 23 Oktober 1696, samt den 12 Mars 1697.

1) Dessa reduktions-eftergifter voro dock ofta blott skenbara, och voro således af föga vigt. Se 17. 382—383.

2) Stenbockska arkiv. på Thorsjö.

bundet bo. Så liten välsignelse var det med deras vunna förmögenhet.

Det har ej heller varit någon serdeles glädje att följa sednare hälften af Bengt Oxenstiernas personliga utveckling. I början och länge nog framgick han fläckfri och af alla högaktad. Vid mognare år började han stappla. Ålderdomen blef sådan, att läsaren gerna ville vända sig bort, för att ej nödgas se den fordom högt aktade mannens sednare förvillelser.

JOHAN GABRIEL STENBOCK.

Redan genom föregående berättelser känna vi det allmännaste af denne herres ungdom och fordna öden 1). En närmare granskning af hans handlingar upptäcker deruti stora och hjerta motsatser; uppbrusande häftighet och kall beräkning; ridderligt sinnelag och slug egennytta. Så stridiga företeelser hos en och samma person äro icke lätta att förlika eller förklara. Än svårare blir utredningen, när de, såsom här, finnas hos en man, den der visste med utomordentlig klokhet förkläda dem; så att man icke rätt kan se, hvilketdera handlingssätt är det naturliga och hvilketdera det låtsade; — eller om ej båda, ehuru sinsemellan mycket olika, dock äro ur samma hjerta uppväxta och hopväxta för att sedermera, slingrade kring hvarandra, följas åt genom hela lifvet.

Under riksförmyndarnes styrelse talade Johan Gabriel Stenbock alltid för sparsamhet i statshushållningen och framstod vanligtvis i en ganska fördelaktig dager. Också kunde de sedermera kommande gransknings- och Stora kommissjonerna icke mot honom göra några betydligare anmärkningar. Kanske bidrog härtill också den förut nämnda omständigheten, att Stenbock redan i stridens början in-

1) Se **14.** 47 och **16.** 40, 170, 290, 292.

gick en förlikning med det rådande partiet 1). Men äfven under hela Karl den elftes egen regering finnes icke ringaste bevis, att han egenmägtigt tillskansat sig några allmänna medel; ej heller att han af utrikes magter mottagit en enda penning; och detta, ehuru de flesta Karl den elftes rådgifvare nedläto sig till sistnämnde egennyttiga förvärf. Om Johan Gabriel Stenbock berätta deremot främmande sändebuden enstämmigt, att han var en bland de få, *som icke togo emot utländskt mynt;* och att han kunde vinnas endast genom smicker och hedersbetygelser. Alla dessa drag tala högt om ära och oegennytta. — Men andra uppträden hviska om andra tänkesätt. Efterverlden måste såsom en egennyttig beräkning anse Stenbocks uppförande, när han 1681 i Februari tvärhastigt öfvergaf sina med ett obilligt rättegångssätt förföljda kamrater och för egen del och till egen fördel slutade fred med deras förföljare 2). Mot den till spillo gifna Magnus Gabriel De la Gardie var han äfven ganska sträng och ville för betäckande af sina fordringar bortkapa till och med den årspenning, som furstinnan De la Gardie åtnjöt af kronan. Mot den andra brodern, Axel Julius De la Gardie, förfor han också tämligen hårdhändt och lät till gäldande af en sin fordran uppspana och borttaga alla lösören, som nämnde herre hade i hufvudstaden 3). Stundom talas om de sluga beräkningar, hvarmed Stenbock visste öka sina stora rikedomar; och bland annat äfven följande drag. En hop förnäma enkor, som af kommissjonerna blifvit dömda till stora återbetalningar, begärde hans råd. Öfverläggningarna togo då vanligtvis den vändning, att fruarna beslöto sälja sina juvelsmycken; — och att sedermera inga köpare kunde för desamma finnas; — och att dyrbarheterna derföre slutligen och mot vanpris såldes åt Stenbock

1) Se **16.** 291, 292.

2) Se **16.** 291, 292. Om nämligen vår der förekommande gissning håller profvet.

3) Redukt.-kansl. redukt.-kommiss. prot. d. 9 Mars 1697.

sjelf, hvilken var en bland de få, som vid denna tid kunde utlägga några större penningesummor.

Den ridderliga djerfhet, som utmärkte hans yngre år, bibehöll sig tämligen länge. Man hörde honom ofta i rådet och i konungens egen närvaro ganska häftigt och bestämdt tadla och motsäga Bengt Oxenstierna; ehuru dennes inflytande och ynnest voro allmänt kända och samma Oxenstierna dessutom var gift med Stenbocks syskonebarn. I fråga om kaperierna talade han alltid för fäderneslandets ära och försvar. Han satte sig stundom till och med mot konungen sjelf 1). Att Karl icke enligt gjordt förslag återkräfde de åt hären och åt dess befälhafvare år 1648 gifna tyska ersättnings-penningarna 2); detta var åtminstone i närmaste hand ett verk af Stenbocks mod och fritalighet. Då rådet i vigtiga fall önskade göra konungen några motföreställningar, öfvertalade man ofta Stenbock att åtaga sig uppdraget. Han fullgjorde det också vanligtvis med mycken uppriktighet. Å andra sidan märkes, att han i flere vigtiga punkter understödde konungens reduktionsåsigter, äfven när dessa voro tämligen orättvisa. Han lärer t. ex. hafva tillstyrkt, att gustafvianska arfvegods skulle indragas såsom kronogods; likaså att obetalta löner skulle i flere fall förklaras som ofruktbara fordringar. Detta sednare hans bifall förorsakade så mycket knorr, att han fann för godt utgifva en serskild skrift till sitt försvar 3). En och annan gång prutade han väl emot; men lät dock öfvertala sig att som medlem taga plats i några reduktionskommissjoner. Hans vänner uttalade sin förundran deröfver, att han, som var rik, sjelfständig och ogift, ville låna sin hand åt dessa verk och sitt bifall åt en mängd der fattade beslut, hvilkas orättvisa han allt för väl insåg. Stenbock svarade: *jag vet nog, hvad jag gör; och det måste gå, såsom det går, om det någonsin skall blifva.*

---

1) Rådsprot. d. 30 Juni och 1 Juli 1684.

2) Se **17.** 256.

3) Se **17.** 130.

väl i landet. Uttrycket tolkas olika; af somliga som ett försvar för reduktionens nödvändighet; af andra såsom en antydning derom, att först, när orättvisorna hunnit sin höjd, kunde en återgång till något bättre blifva möjlig. En tredje och icke osannolik tolkning kan finnas; nämligen, att Stenbock ansåg nyttigt och nödvändigt, att han, i egenskap af en mildrande medelvägsman stod vid konungens sida, och att han derföre icke ville med för häftiga motsägelser tillintetgöra sitt inflytande. Hvad än orsaken må hafva varit; säkert är, att Stenbock verkligen afböjde några mycket obilliga reduktionsförslag; — och att han ifrigt talade mot flere andra af samma art; — men ock, att denna hans fritalighet var alltid både till syfte och ord så afpassad, att den icke störtade honom i onåd hos den för dylika påminnelser finkänslige konungen.

Ty utan att vara gunstling eller höra till de förtroligaste rådgifvarne, fortfor dock Stenbock att stå ganska väl hos Karl den elfte. Hans ord lemnades icke utan uppmärksamhet och han sjelf icke utan belöning. År 1685 bekom han till skänks 1700 lod arbetadt silfver, och vid ett annat tillfälle fick han behålla egendomen Sjöö; ehuru den kunnat enligt vanliga reduktionsreglor indragas. År 1693 fick han en eftergift på 48,000 1) och år 1696 likaledes på tillhopa ej mindre än 61,179 allt d. s. m. 2). Vi lemna dock derhän, huru pass billiga eller rättvisa de fordringar voro, som sålunda efterskänktes.

Ganska märkvärdigt är i öfrigt det väl beräknade sätt, hvarpå Stenbock uppförde sig vid åtskilliga mot honom väckta reduktions-anspråk. År 1687 kunde man förutse, att kammar-kommissjonen skulle komma att ålägga honom betydliga återbetalningar. I stället för att pruta emot och drifva saken till förbittrande rättegångar, upp-

---

1) Lund. De la Gardiana. M. S. **III**. 10. Kongl. bref. den 28 Maj 1693.

2) Nordin. Fol. bund. 31, sid. 1233. Kongl. bref. d. 18 Maj 1696.

gjorde han en förlikning och afstod åt kronan 47¼ [1]. hemman, hvaremot konungen gaf honom öppet frikännelsebref från alla slags efterräkningar af Stora och kammar-kommissjonen. Sak samma var med ett annat dylikt exempel! Stenbock hade af Magnus Gabriel De la Gardie köpt flere betydliga gods. Enligt den antagna grundsatsen af kronans företrädesrätt, skulle nu nämnde egendomar, såsom förbemäldt är, af köparen Johan Gabriel Stenbock återlemnas till staten 2). Men Stenbock gjorde nu på samma sätt som förra gången. Kronans anspråk var visserligen både obilligt och orättvist. Men Stenbock tvistade icke länge derom, utan gaf frivilligt efter, och ingick en ny förlikning. Han betalte åt konungen 22,000 riksdaler samt egendomen Kalmarsnäs; hvaremot Karl lemnade honom ett fullkomligt frikännelse-bref från alla de anspråk, som kunde göras med anledning af gods, köpta från De la Gardie 3). Dessa dryga och till en del orättvisa återbetalningar harmade likväl den stolte och hushållsaktige mannen ganska mycket; ehuru han nödgades tiga och dölja sitt missnöje. Sinnet pröfvades ytterligare, då han 1692 måste deltaga i återbetalningen af några diamantsmycken, hvilka man påstod, att förmyndare-styrelsen hade inköpt mot allt för höga priser. Nu började det lida till slut med Stenbocks tålamod och förställning. Han säges hafva småningom flyttat sin förmögenhet till främmande ort, i mening att der välja framtida boning. Han slog tillika öfver sig sjelf en skådepenning, som föreställde en örn, sväfvande bland skyarna, och med öfverskrift: *friheten är mitt element.* Tillika begärde han afsked från sina ämbeten 4). Det beviljades

1) Enligt andra uppgifter 67½.

2) Se **I.** 165.

3) Lund. De la Gardiana. M. S. III. 10. Kongl. bref. d. 20 April 1687, och d. 28 Maj 1693. Nordin. Fol. bund. 31 sid. 10, 16. Kongl. bref. d. 28 Jan. 1693.

4) Denna berättelse grundar sig på en blott sägen, hvilken blifvit med någon olikhet berättad i Tessin och Tessiniana sid. 279 och i Berchs skådepenningar **2.** 65.

icke; utan i dess ställe lärer återigen någon förlikning blifvit ingången; ty Stenbock erhöll 1693 den förut nämnda stora eftergiften och stannade hela sin öfriga lifstid inom fäderneslandet.

Der var honom ock bäst att förblifva. Rik, vacker, högättad, belefvad, samt väl anskrifven hos konungen, allmänheten och i synnerhet hos fruntimmerna, förde han i Sverge ett lif, behagligare än det kunde blifva på något annat ställe. Han ansågs vara en bland de få, som vid denna tid egde någon serdeles förmögenhet. *Han är*, sade utlänningarna, *den enda svenske herre, som har råd att betala 50 riksdaler för en häst;* och allmänheten trodde sig veta, att han hade i sin källare liggande flere tunnor guld i reda medel. Hvad der fanns, blef så mycket mer vårdadt och ökadt, som Stenbock var i allo en ganska ordentlig och hushållsaktig herre, och derjemnte ständigt förblef ogift, insparande derigenom kostnaderna för ett större och mer lysande lefnadssätt.

Utom de förbemälta dragen af hans slughet, berättade samtiden också följande. Grefve Stenbock egde ingen serdeles lärdom; men ville dock anses för en mycket kunnig och bildad herre. För att vinna ett sådant rykte, hade han i minnet samlat en hop uppgifter om främmande länder, och likaså inlärt lösningen af flere kinkigare vetenskapliga frågor o. s. v. I samtal med utlänningar eller utifrån hemkomna svenskar, och likaså med lärdare personer, brukade han framkasta än det ena än det andra af dessa väl inpräglade ämnen. Sådant skedde alltid med tonen af en man, som kände saken till grunden; men tillika med en försigtighet, som aldrig gick längre, än läxan var öfverläst. Dylika uppträden förnyades likväl så ofta, att skarpsinnigare hvardagsgäster slutligen genomskådade hela tillställningen.

Utmärkt genom både klokhet och kraft, var Stenbock äfven ganska verksam under sina yngre år. Efter förlikningarna med reduktionspartiet 1681 och än mera efter 1693 aftog dock sinnesspänstigheten på ett märkbart sätt.

Stundom spordes väl några utbrott af den fordna lifligheten; men i allmänhet klagades, att Stenbock, ehuru klok och inflytelserik, ofta icke ens brydde sig om att taga någon kunskap om de förekommande ärenderna; utan att han sjönk mer och mer i dvala och försoffning, *blifvande till slut*, säger en bland smygskrifterna 1) *en storätare.* Orsaken till denna förslappning kan sökas icke blott i hans upphunna femtio år, utan fastmer i det enväldiga regeringssätt, som band verksamheten hos alla mer sjelfständiga och frisinnade personer.

HANS WACHTMEISTER.

Slägten är ej serdeles gammal. Den härstammar från Liffland och blef 1578 upphöjd i adligt och 1651 i friherrligt stånd. De flesta dess medlemmar utmärkte sig på krigets bana.

Den nu ifrågavarande Hans Wachtmeister föddes 1641. Tillfälliga omständigheter tycktes redan från goss-åren anvisa det yrke, som skulle blifva hans framtida ära. Hans far bekom 1651 af drottning Kristina det gamla på Blasieholmen belägna amiralitetshuset. Här fick alltså den unge Wachtmeister uppväxa med flottan nästan under sina fönster och med fartygen till skådeplats för sina lekar. Så föranleddes en tidig kännedom och en varm kärlek för detta yrke; hvilka båda delarna ytterligare utbildades, då han under sina engelska resor år 1666 som frivillig deltog i engelska flottans rörelser. För öfrigt tyckes han icke hafva egt några serdeles grundliga kunskaper. Tadlet roade sig med att berätta, huru han någon gång misstog sig vid användandet af lärda uttryck o. s. v.

Hans Wachtmeister var en nykter, arbetsam, driftig, klok och oegennyttig herre; derjemnte i högsta grad tapper och oförfärad. Mot dessa goda egenskaper framlade ovännerna beskyllningen för stolthet, herrsklystnad och

1) Nordin. Pomme d'Orange.

obändig häftighet. Till någon del tyckas nämnde förebråelser vara grundade. Flere uppträden af dylik art berättas. Bland annat har Wachtmeister under sina ungdomsresor vid något tillfälle kommit på Londons gator i ett slagsmål, hvilket kunnat kosta honom lifvet, om han ej blifvit räddad af en engelsman vid namn Sheldon. Händelsen knöt emellan dem begge en förbindelse 1), hvilken måhända var den omständighet, som längre fram till Sverge lockade sistnämnde i sin sak utmärkte man. Det var nämligen denne Sheldon, hvilken jemnte efterkommande sedermera med så mycken framgång arbetade på svenska skeppsbyggeriets förbättring 2).

Hans Wachtmeisters hetsiga lynne bidrog å en annan sida till den rigtning, han sjelf kom att taga under dåvarande partistrider. År 1670 råkade han med Axel Julius De la Gardie i en ganska häftig ovänskap, och ungefär vid samma tid äfvenså med en bland Oxenstiernorna 3). Vid dessa tillfällen förifrade sig den unge mannen ända derhän, att förmyndare-styrelsen måste tilldela honom en skrapa och slutligen visa honom från hofvet. Detta jemnte åtskilligt annat ingaf honom en bitter ovilja mot nämnde regerings-herrar och mot den gamla högadeln. Han öfvergick derföre helt och hållet till dessas fiender, till Johan Gyllenstiernas sida och blef jemnte sin bror denne partiledares pålitligaste vän och anhängare.

Under danska kriget utmärkte sig Hans Wachtmeister mångfaldiga gånger och på det mest fördelaktiga sätt; t. ex. under hösttåget 1676, i slagen vid Lund 4) och i Kjögebugt, vid återeröfrandet af Bleking 5), vid försvaret

---

1) Köpenhamn. Geheime-arkivet de vita et meritis H. Wachtmeister.

2) Jfr. **18.** 94.

3) Riksark. Bref till B. Horn. Krister Horn till B. Horn den 16 December 1670. Samt Uppsala bibl. Cederhielmska samlingen, Bondeska anekdoterna.

4) Se **15.** 116, 135.

5) S. st. sid. 149.

af Öland 1), samt genom flottans ändamålsenliga ledning 1678 2). Den lyckliga utgången af skånska fälttågen bör i betydlig mån tillskrifvas Hans Wachtmeister.

Efter fredens slut uppträdde han vid riksdagen 1680 och det såsom den verksammaste synliga ledaren och pådrifvaren af de vid samma tillfälle tagna besluten om enväldet, reduktionen samt Stora kommissjonen. Hans uppförande under denna brytning kan och bör i många fall tadlas. Det är dock för efterverlden svårt att afgöra, huruvida fäderneslandet kunnat utan dessa eller dylika hvälfningar räddas ur den svåra belägenhet, hvari det onekligen var försatt. Hans Wachtmeister löste frågan på sitt sätt och efter sina åsigter. Dessa kunna ogillas; men man måste erkänna, att han följde dem med kraft och oförfärad beslutsamhet; — men tyvärr också med den öfverdrift, som stundom nedsatte värdet af hans tillgöranden. Det kan nämligen icke nekas, att han under tvisternas hetta ofta förhastade, ofta förifrade sig till uppgifter och påståenden, som icke voro fullt öfverensstämmande hvarken med sanning eller rättvisa 3). Han tyckes sedermera sjelf hafva insett detta förhållande. Ty fastän han vid 1680 års riksdag var nära nog den förnämsta personen, så ville han dock aldrig mer deltaga i dylika förhandlingar. Konungen önskade väl hans biträde vid den betänkliga riksdagen 1686; men Wachtmeister lyckades att med förebärande af allahanda skäl slippa undan. Likasom Königsmarck, Ascheberg och Dahlberg, så drog sig äfven Wachtmeister helt och hållet bort från partistriderna och sökte en egen och oberoende verksamhet.

En sådan öppnades ock, då han fick till uppdrag att

---

1) S. st. sid. 148.

2) S. st. sid. 165.

3) Se i 16 och 17 delarna, berättelserna, huru enväldet, reduktionen och Stora kommissjonen blefvo vid 1680 års riksdag genomdrifna.

iståndsätta den nästan förstörda flottan, samt att flytta densamma från Stockholm till Karlskrona. Det var ett stort, ett vigtigt, ett odödligt värf. Med hela kraften af sin starka själ omfattade Hans Wachtmeister detta tillfälle att utföra ett verk, som för evärdeliga tider skulle hedra och gagna hans fädernesland och fläta kring hans eget minne en oförgänglig lager. För detta mål offrade han ock de återstående 34 åren af sin lefnad, och han bragte till lyckligt slut det stora, det ärorika företaget. Allt, hvad han derunder måste genomgå, skulle fylla en hel bok 1). Afunden ville nedsätta och tillintetgöra hans verk; och trögheten ville undvika det besvär, som de stora förändringarna medförde. Båda tillsammans påstodo derföre, att anläggningen vid Karlskrona var förfelad, och att flottan bort stanna i Stockholm eller förläggas till Kalmar. Ett par gånger var man ock på väg att öfvergifva det halffärdiga arbetet, men verklighetens skäl och Wachtmeisters kraft segrade. Vid andra tillfällen anklagades han för egennytta, våld och försnillningar. Ett stort rop derom gick öfver hela landet, och man förutspådde hans snara fall. Till och med konungen sjelf började tveka och anställde derföre en serdeles allvarsam undersökning. Men ju strängare denna genomfördes, desto tydligare framträdde ock Wachtmeisters oskuld, och han steg omigen och än högre i sin konungs ynnest. Mellan två så hetsiga herrar, var det likväl icke lätt att undvika obehagliga sammanträffningar. Vi hafva redan berättat åtskilligt i den vägen. Snart blef dock allting godt igen. Karl öfverhopade den utmärkte mannen med alla de ynnestbevis, som stodo till buds. Wachtmeister blef general-amiral, riksråd, generalguvernör öfver Bleking, Öland och Kalmar län samt slutligen 1687 grefve.

Af brist på tid, utrymme och kännedom kunna vi icke lemna en fullständig tafla öfver alla Hans Wachtmeisters verk, ej heller visa de mödor och strider, under hvilka de

1) Se SS. 87—96.

utfördes. Vi hinna endast uppräkna namnen på hans bragder. Han grundlade och ordnade Karlskrona stad, hamn och fästningsverk; — flyttade stora flottan och dess tillbehör från Stockholm till samma Karlskrona; — ställde amiralitets-kollegium i vederbörligt skick; — inrättade der serskildt stats- och kammarkontor m. m.; — förbättrade sjöartiklarna; — uppsatte förhållningsbref för flottans ämbetsmän; ordnade lotsverket; — ökade och förbättrade fyrbåkarna; — lät pejla svenska kusterna utefter Östersjön och Kattegat; — lät utgifva sjökort deröfver; — byggde Karlskrona kyrka för medel, som han sjelf utverkat; — anlade i samma stad sjukhus, barnskolor och dessutom det i Kalmar varande gymnasii-huset. Märk slutligen! att år 1680, då han mottog flottan, räknade den blott 12 brukbara fartyg, och dessa till större delen illa både byggda och bevärade; men redan 1689 gick han ut på Östersjön med 30 linieskepp, 10 fregatter och en hop smärre örlogsfartyg. — Så mycket förmår en mans vilja, när den redlig och allvar är; och så länge svensk flagga svajar öfver Östersjöns vågor, skall minnet af Hans Wachtmeister lefva i vördnad och välsignelse.

AXEL WACHTMEISTER,

den tre år yngre brodern, intager en om icke så lysande, dock ganska märklig plats i denna tidens historia. Till själsförmögenheter tyckes han icke hafva kunnat mäta sig med äldre brodern. Äfven utseendet var olika. Hans Wachtmeisters bild visar oss ett stolt, förnämt och fint ansigte. Axel Wachtmeisters blick och anletsdrag bära deremot stämpeln af en viss grof, men också godmodig uppriktighet; och hela gestalten vittnar om en jättelik styrka. Hans ungdom är föga känd, men hans kunskaper voro ganska ringa. Sin svåger, Bengt Oxenstierna, fick han under denna tid åtfölja på beskickningen till några främmande hof. Förmodligen har han dock funnit sig ega mindre anlag för en dylik bana och öfvergick derföre till krigarens. Här kom han på sin rätta plats.

Ett oförvägnare mod kunde ingen ega; och Axel Wachtmeister är en bland dessa redan under Karl den elftes tid framträdande förebilder till de sedermera så ryktbara Karolinerna. Se här några enskilda, men betecknande uppträden från hans krigsår! — Som öfverste deltog han 1676 i bremiska fälttåget. Då hände sig, att en tysk befälhafvare inbjöd honom att vid Ottersberg hålla ett samtal tvärtöfver den der framgående Wümme-floden 1) Men bakom buskarna vid sin strand hade tysken i förväg dolt ett par skarpskyttar. Både godtrogen och oförskräckt, kom nu Axel Wachtmeister från sin sida ned till floden; men i detsamma smällde skotten och ena kulan träffade honom midt för bröstet. Men att krossa Axel Wachtmeisters starka bröstben, det mägtade hon icke, och den svenske kämpen kom utan någon serdeles skada undan från försåtet. Kort derefter fick han en annan kula genom venstra armen. Snart återigen läkt, kastade han sig vid Hornburg in i en förtviflad strid emot Celliska gardet. Han blef omringad och fick flere sår; och bland annat en kula så djupt in i magen, att den sedermera följde honom ända till likkistan. Men det oaktadt fäktade han med så utmärkt tapperhet och kraft, att han bröt sig ut från fienderna och lyckades undkomma. — Kort derefter skickades han med 1200 ryttare och 200 dragoner ut på ströftåg. Han bestod då på en dag icke mindre än tre serskilda och ganska häftiga strider. Allraförst, och på morgonen återtog han Karlsburg 2) från fienden, dock icke utan hårdt motstånd. Kort derpå fick han höra, att 500 fiendtliga dragoner stodo i grannskapet. Han red med sitt folk genast till stället. Då lade sig en tysk kapten bakom en vall och utmanade Wachtmeister till envig. Det blef genast och gerna antaget. Wachtmeister red om-

---

1) Urskriften har Weser; men Ottersberg ligger icke vid denna flod utan vid Wümme.

2) Kallades också Karlstadt. Theatrum europæum nämner dock icke något om denna återeröfring.

igen djerf och godtrogen mot sin fiende. Denne aflossade då en muskött mot Wachtmeister, men den försåtliga kulan träffade lyckligtvis blott hästen. Wachtmeister sprang nu ur sadeln och störtade med vredgadt sinne mot sin lömske fiende. Denne var en skicklig fäktare och lätt klädd; hvaremot Wachtmeister, redan tröttad af den föregående striden, besvärades af tunga ryttarstöflar och en grof huggvärja. Han hade väl ock sin pistol till hands; men, emedan motståndaren saknade sådant vapen, ville den ridderligt stolte Wachtmeister icke begagna sig af denna fördel; oaktadt tysken hade förut och försåtligt begagnat sin muskött. Striden började med blotta värjor och slutades inom kort med tyskens fall. Dennes landsmän blefvo sedermera efter något motstånd öfverändakastade och jagade från fältet. Så slutades andra striden. — Knappt hade troppen hvilat sig några minuter, förr än vår hjelte fick veta, att ett stycke derifrån stod det lifregemente, som tillhörde enkedrottningen af Danmark. Han red dit för att öfverraska och nedhugga äfven dem. Men fienden hade blifvit varnad och redan uppställt sig i fyrkant, färdig att tillbakaslå anfallet. Vid denna syn studsade svenskarne tillbaka. De och deras hästar voro uttröttade af två föregående strider och af dagens utomordentliga hetta; och i synnerhet dragonerna krusade för att inlåta sig i en tredje och så vådlig kamp. Men Axel Wachtmeister uppmuntrade dem till fortsatta bragder, och föreställde bland annat, huru de kunde lägga af rockarna för att minska värman och blifva så mycket lättare och ledigare i striden. Det ovanliga förslaget blef med bifall mottaget. Rockarna afkastades och Axel Wachtmeister med sitt folk störtade i skjortärmarna mot fyrkanten. Efter en häftig men kort strid blef också denna fiende bragt i oordning, öfverändakastad och slagen. På en dag hade Wachtmeister sålunda vunnit trenne segrar, samt tagit åtta standarer, 16 fanor och 500 fångar. — Kort derpå eröfrade han Freiburg; men gaf hela det der tagna bytet åt soldaterna. — Länge hade likväl icke detta fälttåg varat,

förrän de mycket öfverlägsna danskarna och tyskarna lyckades att i Stade innestänga den svensk-bremiska hären. Denna hade sedermera ingen annan väg till undsättning från Sverge än genom den vid Elben liggande Schwingerskans. Nämnde punkt blef derföre af yttersta vigt för fienderna att borttaga, för svenskarna att försvara. Man väntade understöd af den flotta, som från Göteborg skulle för sådant ändamål afsändas till Elben 1) och till bemälte fäste. Att förekomma densamma angrepo fienderna skansen så häftigt som möjligt. Besättningen började tveka och tala om dagtingan. Då ditskickades Axel Wachtmeister såsom den pålitligaste person, man kunde utfinna. Och man bedrog sig icke. Wachtmeister satte nytt lif i försvaret, och tvänne fiendens stormar blefvo afslagna. Men nu voro äfven fästningsverken så nedskjutna, att då svenska soldaterna stodo raka, hade de icke längre tillräckligt skydd af murarna, utan måste krypa på knä, när de skulle från vallgången aflossa sina skott. Då kom åter igen dagtingan i fråga. Fienden erböd Axel Wachtmeister att på hvad väg, han ville, få återvända till Sverge; ty man önskade framför allt att blifva qvitt en sådan motståndare. För den öfriga besättningen föreslogos deremot strängare villkor. Wachtmeister förkastade anbudet. Fienderna började då om igen beskjuta de halfgrusade vallarna och lagade sig snart till en tredje storm. Den nu qvarlefvande besättningen utgjorde blott 26 man 2), och det var omöjligt att tänka på något ytterligare motstånd. Wachtmeister föreslog då, att den lilla troppen skulle göra ett gemensamt utfall och söka med värjan i hand slå sig igenom fienden och återvända till Stade. Men soldaterna vägrade och flere bland dem bortkastade sina vapen och sprungo öfver till de belägrande. Wachtmeister måste då likaledes begifva sig till den fiendtliga anföraren, her-

---

1) Se **15**. 92.

2) Theatrum europæum säger 100 man.

tigen af Celle, af hvilken han blef med mycken utmärkelse och högaktning emottagen och behandlad 1).

Efter kort fångenskap utvexlades han och återvände till konungen och den skånska hären. Han inträffade der omkring nyåret 1677 och således kort efter slaget vid Lund. *Ack*, skref han till svågern, Bengt Oxenstierna, *ack, hvad jag är olycklig, som ej fick vara med på en så ärofull dag! Jag har hört hans majestät med berömmelse omtala, huru min broder Hans räddade vår venstra flygel. En sådan lager skulle jag hafva velat förvärfva, om ock på bekostnad af lifvet. Men mitt onda öde har ej unnat mig en så stor lycka* 2). Snart fick han likväl det ena tillfället efter det andra att vinna dylika utmärkelser. I Februari samma år skulle han i sällskap med sin bror och med Johan Gyllenstierna återtaga Karlshamn från fienden. En betydlig dansk tropp nalkades och höll på att nattetid öfverraska de belägrande och undsätta staden. Axel Wachtmeister hann ej få med sig mer än 20 ryttare, då han måste skynda fram att möta fienden, som räknade mer än 1200 man. Men i skydd af nattens mörker, låtsade han vara mycket stark och gjorde med sina få bussar ett så stort buller och ett så ihärdigt motstånd, att fienderna saktade sitt anfall och brodren Hans kunde emellertid hinna samla de andra svenska knektarna, hvilka, ehuru mycket underlägsna, likväl lyckades kasta danskarna tillbaka. Det var i följe af denna bragd, som Karlshamn återföll i svenskarnes hand. — I Landskrona-slaget 1677 blefvo icke mindre än fyra hästar skjutna under Axel Wachtmeister. — När svenskarna 1678 belägrade Kristianstad, gjorde danskarna från sjösidan tvänne landstigningar för att undsätta staden. Begge gångerna skickades

1) Beskrifningen om dessa A. Wachtmeisters tyska bragder är tagen ur hans personalier, befintliga i Stenbockska arkivet på Thorsjö. Deras författare har dock begått några bevisliga misstag.

2) Stenbockska arkivet på Thorsjö. A. Wachtmeister till B. Oxenstierna d. 30 Jan. 1677.

emot dem Axel Wachtmeister, hvilken lyckades drifva fienden tillbaka till fartygen. Emellan båda dessa bragder försökte han en tredje. För att äfven från landsidan undsätta staden, hade konung Kristian med sin hufvudhär framryckt till Önesta 1. Axel Wachtmeister var i samma dagar ute på ströftåg, åtföljd af blott 12 drabanter och några frivilliga. Händelsevis fick han veta, att i en nästgränsande by satt konung Kristian just nu vid middagsbordet. Djerft fattade han sitt beslut att söka öfverraska och tillfångataga den fiendtliga konungen. Han framställde för sina stridskamrater det äfventyrliga förslaget, och dessa gladdes deråt som åt en högtid. De lyckades smyga sig genom förposterna och sprängde nu i sporrstreck mot det hus, der Kristian spisade. Men en dansk officer, som med några man stod framför gården, gjorde ett så häftigt och ihärdigt motstånd, att folk hann samlas och Wachtmeister måste draga sig tillbaka, sjelf sårad; dock medförande som fånge sin käcke motståndare och ett par af dennes soldater.

Sådana förtjenster ådrogo sig snart konungens uppmärksamhet, välvilja och förtroende. Wachtmeister erhöll några gods, som förut egdes af den till danskarne öfvergångne Owe Ramel. Han fick också det vigtiga uppdraget att resa till London och söka inleda en äktenskapsförbindelse emellan dervarande prinsessan Anna och konung Karl den elfte. När denna underhandling gick om intet, och trolofningen med Ulrika Eleonora förnyades, blef Axel Wachtmeister utsedd till det första sändebud, som Karl affärdade till sin utkorade brud.

Den nära och förtroliga vänskap, som Karl under danska kriget fattade för Axel Wachtmeister, fortfor hela deras lif igenom. En och annan gång, och i synnerhet 1681, trodde man, att gunstlingen skulle falla i onåd. Men man bedrog sig; konungens välvilja fortfor och till och med ökades. Wachtmeister upphöjdes steg för steg

---

1) Se **15**. 169.

till general, kungl. råd, fältmarskalk och slutligen 1693 till grefve.

Axel Wachtmeister fick en gång tillfälle att nära nog rädda sin beherrskares lif. En afton i Maj månad 1681 kom konungen med flere herrar inridande genom Norrtull. Just som de tågade förbi Barnhuset, utstörtade från en dervarande krog tolf till fjorton rusiga karlar, hvilka började angripa sällskapet och såra än den ene än den andre, icke utan fara för konungen sjelf; tills Wachtmeister slutligen, och med blottställande af sitt eget lif, lyckades fasttaga den oregerligaste af de druckna vildbjernorna.

Huru en annan gång Karl sjelf räddade Wachtmeister från en angripande slagbjörn, är redan berättadt.

Axel Wachtmeister var, såsom vi sett, en förklarad gunstling hos Karl den elfte. Det finnes likväl icke något bevis, icke ens någon beskyllning, att han missbrukat denna sin magt, hvarken på ett eller annat sätt. En smygförfattare påstår väl, att han sökt förleda konungen till utsväfningar med den lättsinniga prestdottern Öllegård Nissenius på Ljungby. Men denna enstaka berättelse torde grunda sig, om icke på ren dikt, åtminstone på löst rykte. I fall någon sanning ligger derunder, torde uppträdet kunna snarare förklaras som ett utbrott af ungdomligt öfvermod och lättsinne, än såsom någon nedrig plan till konungens förledande. I 19 år var Axel Wachtmeister konungens nästan dagliga umgänge och förtroligaste vän, och vi hafva likväl icke funnit, att, bemälte smygskrifvare oräknad, någon enda person har mot Wachtmeister riktat en dylik anklagelse; och hvad mera är, vi hafva icke funnit spår af någon serdeles afund eller illvilja mot gunstlingen. Märkvärdigt är ock, att man sällan eller aldrig finner uttrycken af något serdeles smicker för den mägtige mannen; något försök, att genom honom vinna sina afsigter. Måhända sträckte sig hans inflytande icke till vigtigare angelägenheter. Måhända var han nog klok, att sjelf undvika dylika inblandningar. Det vill nästan

synas, som hade han, likasom brodern Hans, dragit sig ifrån partistriden, och sjelfmant nöjt sig med att vara sin konungs enskilda vän.´ Det är väl sannt, han understödde hvälfningen 1680 och sedermera och allt framgent sin svåger Bengt Oxenstierna; men för öfrigt tyckes han icke hafva serdeles blandat sig i statens styrelse eller i reduktionen, Stora kommissjonen, eller i några slags allmänna angelägenheter. Främmande magter sökte än genom den ena, än genom den andra bland de svenska herrarna vinna konungen för sitt parti; men de vände sig nästan aldrig i sådan afsigt till sjelfva den närmaste gunstlingen, till Axel Wachtmeister; och oss veterligen, har han ingen enda gång af dem mottagit föräringar. Hans förbindelse med konungen tyckes hafva hvilat icke så mycket på politiska förhållanden, utan fast mer på personlig öfverensstämmelse i lynne och lefnadssätt. De roade sig med hvarjehanda upptåg; och ensamma eller i mindre sällskap såg man dem likasom ett par ostyriga gossar rycka och skuffa hvarandra fram och tillbaka. På konungens brådstörtande färder samt vid åtskilliga andra öfverdådiga företag var äfven Axel Wachtmeister den vanliga kamraten.

De nattliga, våldsamma och halsbrytande ridterna och det i sådant fall oregelbundna lefnadssättet har dock troligtvis skadat Axel Wachtmeisters likasom konungens egen helsa. De sednare åren af sin lefnad plågades gunstlingen af en serdeles svår hufvudvärk. Han blef trepanerad och derigenom något bättre; men sjukdomen återkom och lade honom i grafven. Han öfverlefde blott i två år sin konungslige vän och dog 1699 vid 55 års ålder.

JAKOB JOHAN HASTFER.

Denne mycket beryktade man var född i Rewel 1647 och af en ursprungligen från Tyskland kommen slägt. Anledningen till den stora lycka, han gjorde, var

trefaldig. År 1672 blef han intagen i den unga, ännu omyndiga konungens hof, och vann dennes ynnest i tämligen hög grad, varande i vissa fall af ett något liknande lynne. Andra anledningen till hans lycka var en kärlekshandel, hvilken han såsom ung gardeskapten förehade med riksrådet Göran Flemings enka, Sigrid Gyllenstierna, hvilken förbindelse ledde till sådana följder, att den högättade friherrinnan måste gifva sin hand åt den ännu obetydlige gardeskaptenen. Denne sednare kom sålunda i slägtskap med de efter hvarandra mägtiga gunstlingarna Johan Gyllenstierna och Klas Fleming, hvilket i hög grad påskyndade hans lycka. Tredje orsaken till framgångarna var det verkligt utomordentliga mod, han ådagalade i hela skånska fälttåget och i synnerhet i de trenne fältslagen vid Halmstad, Lund och Landskrona. Knappt finnes likväl exempel på någon svensk man, som i sednare tider gjort en hastigare lycka. År 1675 var han simpel adelsman och kapten vid gardet. År 1687 eller tolf år derefter var han grefve, general-löjtnant, general-guvernör öfver Liffland samt kungl. råd. Tillika omtalades en mängd andra bevis på den stora tillgifvenhet, Karl den elfte för honom hyste; t. ex. huru konungen 1684 ofta tillbringade hela aftnar ensam med Hastfer; — huru han 1685 gaf honom 1,000 lod silfver till nyårsgåfva; — huru han 1688 ämnade att med förbigående af Ascheberg och Nils Bielke utnämna Hastfer till riksmarsk 1); — och huru han 1691 gaf honom 10,000 2) riksdaler som understöd för en resa till varma baden. o. s. v.

Karl den elfte har icke någon heder af denna gunstling. Nästan alla samtida författare, ehuru i öfrigt af mycket olika åsigter, öfverensstämma likväl deri, att de

---

1) Nämligen enligt ett rykte, att Karl den elfte ville återupptaga de fem höga riksämbetena.

2) Enligt danska ministern Stockfleth. Se Fryxells Handl. 3. 242. Men enligt danska kunskaparen Hansens berättelse i Geheime-arkivet i Köpenhamn blott 5,000 R:dr.

utmåla Hastfer som en ganska föraktlig och dålig menniska; icke blott okunnig utan ock hatande kunskaper; derjemnte falsk, elak samt egennyttig, så att han å ena sidan tog mutor af hvem som häldst, och å den andra utsög underlydande krigsbefäl och soldater. Derjemnte påstods, att han var begifven på stämplingar, men utan förmåga att sjelf uppgöra planer dertill; och att han derföre i sådana fall hämtade råd och ledning af Oliwekrans, hvilken af dylika anledningar kallades: *la tete des ignorants* 1). Vi hafva redan omtalat Hastfers uppförande i Liffland, och huru stor andel han hade i de orättvisor, som der utöfvades, och i de olyckor, som derigenom föranleddes. När efter hans död Dahlberg blef i stället utnämnd till landets general-gouvernör, uttalade den då i Dorpt varande professor Hermelin innevånarnes glädje öfver förändringen. Det skedde i ett latinskt qväde af ganska märkligt innehåll 2). *Lägg bort, skref han, lägg bort din oro, du Liffland! och lyft i stället upp ditt förut af sorg nedtryckta hufvud! Du har funnit nåd hos konungen, derföre har han skickat dig en vördnadsvärd styresman; och,* tillade skalden:

Till Tartarens hålor igen vidunderna flyktat;
Hon stam-modern för lasternas tropp, som med giriga käftar
Gapar beständigt och fordrar än mer af det lockande guldet.
Bort högmodet ock flytt, som städs vantrefnaden spridde,
Aldrig för den betryckte lät upp sin dörr eller öra.
Nu deremot, med glädje och frid, de forntida dygder,
Klokhet och sans, rättvisa och tro, besökt våra bygder, o. s. v.

Hvar och en bland dessa rader innehöll det bittraste tadel öfver den förra general-guvernören.

Vid riksdagen 1680 uppträdde Hastfer som ett lydigt redskap för Karl den elftes vilja 3), och lånade både råd

---

1) De okunnigas rådgifvare.

2) Linköp. bibliot. Carmina Poet. Suec. T. I.

3) Se **16.** 143.

och arm till genomdrifvandet af envåldet och reduktionen. Sedermera hörde han till Klas Flemings parti likasom till hans slägt. Efter sistnämnde herres död ville man upplösa och skingra dess fordna anhang, hvarföre de nya gunstlingarna beslöto, att Hastfer borde aflägsnas och skickas såsom general-guvernör till Riga. Han prutade häftigt emot; viljande häldre stanna qvar i konungens grannskap och i solstrålarna af dess nåd. Men det hjelpte ej, och 1686 måste han begifva sig till Riga. Ehuru sålunda aflägsnad, deltog han likväl i nästan alla stämplingarna kring Karl den elfte. hållande sig än till ena än till andra partiet. och tagande penningar af hvilket främmande hof, som sådana erböd. Vanligtvis arbetade han dock för Bengt Oxenstierna och mot Nils Bielke; ehuru han å andra sidan finnes hafva tagit mutor äfven af Frankrike och i hemlighet gifvit denna magt underrättelse om svenska regeringens afsigter o. s. v. 1).

Omkring år 1691 började han blifva sjuklig. Förgäfves anlitades läkare och varma bad. Han afled den 24 Decemb. 1695, blott 48 år gammal och utan manliga arfvingar. Liket hvilar i Stora Wingåkers kyrka, der en praktfull minnesvård med lofsjungande latinska inskrifter försäkrar efterverlden, att Jacob Johan Hastfer var en stor och vördnadsvärd man.

ERIK LINDSKIÖLD

var en bland de allra utmärktaste personligheterna under Karl den elftes regering, och tillika ett högt talande vittne, om hvad snille och kraft mägta uträtta. Fadern Olof Håkansson, ursprungligen smed, hade väl icke fått någon serdeles uppfostran; men genom förstånd och duglighet uppbragt sig till rådman och slutligen till borgmästare i

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. Copior af B. Oxenstiernas bref.

Skeninge. Modern hade som barn blifvit från hemmet bortstulen af en Vingåkersbonde, och återfanns först vid sitt femtonde år. Af dessa föräldrar föddes sonen Erik år 1634. Snart och redan i barndomen väckte hans lyckliga fattningsgåfva mycken uppmärksamhet, hvarföre han icke mer än fem år gammal skickades till Linköpings skola. Han kallade sig då Lindeman. Faderlös och alldeles utfattig, måste han der genomgå många svårigheter; och, någongång till och med lida hunger, såsom han sedermera sjelf berättat. Men han var dock alltid liflig och glad, äfven när han måste under sockengång för andras dörrar söka sitt bröd. Villkoren förbättrades, sedan den hoppfulle gossen lyckats ådraga sig biskopens blickar. Vid 17 års ålder hade han genomgått hela läroverket och begaf sig till Uppsala. Första dagarna efter ankomsten ströfvade han omkring på gatorna och beskådade stadens för honom nya föremål. Han hade ett ovanligt uttryck af liflighet och behag i hela sitt väsende; men isynnerhet i de öppna, snillrika ögonen. Han väckte också nu uppmärksamhet hos en äldre man, hvilken från sitt fönster betraktade den unga vandraren och ställde till honom åtskilliga frågor. Vid samtalets slut sade den okände: *om du fortfar, att af hjertat frukta Gud, blifver du visserligen med tiden en braf och namnkunnig man* 1). Dessa ord qvarlemnade ett djupt och länge varande intryck hos den unga studenten. Emellertid och snart nog gjorde hans snille och personlighet äfven på denna nya bana mycket uppseende. Enligt rykte var det den då blott adertonårige Lindeman, som modigt höjde sin stämma för att mot utländningen Boecler försvara svenska snillets ära 2). Hvad, som längre fram och i än högre grad fästade allas blickar vid den unge studenten, var en disputation, med hvilken

1) Enligt berättelse skall den gamle mannen hafva varit Johan Columbus, hvilket torde vara miss-skrifning i st. f. Jonas; ty Johan var yngre än Lindskiöld.

2) Se **10.** 58.

han uppträdde, blott trenne år efter sin ankomst till högskolan. Anledningen var tagen ur Curtii berättelse om Alexander och Hephæstion; och hur denne sednare vunnit den förres förtroende till den grad, att han erhållit tillstånd gifva sin beherrskare påminnelser och varningar när häldst, han ansåg dylika vara af nöden. Disputationens ämne var derföre en konungs rådgifvare och dess pligter. Märkvärdigt är ock, att afhandlingens både præses, professor Figrelius, och respondens, studenten Lindeman, begge två sedermera ingingo i konungens rådkammare. Karl Gustaf, hvilken bevistat högtidligheten, tyckes hafva anat någonting sådant. Efter disputationens slut och förtjust öfver den unga studentens ådagalaggda skicklighet, yttrade konungen till honom följande märkvärdiga och profetiska ord: *jag lyckönskar dig till så utmärkta framsteg på lärdomsbanan, och jag förutspår, att du framdeles blir en sådan man, som den du i dag med skicklighet tecknat och med kraft försvarat.*

Bland de vid samma tillfälle närvarande herrarna befann sig ock amiral Bielkenstierna. Han fattade behag för den unga studenten och valde honom till lärare för sina barn. Härigenom blef Lindeman upptagen i mera bildade umgängeskretsar, hvilkas angenämare sällskapston han snart visste tillegna sig. Derföre och genom ett punktligt uppfyllande af sina pligter, förvärfvade han mycken välvilja, börjande dessutom redan nu strö omkring sig hvarjehanda tillfällighetsverser, fulla af lif och qvickhet. Ryktet om dessa förenade egenskaper jemnte minnet af disputationen i Uppsala öppnade snart än högre banor; ty Karl den tionde valde honom till lärare för sin erkända son på sidolinien, Gustaf Carlsson. Med denne tillbragte Lindeman flere år i främmande land, dels vid högskolorna, dels vid hofven, och förvärfvade derunder icke blott ett större mått af boklig lärdom, utan ock en närmare och lefvande kännedom om främmande stater och deras styresmän. Hans bref till det hemmavarande riksrådet Göran Fleming voro i detta hänseende mycket upplysande och

utmärkta. Under vistandet i Heidelberg uppträdde han ock med flere skrifter till försvar för den dervarande kurfursten. För motpartiet, nämligen kurfursten af Mainz, talade och skref samma Boecler, mot hvilken Lindeman redan som student hade i Uppsala framträdt. Striden blef också nu ganska häftig, till och med bitter. Lindskiöld segrade, och kurfursten erbjöd honom plats som hofråd. Men denna lysande utsigt öfvergafs af kärlek till fäderneslandet.

Från dessa resor och förberedelser återkom Lindeman till Sverige vid omkring 33 års ålder. Man erbjöd honom plats som professor i vältaligheten, först i Lund och sedermera i Uppsala. Han var lärd, snillrik och älskade vetenskaperna; men, hvad han älskade långt mera, var statsangelägenheter, ära och utmärkelser. Han försakade derföre båda professorsplatserna och ingick 1668 i kansliet. Här ådrog han sig snart allmän uppmärksamhet, icke blott genom sin ovanliga duglighet som ämbetsman, utan ock genom de behagliga verser och tillställningar, med hvilka han lifvade hofvets nöjen. Det var nu, som han skref den bekanta dikt, hvari högadeln agades för klemighet, prål och öfvermod 1). Han blef själen i alla nöjen vid Hedvig Eleonoras hof och en förklarad gunstling hos nämnde enkedrottning, hvilken också befordrade hans frieri till den rika Elisabet Cronström. Adlad blef han redan 1669, och under namnet Lindenschöld. Detta vardt sedermera, och vid hans upphöjelse i grefligt stånd, förbytt till Lindskiöld, hvilken vanliga benämning vi hädanefter vilja använda.

År 1672 blef Karl den elfte förklarad myndig. Vi hafva redan omtalat, huru Lindskiöld genast inkallades i den sängkammarsstyrelse, som med De la Gardie och Gripenhielm till anförare ledde ärendena under konungens trenne första regeringsår 2); huru han då för tiden under-

---

1) Se **16.** 85.
2) Se **16.** 8, 9.

stödde Karls krigsplaner; huru han med egennytta begagnade sitt välde; huru han efter nyssnämnde herrars fall fick ett stort, men den gången icke långvarigt inflytande på konungen 1); samt slutligen huru han blef undanträngd och störtad af Johan Gyllenstierna 2). Sistnämnde uppträde berättas på följande sätt. I förbund med Lindskiölds fordna vänner, och i synnerhet med hans slägtinge Johan Rehnskiöld, hade Gyllenstierna länge sökt undergräfva den skicklige medtäflarens anseende. Som skäl begagnades dels Lindskiölds böjelse för det af konungen nu mera afskydda franska förbundet, dels det utomordentligt praktfulla och yppiga lefnadssätt, hvarmed Lindskiöld smickrade sin egen fåfänga, retade andras afund samt gaf fart och styrka åt det allmänna ryktet om hans egennytta och falhet. Medan Lindskiöld en gång blef af sjukdom någon längre tid qvarhållen i sina rum, iakttogo afundsmännen tillfället att kunna med slika rykten och framställningar obehindradt fylla konungens öron. När Lindskiöld sedermera, tillfrisknad, återkom till hofvet, begärde Karl hans utlåtande, huruvida man borde söka Frankrikes eller Österrikes vänskap. Lindskiöld tillstyrkte det förra. Men, som han hört talas om de i gång varande stämplingarna, passade han på tillfället, och bad, att konungen icke måtte låna sina öron åt dem, som sökte Lindskiölds fall. Karl blef missnöjd, lemnade talaren och gick in i nästa rum, hvarifrån Mårten Reutercrantz genast kom tillbaka med befallning, att Lindskiöld skulle resa till sina egendomar. Det återstod ej annat, än att lyda. Förföljd af ovettiga smädeskrifter, drog sig Lindskiöld tillbaka till landet, och sålunda tycktes den äregirige mannens förhoppningar vara gäckade och hans bana afbruten. Detta lärer hafva tilldragit sig ungefär 1679 eller vid hans fyrationdefemte år.

Hela tiden af den sålunda inträffade onåden tillbragte

---

1) Se **16.** 29—35.

2) Se **16.** 36, 37.

Lindskiöld på sina egendomar, dels på Lindevad bredvid Skeninge, dels på Stafsund bredvid Stockholm. Han sökte eller låtsade taga saken lugnt och lätt, såsom det egnar den vise, den öfver verldens fåfängligheter upphöjde mannen. I flere dikter prisade han landtlifvets stilla och trefliga behag, och talade deremot med vedervilja om stadsboens och isynnerhet om statsmannens oro, bekymmer och motgångar. Se här några prof af detta hans skaldskap!

Låt frihet ha gång!
Låt nöje och sång
Fördrifva allt tvång!
Vi äro nu fri
För buller och skri.
Den nöjder vill lefva, hos Lindskiöld må bli.

Vi hafvom vår håg
Vid harfven och plog;
Vi hafvom allt nog.
Den hofvet gör säll,
Måst lefva en träl, —
Den frihet förlorar, kan aldrig må väl.

På Lindevads bygd
Vi hållom för blygd
Allt annat än dygd, o. s. v.

Något hvar kan dock lätt ana beskaffenheten af den trefnad, en Lindskiöld kunde i sjelfva verket hafva vid *harf och plog* och vid landtlifvets enformiga lugn. Af andra tecken kan man ock gissa, att helt andra tänkesätt hafva ej sällan uppfyllt hjertat. Lindskiöld sysselsatte sig också med författandet eller öfversättandet af psalmer. I 1695 års psalmbok återfinnas af det förra slaget tvänne, N:o 65 och 104, samt af det sednare äfven tvänne, nämligen N:o 33 och 35. I de tre första numrorna träffar man flere spår efter en sinnesstämning, som sörjer förlusten af timlig utmärkelse, harmas öfver ovännernas framgång,

och längtar efter seger öfver sina motståndare. Der läses t. ex.

Vill du, o Gud tillstädja
Min ovän, att han skall
Åt min ofärd sig glädja,
Och spotskas vid mitt fall?
— — — — — —

Skall ovän sig berömma,
Allt som min öfverman?
Skall han min oskuld döma,
Som fröjd i min nöd fann?
Mitt tillstånd Gud ombyte,
När jag så ligger ned!
Fiendens lack och lyte
Ger mig alls ingen fred.

Troligt är, att dessa öfversättningar gjordes, att dessa känslor uttalades eller hystes under nyssnämnde onåd. Man har i öfrigt från densamma också andra bevis på det sorgbundna sinnelag, hvarmed Lindskiöld bar sin olycka m. m. och hvilka alldeles icke öfverensstämma med den lofsjungna trefnaden på det fria och fridfulla Lindevad.

Onådens tid varade dock icke länge. År 1680 dog Lindskiölds förnämsta afundsman Johan Gyllenstierna, och kort derefter dennes handtlangare Johan Rehnskiöld. Sedan båda dessa herrar voro borta, blef Lindskiölds försoning medlad snart nog och i synnerhet, som det säges, genom enkedrottningen. Karl, åtföljd af ett par herrar1), red sjelf ut till Stafsund. De funno Lindskiöld i trädgården. Efter första hälsningen frågade Karl, hvarföre Lindskiöld så utomordentligt länge begagnade den tillåtelse, han fått att vistas på landet? Snart var under skämt och upptåg den gamla förtroligheten återställd. Konungen stannade till middagsmåltid på Stafsund, och inkommen i Lindskiölds arbetsrum, slog han ut bläckhornet öfver papperen, hvilket

1) Joh. Gabr. Stenbock och N. Bielke, enligt berättelse. Men sistnämnde herre var hela denna tid i Paris. Måhända har han blifvit förvexlad med Sten Bielke.

skulle föreställa på en gång ett nådebevis och en putslustighet. Slutligen gaf han tillkänna sin önskan, att Lindskiöld skulle nu genast följa tillbaka in till staden. Så skedde. Vid deras återkomst till slottet, var der en stor del af hofvet jemnte båda drottningarna församlad. Konungen ingick i sällskapet, stödd på Lindskiölds arm, och talade under aftonens lopp flere gånger ensam med den ånyo till nåder tagne gunstlingen 1). Upprättelsen var fullständig och lyckans bana öppnade sig omigen, och man finner ej ringaste spår, att Lindskiöld har derifrån längtat tillbaka till *harfven och plogen och Lindevads lugn.*

Men vid denna nya vändning i hans öden, hördes åter ovännens varnande stämma i en den tiden allmän smädeskrift, så lydande:

Efter du Erik fått magten igen,
Så råder jag dig: "du sjelf dig väl känn!
"Yfs icke! men håll dig spak och god!
"Tänk alltid på, hur din lycka förr stod!"
o. s. v.

Varningen förmådde ej helt och hållet omskapa Lindskiölds natur, och äfven under denna sin sednare framgångstid blef han ofta tadlad för praktlystnad och fåfänga. Men hade han ovänner, så hade han ock många och varma vänner, vunna förnämligast genom hans angenäma och behagliga umgängessätt. Han kände nogsamt fördelarna af dessa egenskaper och anbefallde dem hos sin son med följande ord: *märk väl, min son, att jag sätter sederna framför allt annat. Gudsfruktan är roten, goda seder stammen och kunskaper grenarna. Seder utan lärdom kunna gagna; icke tvärtom. Men till goda seder höra*

---

1) Berättelsen säger, att detta uppträde föreföll 1679 eller i början af 1680. Men Ulrika Eleonora kom aldrig till Stockholm förr än i November 1680, och Karl den elfte var hela 1679 i södra Sverge och kom till Stockholm, med undantag af ett kort besök, icke förr än i Juni 1680.

ock belefvenhet, hyfsning, sjelfbeherrskning, behag i tal och åtbörder, och denna facilitas för hvilken svenskan icke har något motsvarande ord. Man bör mot dem, som vördnad förtjena, vara undfallande, och icke envist hålla på egna tycken, så framt ej sanningens högre lag sådant kräfver. I slikt fall är dock bättre draga sig undan, än börja tvist. För öfrigt må du i tal likasom i umgänge vara fri och ledig; likväl derunder tyglande dig sjelf med blygsamhetens och försigtighetens band. I dessa rader tecknade Lindskiöld sig sjelf, sådan han i verkligheten var; tillgänglig, tjenstaktig, höflig, gladlynt, alltid genom sättet förmildrande det svåra, som någon gång låg i saken. Herrarna af den då förtryckta högadeln omtala alltid Lindskiöld, såsom den der behandlade dem med aktning och skonsamhet, äfven under den olycka och onåd, i hvilken de fallit; och att han i detta hänseende stod långt framom de öfriga männerna af det rådande hof- och reduktionspartiet. Detta var hos honom icke blott ett verk af beräkning, utan ock en följd af hans medfödda natur, hvilken var så benägen för välvilja och glädje, att han, sig sjelf lemnad, icke hade hjerta göra någon enda menniska ledsen. Med dessa det lätta sinnets egenskaper förenades, besynnerligt nog, en alldeles ovanlig arbetsdrift och arbetsförmåga. *Om,* sade Karl den elfte; *om jag för mina andra herrar lägger ett inveckladt ämne till besvarande, så händer ofta, att de blott sent och kanske aldrig komma till rätta dermed. Men lägger jag det för Lindskiöld, så är det om en liten stund utredt.* Med denna lätthet för arbete förenades, som sagdt är, en lika stor lust dertill, och redan kl. 5 om morgnarna såg man hans förmak fullt af uppvaktande personer. Också voro hans verksamhet och inflytande ganska stora och mycket välgörande; t. ex. i afslutandet af den Cartesianska tvistefrågan, i vården om Lunds högskola, i utarbetandet af allmänna lagen, af kyrkolagen, af psalmboken, af en mängd förordningar och kungliga bref, m. m. Så stora förtjenster undföllo icke Karl den elftes öga, och de blefvo denne så mycket be-

hagligare, som de förenades med en i allo starkt framträdande konungskhet. Sådant var nämligen af öfvertygelse tänkesättet hos Lindskiöld, liksom hos många andra dåtidens fosterlandsvänner. Vi hafva vidare omtalat, huru tidsandan ledde honom och han ledde konungen till sådana åsigter 1). Sjelf handlade han i öfverensstämmelse dermed, t. ex. då han 1776 förde den hemliga underhandlingen med Frankrike om Karl den elftes blifvande envälde 2). Det var också han, som 1682 om våren underbekräftade de gamla riksrådernas afskedande. Vid riksdagen samma höst talade han likaledes och ofta för utvidgandet af konungarnas lagstiftande magt o. s. v. Hans eftergifvenhet för Karls önskningar tyckes dock stundom hafva från grundsatsen af ärlig konungskhet öfvergått till lycksökarens jagt efter konungaynnest; såsom t. ex. då han 1675 bifallande understödde Karls längtan efter brandenburgska kriget 3); — eller då han 1680 åtog sig uppdraget att i reduktionssaken vara en hemlig mellanlöpare mellan hofvet och bönderna 4); — eller då han 1681 hjelpte till att truga de fordna rådsherrarna att låta anklaga sig i klump, i stället för hvar och en serskildt 5); — eller då han 1688 uppsatte skriften mot kopparkompanierna 6), o. s. v. Mörkaste skuggan drog han dock öfver sig vid riksdagen 1686. Det var då, som han i egenskap af landtmarskalk och ledare genomdref de högst orättvisa räfsterna mot pante- och köpegodsens innehafvare. Hans nit för kronans inkomster förde honom vid samma riksdag äfven till ett annat tadelvärdt förslag. Han ville nämligen, att alla krogar i riket borde gå för kronans räkning. Han hoppades deraf stor vinst och anförde som exempel, att tsaren i Ryssland hade på sådant sätt en inkomst af 10-

1) Se **16.** 97.
2) Se **16.** 111.
3) Se **16.** 34.
4) Se **17.** 85.
5) Se **16.** 290—292.
6) Om den nämligen är af honom. Se **17.** 236.

millioner 1). Förslaget blef ej antaget; men det var ett förespel till de under Gustaf den tredjes tid beryktade kronobrännerierna. Så anträffa vi Erik Lindskiöld nästan alltid såsom en bland de mest ifriga verkställarne af den statshvälfning, Karl den elfte genomdref. Blott en enda gång, nämligen i fråga om gustavianska arfvegodsen, hafva vi sett honom tala mot konungens och det rådande partiets åsigter. I några andra fall tycker sig efterverlden finna, att hans uppförande och ord bestämdes mindre af sakens rättvisa, än af konungens kända önskningar.

En man med sådan förmåga och sådana tänkesätt måste blifva för Karl den elfte ganska dyrbar och nära nog omistlig. Lindskiöld vardt derföre om igen intagen i sängkammarrådet och erhöll ett ganska stort inflytande. Man hörde snart, som ett ordspråk sägas, att *den, som har Gud, lyckan och grefve Lindskiöld för sig, den blifver nog hulpen.* Sjelf blef Lindskiöld af egna förtjenster och af konungens nåd hjelpt framåt på lyckans bana, och det nu mera med ilande fart. År 1685 blef han hofkansler, 1686 landtmarskalk, 1687 kungl. råd, kansler öfver Lunds högskola och på samma gång både friherre och grefve 2).

Alla partier ansågo Lindskiöld för den snillrikaste bland Sverges högre tjenstemän, och såsom den der bäst kunde efterträda Bengt Oxenstierna i utrikes ärendenas ledning. Man trodde sig äfven förstå, att Lindskiöld i tysthet arbetade på att störta nämnde herre för att sedermera sjelf intaga platsen. Lindskiöld var nämligen vanligtvis nära förbunden med Nils Bielke och det fransyska partiet, hvilka åsyftade Oxenstiernas undanskuffande 3). Denne märkte afsigten och sökte förekomma den. För att aflägsna Lindskiöld från ärendenas medelpunkt, understödde han med allo kraft förslaget att utnämna besagde herre till guvernör för Karl den tolfte. Detta gick äfven i full-

---

1) Riddarhus.-ark. Sekr. Utsk. prot. d. 22 Sept. 1686.

2) Några säga, att han blef friherre redan året förut.

3) Se 18. 207—216.

bordan, ehuru tvärt emot drottning Ulrika Eleonoras önskan. Den lärde, vittre, belefvade Lindskiöld tycktes väl framför alla andra egnad till en sådan plats; men hos honom funnos dock andra sidor, hvilka i den finkänsliga drottningens sinne motarbetade förslaget. Ty med Lindskiölds glada och lätta lynne förenade sig en viss lättsinnighet, åtminstone i ord och skrifter. Man har efter honom flere verser, som äro visserligen qvicka, men äfven ganska osedliga och plumpa. Derjemnte beskylldes han allmänt för mutor och egennytta. Flere exempel bevisade sanningen häraf, likasom man trodde sig med visshet känna, att han af Frankrike mottog en betydlig årssold. Förmodligen var det af dessa orsaker, som Ulrika Eleonora icke ville hafva honom till högsta handledare åt sin son, åt Svea rikes kronprins. Till oviljan bidrog måhända ock den omständigheten, att Lindskiöld ansågs höra till enkedrottningens mot Ulrika Eleonora fiendtliga parti 1).

Vi hafva talat om Lindskiölds tillgänglighet för mutor, och att den blifvit genom flere exempel bestyrkt. Ett bland de märkvärdigare berättas på följande sätt. Erik Lowisin, känd som en mycket ifrig, men också mycket tadlad reduktionsdrifvare, hade af Karl den elfte blifvit upphöjd till landshöfding och friherre. Men han ville nödvändigt också blifva upphöjd till grefve och kungl. råd; han likasom många andra bland kamraterna. För att vinna denna afsigt vände han sig till Lindskiöld, hvilken lofvade, att mot 5000 riksdaler förskaffa honom de önskade befordringarna. Myntet blef verkligen utbetaldt; men Lindskiöld dog, innan någondera värdigheten hunnit utverkas. Lowisin var då nog oförsynt, att af enkan återfordra summan, och att, då hon nekade, gå till konungen och omtala hela förhållandet och begära handräckning för att få tillbaka sina penningar. Karl bad honom göra skriftlig anmälan om saken. Det skedde. Då lät Karl derå teckna följande utslag: *så länge frågan om Lowisins*

1) Jfr. **19.** 75.

upphöjelse till grefve och kungl. råd icke är afgjord, har han ej heller rättighet att af Lindskiölds enka återkräfva sina penningar. Om han åter blir grefve och kungl. råd, så äro penningarna i och med detsamma betalda. Kort derefter dog Lowisin utan att hafva erhållit nämnde befordran af konungen, eller fordran af sterbhuset. Man påstod dock, att han på reduktionsverket hade inom kort tid förvärfvat sig en förmögenhet af 100,000 riksdaler 1).

Återvändom till Lindskiöld! Vi hafva sett den lätthet, den lättsinnighet, hvarmed han förvärfvade penningar. Han bortslösade dem ock på samma sätt. Byggnader, trädgårdsanläggningar samt ett lysande lefnadssätt medtogo största delen. Vid sin död efterlemnade han visserligen åt enkan 32 hela hemman. De voro dock belastade med skulder och utgjorde måhända ej mer, än hvad den rika arftagerskan hade ursprungligen medfört i boet.

Vi känna de verser, med hvilka Lindskiöld i yngre åren bestraffade sin tids högadel; — likaså hans vänskap med Flemingarna, samma högadels fiender; — hans inträde i den mot rådet ovänliga sängkammar-styrelsen; — hans deltagande i så väl reduktionens som envåldets införande och i synnerhet i krossandet af rådets magt. Med anledning af allt detta har han blifvit betraktad såsom en fiende till bördsaristokratiens grundsats och således till både adel och högadel. Men detta var icke händelsen. Hans angrepp mot den tidens adel härrörde från dels kärlek till utvidgad konungamagt, dels afund öfver frälsemännens lyckligare samhällsläge. Sjelf var han mycket känslig för prakt och yttre utmärkelser, och redan deraf kan man ana en viss inre benägenhet för adliga värdigheter, blott hans egen person blefve delaktig deraf. Aningen bekräftas ock af verkligheten. Så snart tillfälle gafs, hade han ingenting emot att sjelf blifva både adelsman och grefve.

---

1) Geheimearkiv. i Köpenhamn. F. Hansens relation om sine sex maaneders ophold i Sverig 1691.

Man finner till och med, att han personligen sökt dessa utmärkelser; t. ex. att han för att blifva adlad anhållit om Per Brahes förord 1), och detta just 1669 eller vid samma tid, som han i ofvan- och oftanämnde verser angrep samma adel. Likaledes påstås, att det var han, som öfvertalade Karl den elfte att 1687 återigen och efter tretton års uppehåll utdela friherre- och grefvevärdigheter 2); en upphöjelse, hvarmed också Lindskiöld sjelf blef vid samma tillfälle hugnad. För öfrigt berättas ett uppträde, som är för mannens lynne i detta fall serdeles betecknande. Vid några och tjugu års ålder och som student, gick han med en kamrat omkring på Stockholms gator. I detsamma kom en förnäm herre 3) åkande förbi, och det med sådan fart, att vagnshjulen stänkte en hop smuts öfver de båda fotgångarnes kläder. Kamraten, uppretad och harmsen, började knorra mot det förnäma öfvermodet; men Lindskiöld skrattade och sade: *jag för min del ämnar en gång åka på alldeles samma sätt, och då skall jag låta stänka ned dig och dina kläder än värre.* — *Akta dig för öfvermod Lindeman!* inföll kamraten. Men denne svarade: *så underliga ting kan väl Gud göra, om det honom täckes.* Några årtionden förflöto, och den fordne studenten Lindeman var numera kungl. rådet grefve Lindskiöld; men den fordne kamraten stod qvar som underordnad tjensteman i något af ämbetsverken och ansåg sig lycklig, om han kunde erhålla en då ledig kamrerareplats. För att vinna ett så efterlängtadt mål, anmälde han sig hos den förra vännen och numera allsmägtige gunstlingen och bad om dennes förord. Lindskiöld visade sig trög och likgilltig; men tillsade ansökaren att vid nästa råds sittning infinna sig utanför rådkammardörren och

---

1) Braheska ark. på Skokloster. Kanslirummet. Bref från Lindeman till P. Brahe.

2) Se **18.** 6.

3) Enligt lefnadstecknaren skulle det hafva varit J. G. Stenbock; men denne var då blott en sexton års yngling.

der afvakta svar. Det skedde. Utkommen från rådet, tillkännagaf Lindskiöld för den väntande vännen, att dennes ansökan blifvit afslagen; men inbjöd honom samma dag till middagsmåltid. Ämbetsmannen aflägsnade sig med tungt hjerta. Litet efteråt kom Lindskiölds vagn, i hvilken denne sjelf och Johan Gabriel Stenbock sutto. På Lindskiölds befallning körde kusken så häftigt och så nära förbi den nämnde fotgångaren, att denne fick sina kläder mycket öfverstänkta. Mannen infann sig dock vid den mägtige herrens bord; men med hvad känslor är ej svårt att gissa. Så mycket större och angenämare blef deremot öfverraskningen, då Lindskiöld nu räckte honom den begärda fullmagten, och sedermera under vänskapligt skämt erinrade om deras ungdom och gemensamma öden, samt om Lindskiölds redan då för tiden yttrade spådom, och huru den numera gått i fullbordan.

Många och vigtiga voro de förtroenden, som Karl den elfte lemnade åt Lindskiöld. Ett bland de mest magtpåliggande var, att som ordförande leda den nämnd, konungen 1686 förordnade till utarbetandet af en ny lagbok. Också här utmärkte sig Lindskiöld ganska mycket genom sin outtröttliga arbetsamhet, och genom de rediga och bestämda åsigter, han framställde. Dessa sednare voro i synnerhet i en punkt ganska märkvärdiga. Konungen och likaså flertalet af nämnden ville, att den nya lagboken skulle grundas på och öfverensstämma med förut gällande åsigter och stadganden, hvilka man borde ordna, förtydliga, fullständiga; men i det hela följa. Lindskiöld deremot ville lösgöra sig från fordna förhållanden, för att sedermera alldeles obehindradt kunna åstadkomma en, som han sade, »rigtig och fullkomlig lag», stödd på vetenskapliga och allmänt gällande rättsbegrepp. Sverge, redan förut rikt på ära, borde, enligt hans påstående, förvärfva sig äfven utmärkelsen af en dylik mönster-lagbok; ett verk, som hvilade på vetenskapens oförgängliga grund, och icke på osammanhängande lemningar från förflutna och råare tiders samhällsskick. Han mägtade icke genomdrifva

denna åsigt. Den äger likväl för sin tid mycken märkvärdighet, såsom uttryck af ett tänkesätt, som flere gånger och äfven i våra dagar sökt göra sig gällande. För öfrigt träffar man hos Lindskiöld flere andra drag i samma rigtning. T. ex. han försvarade den Cartesianska och fria forskningen; — han sökte inskränka rättigheten att börda jord; — han ville redan då införa lika gifto- och arfsrätt, med flere dylika förändringar, som först många mansåldrar längre fram kunnat genomdrifvas. Han var i detta fall en framtidsman och hörde i mer eller mindre mån till det slags statsmän, som vid samhällenas ombildning förnämligast afse förnuftets allmänna fordringar och rättsbegrepp; men deremot fästa mindre vigt vid förhanden varande förhållanden 1), och huruvida dessa sednare medgifva de förras i allo genomförda tillämpning. Lindskiöld hoppades dock kunna verkliggöra sina djerfva planer. Han räknade dervid på de allmänna satsernas sanning och dennas magt att göra sig gällande. Han litade ytterligare på kraften af sitt eget snille, sin egen förmåga; och i värsta fall på jernbandskarna af konungens envåldsmagt, hvilken måhända också af denna orsak blef honom så serdeles dyrbar.

Lindskiöld var fördenskull en framtidsman så tillvida, som han hyste åsigter och planer, till hvilkas antagande först en sednare tid kunde mogna. Men han var äfven på ett annat och mindre hedrande sätt en framtidsman; nämligen en af det slaget, som tyvärr ofta ingripit i vårt fäderneslands angelägenheter. Vi framställa här den gemensamma ram, inom hvilken många slika herrar kunna inpassas! En tämligen utmärkt personlighet, stående på något ämbetsmannabanans högre trappsteg, borde rätteligen bemöda sig om att styrka, stödja och hjelpa sin högste förman i dennes bemödanden till fäderneslandets bästa; och att så vidt möjligt dölja, afhjelpa och oskadliggöra de

1) I 18 del. sid. 99 yttrades ovisshet om, huruvida 1696 års förslag till konungabalk var skrifvet af Lindskiöld eller af Gyldenstolpe. Enligt Posses bidrag till svenska lagstiftningens historia, sid. 281, var det författadt af denne sednare.

brister, som förefinnas, de misstag, som begås. Så främjas enigheten mellan de styrande, laglydnaden hos de styrda och trefnaden hos alla. Så gjorde ock den store Jakob De la Gardie mot den ändå större Axel Oxenstierna 1); och så gjorde Lennart Torstensson mot sin kanske icke fullt lika store, dock äldre förman Johan Banér. Men så gör icke framtidssmeden. En sådan illfägnas åt att uppleta förmannens fel och att framdraga dem inför allmänheten eller öfverheten, allt efter som tillfälle och fördel fordra. Tillika söker han att oroa och motarbeta samma sin förman och att förlama och hindra dennes verksamhet. Grundskälet till ett sådant förfarande är ofta nog den personliga fåfängans begär att framhålla och framvisa sin egen högre klokhet och större duglighet, m. m. I släpet följer dock ofta, fast mer eller mindre medvetet, den beräkningen, att öfverheten eller allmänheten skall afskeda företrädaren och anförtro dess plats åt den högre statsklokhet, den större duglighet, som visat sig vara att tillgå. För sig sjelfva och för andra söka likväl framtidssmederna dölja dessa tänkesätt under en skenfager täckmantel; nämligen en fosterlandskärlek, som vill främja det allmänna bästa genom att å ena sidan motarbeta föråldrade och skadliga fördomar och bortvisa föråldrade och odugliga statsmän, för att å andra sidan genom nya och tidsenliga åsigter och friska viljor, d. v. s. genom sig sjelfva, bereda fäderneslandet en lyckligare framtid. Men sådana framtidsgörare blifva också alltid samtidsstörare. De sprida vantrefnad, oro och missnöje med det närvarande och förvirra och förlama styrelsens gång. Om de lyckas att störta sina företrädare och sjelfva intaga dessas platser, då inträder visserligen någon gång en bättre sakernas ordning; men vinsten deraf uppväger sällan olägenheterna af den förberedande villervalla, man tillställt. Ofta blifver dock framtidsmannen i sitt arbete mindre lycklig än företrädaren. Ty missnöjets och klandersjukans af honom sjelf upp-

1) Se S. 97, 123.

rörda böljor vilja sedermera icke så hastigt lägga sig. Dessutom blifver han snart föremål för angreppen af en ny lycksökare, hvilken börjar tränga sig fram på den en gång anvisade banan. — Sverge har sett flera dylika uppträden. Den första större framtidssmedja, om hvilken man äger närmare kännedom, var i gång 1650. Företrädarne, som skulle störtas, voro Axel Oxenstierna och hans vänner. Framtidsmännerna, de friska viljorna, som skulle komma i stället, voro anföraren, mästersmeden Magnus Gabriel De la Gardie och hans anhängare och ämnessvenner, Salvius, Bengt Skytte, Johannes Matthiæ, Nils Tungel och Messenius m. fl. Genom en dylik tillställning blef sedermera samme De la Gardie sjelf år 1675 störtad af ett förbund mellan rådspartiet under Sten Bielke, det unga hofvet under Johan Gyllenstierna och uppkomlingarna under Erik Lindskiöld. Detta var sistnämnde herres första lärospån i den vägen, och det lyckades. Han fick sjelf regerings-ärenderna i sin hand; men blott för en liten tid. Snart blef denne fine och fintlige verkmästare undanskuffad af den store och starke grofsmeden, Johan Gyllenstierna. När Lindskiöld sedermera kom till nåder igen, hade Bengt Oxenstierna redan fått utrikes ärenderna i sin hand. Lindskiöld började dock snart nog, såsom man sade, att stämplande förbereda Oxenstiernas fall och sin egen upphöjelse. Längre fram och under striden om de beryktade kaperierna var en sådan plan i full fart 1). Måhända hade den lyckats, så framt icke Lindskiölds egen död 1690 kommit emellan. Dock bör erkännas, att det synliga målet för framtidsmannaplanerna stod den gången i nära öfverensstämmelse med fosterlandets sanna bästa. I allmänhet taladt, hade det ock varit lyckligt, om de många framtidsmän, som Sverges historia företett, hade alla ägt Erik Lindskiölds utmärkta förmåga och egenskaper.

Vi vilja nu betrakta en annan sida af denna märk-

1) Se 18. 207—215.

värdiga personlighet. Fastän mannaåldrens många och vigtiga ämbetsgöromål icke lemnade tid till ytterligare studier, hade dock de yngre åren varit så serdeles väl använda, att Lindskiöld alltid förblef en bland Sverges kunskapsrikaste män. Snille var han måhända det utmärktaste, som den tiden fanns inom fäderneslandet; och blef också i denna egenskap erkänd af alla partier, och äfven i alla vägar, icke blott som ämbetsman utan ock som skriftställare. Hans bref och uppsatser äro utmärkta af klarhet och behag. Detta gäller i synnerhet de båda tal, hvilka han, som landtmarskalk, höll till konungen vid början och slutet af riksdagen 1686. Knappast hade intill den tiden något dylikt varit skrifvet på svenska tungomålet. Der finnas icke blott redig och bestämd tankegång samt lifligt och träffande språk, utan ock en mängd talekonstens prydnader, ordlekar, ljudfall, bokstafsrim m. m. Dylikt hade förut så ytterst sällan förekommit, att man knappast kunnat tro vårt språk vara till sådana konstbildningar användbart. Lindskiölds snille visade dock, hvad fäderneslandet äfven i denna väg mägtade åstadkomma. Icke minsta märkvärdigheten är språkets utmärkta renhet. Nästan alla den tidens författare, äfven Lindskiöld i sina hvardagsskrifter, uppblandade modersmålet med en mängd latinska, tyska och fransyska ord. Men i ofvannämnde tal finnas ytterst få, som icke uppväxt ur svensk grund. Dessa skrifter äro förstlingen af en fulländad fosterländsk talekonst, länge stående utan likar och efterföljare. Äfven för den egentliga skaldekonsten hade han icke obetydliga anlag. Det finnes efter honom en mängd tillfällighetsvers, dels på svenska, dels på latin, hvilka, i synnerhet de sednare, utmärka sig genom fyndighet, qvickhet och behag, så att efterverlden ännu kan med nöje läsa flere bland dem. Sjelf behandlade han dock sitt skaldskap som en småsak och, bokstafligen taladt, som en *vitterlek*. Sjelfsvåldigt skämtande skref han derom:

Min poesi är ringa
Och ej det namnet yrd.

Min vers vill man flattera
Och komma mig till blygd.
De kunna väl passera
Här på vår Rekarbygd.

Emedlertid var han för den tidens vitterhetsidkare en vän och ett värn, som i båda hänseenden ofta anlitades. Derföre upphöjdes och beprisades han ock såsom en stor Mæcenas, en beskyddare för Sverges skalder. Med dylikt ordkram blef han också af medelmåttige rimmare så ofta och så i otid besvärad, att han stundom tröttnade. Vid något dylikt tillfälle skref han till en efterhängsen versmakare följande rader:

Ingen Mæcenas är jag, och du visst ingen Flaccus.
Ingen bland oss förtjent bära de frejdade namn.
Så hvardagliga äro hos dig både snillet och sången,
Att Mæcenas i dem säkert ej funnit behag.
Derföre ber jag: hör upp att truga in i mitt öra
Under så ståtliga namn dina eländiga vers 1).

Helt annorlunda uppförde han sig mot tidens verkliga snillen, den behagfulle Lagerlöf, den qvicke Bergenhielm, psalmsångaren Spegel, m. fl. Han fick ofta mottaga den sistnämndes psalmer till öfverseende och granskning 2). Med Bergenhielm förde han på latinska vers en lätt och liflig ordkastning, hvilken på sin tid blef bekant under namn af *lis jocosa* 3). Hans latinska dikter till Lagerlöf voro fulla af behag och sprittande qvickhet 4).

Hans sångmö, ofta yr och lättsinnig, uppträdde vid andra tillfällen genomträngd af de allvarsammaste tankar, den djupaste gudsfruktan. Omtalade äro de psalmer, som af honom dels författade, dels öfversatta, inflöto i 1695

---

1) Urskriften är på latinsk vers, finnes i Linköp. arkiv.

2) Wexiö Gymnasiarkiv. H. Spegels brefvexling.

3) Skämtare-tvisten.

4) Ofvannämnde skrifter finnas i Linköpings arkiv bland Carmina Svec. poët. I Riksark. svenske mäns bref finnas delar af en slipprig brefvexling mellan Lindskiöld och G. Tungel.

års psalmbok. Till förberedelserna för detta verk hade Lindskiöld arbetat undan åtskilligt, serdeles genom utgifvandet af den så kallade barnabibeln, en samling, ur hvilken sedermera ett och annat ingått till och med i vår nuvarande psalmbok. Man har i öfrigt många drag af den vördnad, han visade heliga föremål. En gång t. ex. red han förbi en kyrka och blottade dervid enligt dåtidens bruk sitt hufvud, samt uttalade genast från stigbygeln följande vers:

Man stryker sitt segel för kungliga slott,
Fast fartyget mister den fart, som det fått.
Med vördnad så blotta ditt hufvud och säg:
Gud vare mig nådig! Sen vandra din väg!

Dessa och åtskilliga andra motsatser i Lindskiölds uppförande kunna till en del förklaras genom mycken lätthet eller lättrörlighet i lynnet. Det fanns mellan honom och Magnus Gabriel De la Gardie en viss likhet i detta, likasom i mycket annat. Båda hade en varm och liflig själ, tillgänglig för hvarje ädelt intryck; men stundom ock för mindre rena känslor. Båda sökte i motgångens pröfning ådagalägga den vises lugn och undergifvenhet; men läto derunder ofta framskymta den svikna ärelystnadens grämelser, till och med den retade hämndens skadelystna förhoppningar. Båda tilläto sig att förvärfva penningar på ett sätt, som icke alltid kunde gillas; och båda bortslösade dem lika hastigt på prakt, byggnader och välgörenhet. Båda hyste slutligen en varm och oförställd kärlek till fosterland, vetenskaper och vitterhet. Dock hade Lindskiöld ojemnförligt större snille, äfvenså arbetsförmåga. Till denna sednare hade han också i yngre år blifvit genom nöd och fattigdom härdad och uppfostrad; då deremot De la Gardie redan tidigt infördes i vällefnadens och förströelsernas slappande krets.

I Juni 1690 angreps Lindskiöld af en svår fläckfeber, hvilken snart hotade med olycklig utgång. Karl blef mycket uppskrämd vid tanken på att möjligtvis förlora en så ovanligt duglig ämbetsman. Han lät spänna kedjor öf-

ver närliggande gator för att hindra hvarje buller, som kunde oroa den försvagade gunstlingen. Sjelf kom han till sjukbädden för att efterfråga tillståndet. Men Lindskiöld, redan i full yrsel, svarade honom med en osammanhängande ramsa af tyska, latin och fransyska om hvarannat. Konungen såg allt hopp vara ute och lemnade under bittra tårar sjukrummet. Vid denna syn skingrades för ett ögonblick feberdimman i Lindskiölds hufvud, och han störtade ur sängen efter konungen och bad om beskydd för den blifvande enkan och de snart faderlösa barnen. Karl gaf det begärda löftet, och höll det. Om några dagar afled Lindskiöld blott 56 år gammal, efterlemnande enka och fyra barn, med många egendomar, men ock med många skulder. Karl bekostade begrafningen och lofvade betala skulderna 1). Sönerna fingo 400 daler årligen och några påstå, att konungen har på sterbhuset uppoffrat icke mindre än 100,000 riksdaler 2). Sin saknad och sorg uttalade han ofta och oförställdt. *Jag har*, skref han, *i Lindskiöld förlorat en trogen tjenare och vän, och min son en trofast ledare. Ty han mente redligt med mig, mitt barn och med hela riket. Jag beklagar hans frånfälle af allt mitt hjerta.*

---

1) Enkan skall af konungen hafva fått 12,000 riksdaler. Eljest hade hon befunnit sig i verklig nöd. Så berättas i Hanssens relation 1691 i Köpenhamns geheimearkiv.

2) Denna liksom några andra uppgifter är grundad på en i Linköpings arkiv befintlig lefnadsteckning öfver Lindskiöld, hvilken blifvit bearbetad af Löfvenskiöld och Älf, hufvudsakligen enligt muntliga meddelanden af presidenten Cederholm, hvilken säges hafva ägt personlig bekantskap med Lindskiöld. Cederholm var dock vid dennes död troligtvis blott gymnasist. Uppgifterna innehålla ock flere misstag och tidsfel så påtagliga, att de också af efterverlden kunnat upptäckas; såsom vi ock här ofvan påpekat flere dylika.

NILS GYLDENSTOLPE

blef Lindskiölds efterträdare som kansler för Lunds akademi, som guvernör för kronprinsen och som Oxenstiernas närmsta man i utrikes ärendenas ledning. Ehuru icke så snillrik, var han dock i allt annat med Lindskiöld jemnförlig. En smygförfattare från Karl den elftes sista år säger, att Bengt Oxenstierna, Nils Gyldenstolpe och Karl Bonde voro bland Sverges högre ämbetsmän de enda, som hade nog kunskaper, erfarenhet och lefnadsvett för att kunna användas i en mera kinkig och magtpåliggande beskickning 1). Sedan Lindskiöld aflidit, ansågs Gyldenstolpe allmänt vara den tjenligaste att fylla platsen efter Bengt Oxenstierna.

Också ifrågavarande herre var en uppkomling, nämligen son åt den lärde professor Wexionius, adlad Gyldenstolpe 2). Redan under skolåren och som yngling förberedde han sin framtida lycka. Utmärkt genom flit och själsförmögenheter, gjorde han snabba framsteg och uppförde sig i allo på ett serdeles stadgadt och berömligt sätt. Det är rörande att läsa fadrens bref till den mer och mer hoppgifvande ynglingen. *Du högt älskade son! Du min ålders stöd och tröst! Du ögonsten för alla söner!* med dessa och dylika ord uttalade den gamle sina förhoppningar och sin kärlek. Genom pålitlighet, förstånd och fortfarande flit förvärfvade sonen äfven på ämbetsmannabanan goda loford och den ena befordringen efter den andra. Till framgången bidrog ock hans sednare giftermål med kongl. rådet Ehrenstéens dotter.

Gyldenstolpe var en utmärkt duglig och nyttig ämbetsman. Bland annat har han i egenskap af kansler öfver Lunds högskola uträttat mycket godt. En smygförfattare säger visserligen, att han såsom sändebud i Haag

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. Schwedische Staats-perspektiv auf das 1693 Jahr gerichtet.

2) So **10.** 45.

gjorde svenska folket förhatadt der i landet 1). Men holländska sändebudet försäkrade med namnets utsättande om motsatsen; nämligen, att Gyldenstolpe var i nämnde land serdeles omtyckt och högaktad.

I afseende på inre styrelsen var Gyldenstolpe en stark anhängare af enväldet. Vid 1689 års riksdag bidrog han ock till dess stadgande, och det stundom på ett sätt, som icke kan fullt gillas 2). I afseende på utrikes ärenderna stod han oftast på Frankrikes sida, dock icke alltid. Liksom de flesta Karl den elftes ministrar mottog äfven han sold af främmande hof, hvarpå vi redan hafva lemnat bevis. Ett danskt sändebud påstod, att han i detta hänseende var serdeles samvetslös 3). Så vidt oss bekant är, var förhållandet tvärtom. Vi hafva nämligen efter Gyldenstolpe funnit af sådana drag ett långt mindre antal, än efter många andra Karl den elftes högre ämbetsmän.

Han var en godlynt och behaglig sällskapsman, till och med så artig och förekommande, att han af några ansågs tillgjord och opålitlig 4). Derjemnte låg mycken försigtighet, måhända verklig blygsamhet i hans väsende. Då konungen erbjöd honom grefve-värdigheten, vägrade han länge och mottog den först på Karls uttryckliga befallning. Också i fråga om kanslersämbetet vid Lunds högskola tvekade han och sökte draga sig undan. Denna naturliga försigtighet eller blygsamhet, i förening med en på den tiden och i det hofvet ovanlig artighet i umgängessättet var måhända verkliga orsaken till de beskyllningar för falskhet, som stundom mot honom framkastades.

Karl den elfte för sin del ansåg Gyldenstolpe vara en bland rikets bästa och pålitligaste ämbetsmän. Han upphöjde honom efter hvartannat till hofkansler, friherre och 1689 till landtmarskalk. Detta sista uppdrag full-

---

1) Pomme d'Orange.
2) Se LC. 217.
3) Se LC. 224.
4) Köpenhamns geheimeark. F. Hanssens relation 1691.

gjordes så till konungens nöje, att Gyldenstolpe året derpå fick mottaga ej mindre än fyra lysande befordringar, nämligen till guvernör för kronprinsen, kansler öfver Lunds högskola, kongl. råd och grefve. Under sednare åren af sin lifstid besökte konungen ej sällan hans landtställe Noor, och utnämnde honom i sitt testamente till en bland Karl den tolftes blifvande förmyndare.

TREDJE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA AF DET RÅDANDE PARTIET.

REDUKTIONS-MÄNNERNA.

Bland dessa nämna vi först

KLAS HERMANSSON FLEMING.

Slägten Fleming är icke bland dem, som haft någon serskild och utmärktare blomstringstid. Deremot har den nästan oupphörligen lemnat fäderneslandet en eller annan märkvärdigare personlighet, och det allt sedan Gustaf Wasas dagar. Ett gemensamt slägttycke utmärker de flesta bland dessa herrar under sextonde och sjuttonde århundradena. Det är, med hänsyn till statsformen, en konungskhet, som stundom öfvergick till kärlek för enväldet; med hänsyn till högadeln, en ovilja, som stundom urartade till förföljelse; med hänsyn till förvaltningen, en sparsamhet och rikshushållning, som stundom för att fylla statens behof tillgrep orättvisa åtgerder. Hos öfverståthållaren Klas Larsson Fleming, slägtens skönaste krona, visa sig dessa rigtningar, dock i förädlad och till och med helt och hållet ren skepnad. Hos sonen, Herman Fleming, börja de att fördunklas af lycksökeri hos konungamagten samt hat mot ståndsbröderna. Hos sonsonen Klas Hermansson framstå samma egenskaper, men i deras mörkaste och mest motbjudande gestalt.

Sistnämnde herre blef efter Johan Gyllenstiernas död statshvälfningens utmärktaste ledare. Han var icke blott förnämsta uppfinnaren utan ock strängaste verkställaren af de efterräkningar, som Stora och reduktions-kommissjonerna anställde. Han var likaledes den, som Karl den elfte i dessa vägar mest begagnade, och som de förföljda herrarna mest fruktade och hatade. Han blef reduktionens allt i alla, för det ena partiet i ondt, för det andra i godt. Också har ingen blifvit tecknad med så olika färgor. Här må bilden först målas af hans egna gerningar.

Han var född **1649** 1) och son af den Herman Fleming, som dessa berättelser ofta omtalat 2), och isynnerhet, då han **1660** störtades från riksförmyndare- och riksskattmästare-platsen. Vid sistnämnde uppträde var sonen elfva år gammal. Redan förut uppfostrad i fadrens grundsatser, deltog han med ungdomens liflighet i nämnde motgång. Under sin återstående vistelse inom föräldrahuset samt vid den dystre och missnöjde fadrens sida, blef han än mer stärkt i bemälte åsigter, hvarjemnte den gamle meddelade honom alla de anmärkningar och handlingar, som denne under en lång lefnad hopsamlat för att användas vid en blifvande och strängare reduktion. Detta allt gjorde sin verkan på det unga sinnet, och man hörde sonen tidigt nog hota sin faders motståndare med en blifvande och svår efterräkning, så snart nämligen omständigheterna kunde så medgifva.

Ett dylikt tillfälle inträffade **1675**, då i de flesta förhållanden en fullkomlig omkastning egde rum. Till

---

1) Enligt personalier, befintliga i Lagerfeldtska arkiv. på Lagerlunda samt inskriften på vapnet i Jakobs kyrka, (se Bojes Landtmarsk. s. 181), hvilka uppgifter också öfverensstämma med hans öfriga lefnadsförhållanden, t. ex. att han 1671 började sina utrikes resor. I Gezelii och Palmblads biograf. lexik. samt i Stiernmans matrikel och höfdingaminne m. fl. uppgifves han vara född 1643. Fadren Herman blef dock gift först 1645.

2) Se **10.** 198. **11.** 86. **13.** 32, m. fl.

skådeplatsen för densamma, d. v. s. till riksdagen i Uppsala skyndade derföre först och främst Klas Fleming. Här uppträdde han såsom en bland de verksammaste framtidsmännen. Han bidrog på allt sätt till den fordna förmyndarestyrelsens angripande, och blef utnämnd till ordförande i Gransknings-kommissjonen; det bästa tillfälle han kunde önska för verkställandet af hämndplanerna mot dem, som fördrifvit hans far. Vi hafva ock i sextonde delen af dessa berättelser 1) ådagalaggt, huru mycken partiskhet och orättvisa detta ämbetsverk tillät sig mot de förföljda herrarna. Mörkaste skuggan deraf faller på verkets ordförande, på Klas Hermansson Fleming.

År 1680 dog Johan Gyllenstierna och nu erhöll ifrågavarande Klas Fleming, med hänsyn till den åsyftade statshvälfningen, konungens högsta och nästan uteslutande förtroende. Detta fortgick allt framgent och ökades mer och mer, så att Fleming blef på sistone alldeles oumbärlig. Hans boning ordnades så, att konungen kunde genom en lönnväg osedd och när som häldst besöka sin gunstling 2). Förtroendet gick så långt, att reduktions- och liqvidationskommissjonerna ålades efterkomma de befallningar, som Fleming mundtligen från konungen framförde, äfven om dessa icke bestyrktes af någon skrifvelse. Detta stora inflytande bibehöll han ända till sin död; och på sätt och vis än längre. Ty när han 1685 reste till Tysklands varma bad och förtviflade om återkomsten, har han, enligt berättelse, lemnat åt konungen en förseglad skrift, innehållande råd om de åtgerder, som borde vidtagas, samt beskrifning om de förnämsta ämbetsmännen och deras egenskaper.

Spår finnas, att den sluge mannen begagnat hvarjehanda medel för att bibehålla och stärka denna konungens ynnest. Bland annat har han genom smicker och gåfvor

---

1) Se sid. 239—254; 284—288; 348.

2) Bielkeska ark. på Thureholm. Nils Bielkes fransyska autobiografi. Jmfr Fryxells Handl. 2. 283.

sökt vinna en och annan af de mest inflytelserika men penningebehöfvande gunstlingarna. Nyss utnämnd till riksråd, skref han 1681 till då varande kanslirådet Erik Lindskiöld följande rader: *bror må icke tro, att den nya värdighet, hvarmed konungen benådat mig, kan på något sätt upplösa vår gamla vänskap.* — — — — *Här skickar jag en hop nya dukater, icke såsom något tacksamhetsbevis, utan till spelpenningar* 1) — — — — o. s. v. Det var förnämligast i tvänne ting, som Fleming med serdeles nit och lycka gick konungen tillhanda; nämligen vid genomdrifvandet af enväldet och af reduktionen. Vid det förras införande var Fleming den kraftigaste handtlangaren. Det var han, som på riddarhuset genomdref de märkvärdiga frågorna derom 2); och som längre fram trugade och skrämde de gamla riksråden att först ändra deras tittel till kongl. råd, och sedermera att begära afsked 3). De kedjor, med hvilka Karl den elfte vid denna tid fjettrade svenska friheten, gingo alla genom Klas Flemings hand. Han var vid deras tillverkning den egentliga mästersmeden.

Det andra konungens uppdrag, som genom Fleming utfördes, var den stora räfsten. Han sattes till ordförande i så väl reduktions-, som i liqvidations-kommissjonen, genom hvilka båda platser samt genom konungens förtroende, han blef i dessa mål nära nog enväldig; hvarjemnte han äfven på Stora kommissjonens gång utöfvade mycket inflytande. Detta missbrukades alltför ofta till genomdrifvande af saker, som voro både obilliga och orättvisa. Våra berättelser om Stora kommissjonen och Stora reduktionen hafva företett mångfaldiga exempel derå. Det var nästan alltid Klas Fleming eller Konrad Gyllenstierna, som trädde fram och lånade sina personer och sina namn,

---

1) Riksark. Svenske mäns bref. Klas Fleming till Erik Lindskiöld d. 10 Dec. 1681.

2) Se **16.** 156—166.

3) Se **16.** 177—184.

när det blef fråga om att genomdrifva åtgerder, för hvilkas orättvisa de andra ledamöterna drogo sig tillbaka.

Ofta till öfverdrift sträng mot andra, var han dock tämligen medgörlig, när reduktionen gällde honom sjelf, eller hans vänner. Han mottog för egen person åtskilliga fördelar och eftergifter, samt genomdref dylika åt sina anhängare 1). Med egennyttig beräkning 2) sökte han ock att undandölja de handlingar, som, sedermera framdragna af Gyllenborg, föranledde räfsten med koppar-kompaniet, hvilken åtgerd ganska kännbart träffade Flemings slägtingar och vänner 3).

Klas Flemings partiskhet visar sig dock allra tydligast, när man genomläser riddarhusets protokoller under riksdagen 1680, vid hvilken nämnde herre var landtmarskalk. Man finner der, att han mångfaldiga gånger ådagalaggt en påtaglig väld för sitt eget parti; och att han till dess fördel begick verkliga orättvisor; ehuru, så mycket möjligt var, under iakttagande af lagens yttre former. Ty, äfven ombrusad af de mest stormande partitvister, bibehöll han en orubblig köld och själsnärvaro, och kunde alltså med stor slughet och fintlighet begagna hvarje tillfälle att hjelpa sina anhängare och deras sak, såsom han ock på det mästerligaste sätt gjorde. Man kan derföre icke utan ganska besynnerliga känslor läsa, huru vid riksdagens slut han i afskedstalet bedyrade *sig icke hafva lutat till hvarken det ena eller andra partiet* 4).

Klas Fleming hade onekligen både många och stora förtjenster. Han var en serdeles klok herre, den der med försigtighet och orubbligt lugn beräknade alla sina åtgerder. I arbete var han outtröttlig. Allmänheten talade

---

1) Se **16.** 325, 326.

2) En mildare förklaring är dock möjlig; nämligen, att Fleming verkligen ansåg denna koppar-räfst olaglig; och att detta var orsaken, hvarföre han icke ville bringa den å bana.

3) Se **17.** 131, 231, 232.

4) Riddarhusprot. d. 10 Dec. 1680.

med förvåning om hans ihärdighet och ifver, och man påstod, *att han icke ens gaf sig tid att ligga sjuk* 1).

Och likväl måste han snart nog underkasta sig detta motbjudande missöde. Redan i början på året 1685, blef han af illamående stängd inom sina rum. Kanske var sådant en följd af den utomordentliga arbetsfliten. Denna fortgick dock på hans kammare med nästan samma fart, som förut på ämbetsrummet; ty konungen besökte honom nästan hvarenda eftermiddag. Ett par gånger på bättringsväg, blef Fleming genom dylika ansträngningar utmattad och insjuknade omigen och sista gången med förebud till döden. Han fördes till landet och skulle sedermera besöka de varma baden i Tyskland, men afled under ditresan den 31 Juli 1685. På dödsbädden yttrade han: *jag märker, att min tid blir icke lång; dock är jag glad öfver att hafva fått någorlunda hämnas de orättvisor, man tillfogat min salige herr fader.* Detta är det sista drag, vi känna efter Klas Hermansson Fleming.

Läsaren har nu sett den utmärkte mannen tecknad af hans egna gerningar. Motpartiets omdöme går i samma rigtning, men ändå djupare ned. Han ville, sade man, först i egenskap af soldat göra sin lycka hos den krigiske Karl den elfte och värfvade 2) derföre ett eget regemente. Men för detta yrke voro anlagen så ringa, att han blef ett mål för konungens och de öfrigas gäckerier och måste derföre söka en annan bana. För öfrigt påstod motpartiet, att han var elak, hämndgirig, illistig och dyster; — att han icke åtnjöt någon menniskas högaktning; — att man gladdes vid underrättelsen om hans dödssjukdom; — att man blef nedslagen vid underrättelsen om hans tillfrisknande; — och att man dervid undrade, *om han skulle kunna bedraga sjelfva döden,* o. s. v. Hans frånfälle föranledde många, ehuru halft undertryckta glädjeyttrin-

---

1) Kungl. bibl. i Stockholm. Celses samlingar.

2) Enligt andra uppgifter blef troppen af honom blott gjord fulltalig.

gar, och när Karl den elfte hedrade honom med en serdeles pragtfull begrafning och med de mest prunkande loford öfver hans odödliga ära; då hördes en och annan i smyg upprepa det gamla romerska infallet: *Sit divus, modo non vivus* 1)*!* Några påstodo, att han af ovännerna blifvit förgifven.

Helt annorlunda utföll det omdöme, som Karl den elfte sjelf yttrade både med ord och gerning. Han upphöjde Fleming vid dess 28:de år till öfverste, vid det 31:sta till landtmarskalk, landshöfding och president i reduktionen; vid 32:dra till president i kammar- och kommersekollegium och till riksråd. Han gaf honom åtskilliga och stora skänker och besökte honom under sista sjukdomen nästan hvarenda dag. Vid underrättelsen om dödsfallet, betogs han af mycken och oförställd sorg. Han gaf enkan först 7,500 riksdaler att betala resan till baden, och sedermera serskildt 25,000 d. s. m. Dessutom lofvade han att bekosta sönernas utrikes resor, samt de trenne döttrarnas bröllop. De förra blefvo också 1687 upphöjda i grefligt stånd. Om deras aflidne far fällde konungen de mest hedrande loford. *Klas Fleming,* så föllo orden, *var en så stor statsman, att dess like kanske aldrig mera kommer i Svea land;* och vid ett annat tillfälle sade konungen: *jag kan icke nog beklaga herr Klas Flemings frånfälle. Jag har i honom förlorat en trogen, redlig och oegennyttig tjenare och en verkeligen stor man; ty Gud hade begåfvat honom med synnerliga egenskaper.*

FABIAN WREDE

hade i förstone icke någon så brådväxande lycka, som många andra herrar den tiden. Vid det 34:e året blef han landshöfding, men blott i det aflägsna Wiborgs län. Först vid det 39:e, eller under riksdagen 1680, kom han

1) Endast han är död, må han gerna kallas odödlig!

i närmare förbindelse med det rådande partiet och fick tillfälle att bereda sig en mera lysande lycka. Han blef nämligen insatt som medlem i Stora kommissjonen. Här var han i förstone en bland dem, som talade för mildare åtgerder. Men snart tystnade denna hans stämma; och det ser nästan ut, som han med det rådande partiet afslutat någon slags öfverenskommelse, ungefär en sådan som den, hvilken vi, dock med ledning af tydligare spår, antydt vara ingången af Johan Gabriel Stenbock 1), samt af Robert Lichtone 2). Från och med slutet af 1681 stod nämligen Fabian Wrede i det rådande partiets leder och belönades med landshöfdingeplatsen i Uppsala. År 1682 blef till och med landtmarskalksstafven honom anförtrodd. Vi hafva också sett, huru nitiskt han hjelpte till att genomdrifva alla de vigtiga planer, som Karl då förehade till enväldets bekräftande 3) och reduktionens utsträckning 4). År 1685 blef han kongl. råd och president i bergs- och reduktions-kollegierna och i reduktions- och liqvidations-kommissjonerna. År 1687 blef han grefve och president i kammar- och kommers-kollegierna och i statskontoret 5). Slutligen blef han 1697 en bland riksförmyndarne.

Så många ämbeten, lemnade i en enda persons hand, och der länge blifvande qvar, vittna om en utomordentligt stor duglighet. Fabian Wrede var ock den kanske mest ansedda bland de många utmärkta ämbetsmännen under Karl den elftes regering. Alla samtidingar berömde högeligen hans klokhet, kraft, beslutsamhet och användbarhet i alla möjliga förhållanden. I umgänget var han treflig; men enligt bruket i Karl den elftes hof, något rå och

1) Se **16.** 291, 292.

2) Se **17.** 211.

3) Se **16.** 197, 209.

4) Se **17.** 147.

5) Enligt Rehbinders landtmarskalk. Gezelius upptager befordringarne något olika.

bullrande; och när hans ord anföras äro de för det mesta beledsagade af en eller annan svordom. För öfrigt var han en god hushållare för kronan; men än bättre för sig sjelf, hvarföre han ock slutade med att ega en utomordentligt stor rikedom.

Att han tog emot främmande penningar, derpå hafva vi sett talande exempel 1). Men just de, som gåfvo honom skänkerna, erkände sjelfva, att han aldrig mottog sådana för befordrandet af andra åtgerder än dem, han trodde vara för fäderneslandet de nyttigaste. Under Karl den tolftes tid gjorde han ock för det allmänna bästa ovanligt stora uppoffringar.

GÖRAN GYLLENSTIERNA.

Vi hafva sett, huru de flesta Sverges högadliga ätter haft någon serskild och utmärktare blomstringstid. En sådan hade Bondar, Sturar och Tottar under Unionen; Banérer, Bielkar, Hornar och Sparrar i slutet af sextonde; Banérer, Hornar och Oxenstiernor under förra hälften af sjuttonde århundradet. Mot slutet af sistnämnde tidehvarf framstå på samma sätt Stenbockar och Wachtmeistrar, och nyss före dem de nu ifrågavarande Gyllenstiernorna, i synnerhet genom den utmärkte herr Johan, om hvilken vi redan tillförene hafva flere gånger talat.

Äfven dennes äldre broder, Göran Gyllenstierna, har under ett tiotal af år väckt ett visst uppseende. Af en bland då-tidens bittraste smygförfattare målas han med ofördelaktiga färgor. Det säges, att han *plägade tiga, för att sålunda dölja sin dumhet;* att han påtog skepnaden

1) Se 18. 225, 226. Af B. Oxenstiernas bref i Bondeska arkivet på Säfstaholm, samt af lektor Wetters utdrag ur Nils Bielkes bref i danska geheime-arkivet finner man, att Wrede 1693 och 1694 erhållit penningar af Frankrike för den häftiga strid, han förde mot Englands och Hollands kaperier.

af en grofhuggare, dels för att likna konungen, dels af oförmåga att vara belefvad och höflig. Riktigt oegennyttig var han ej heller. Mot andra dref han ifrigt på räfster och en sparsam rikshushållning. För sig sjelf och för sin son mottog han flere och stundom obilliga förläningar 1); och när reduktionen kom till verkställighet sökte han smyga undan ett gods, som var under densamma hemfallet. Det påstås ock, att han tog mutor af engelska köpmän o. s. v.

Hurudan nu mannen må hafva varit, så blef han dock mycket gynnad och ofta använd; serdeles sedan Karl sjelf tillträdt styrelsen, och i synnerhet sedan brodren Johan Gyllenstierna blifvit gunstling. År 1673 befallte Karl den elfte hofrätten att utse en god domsaga åt Göran Gyllenstiernas yngste son, för att skaffa denne medel att fortsätta sina utrikes resor 2). Dessutom och under samma tid erhöll fadren ganska ofta både gods och andra betydliga fördelar 3). År 1674 fick han jemnte brodern löfte om att blifva grefve. Han var redan tillförene riksråd och guvernör uti drottning Kristinas underhålls-länder. Derjemnte visste brodern Johan att, som berättadt är 4), lägga i hans hand tvänne af rikets vigtigaste befattningar, öfverståthållareskapet och högsta öfverinseendet öfver flottan; äfvenså ett tredje lika magtpåliggande uppdrag. Från 1677 fick nämligen De la Gardie ej mer förestå kansliet, hvilket i dess ställe uppdrogs åt riksskattmästaren Sten Bielke. Medan nu denne var af dithörande göromål upptagen, blef Göran Gyllenstierna, såsom äldsta (?) rikskammarrådet, ordförande i kammar-kollegium. Utom guvernörskapet öfver Kristinas underhållsländer hade således sistnämnde herre på en gång i sin hand, flottan, kammarkollegium och öfverståthållareskapet i Stockholm. Sådant

1) Se här nedan.

2) Svea hofrätts arkiv. Kungl. brefvet d. 18 Juni 1673.

3) Riksregistrat. 1674—1678.

4) Se **16.** 35.

kunde vid tillfälle vara nyttigt nog för brodern Johans möjliga planer; men en annan sak är, huruvida så många och vigtiga sysslor kunde af en ensam person, och dertill af en Göran Gyllenstierna, vederbörligen skötas.

Under trenne år, nämligen 1678, 1679 och 1680, qvarstod dock nämnde herre på denna den fyrdubbla utmärkelsens höjd. Men i Juni 1680 dog brodren Johan, den allsmägtige gunstlingen, och i och med detsamma var det förbi med riksrådet Görans höghet och magt. År 1681 mistade han ordförareskapet i kammar-kollegium, öfverinseendet öfver flottan, guvernörskapet öfver Kristinas underhållsländer, hvilka platser anförtroddes åt Klas Fleming, Hans Wachtmeister 1) och Olivekrans. År 1682 blef han på samma gång som en hop andra herrar tvungen att taga afsked från rådsämbetet, samt tillika skild från öfverståthållareplatsen och i stället utnämnd till president i Göta hofrätt, och sålunda ålaggd att begifva sig ned till det aflägsna Jönköping. Sistnämnde syssla har han dock aldrig i utöfningen tillträdt, ehuru ännu fyra år voro qvar af hans lifstid.

Med dessa djupa nedsättningar förenades ock kännbara förluster. Göran Gyllenstierna hade sjelf som ordförande tjenstgjort i reduktions-kollegium och jemnte sin bror varit en bland dem, som ifrigast yrkat på dylika räfster. Nu, och när åtgerden kom till verkställighet, blef han sjelf ett bland dess första och mest lidande offer. Redan 1681 fordrades af honom 75,000 d. s. m.; och längre fram följde flere dylika anspråk. Af Stora kommissjonen blef han väl i vissa fall frikänd 2); men vid några andra tillfällen dömd till ansvar, och sådant stun-

---

1) Redan 1678 fick denne ett öfverbefäl vid flottan. Kanske att dermed också förenades det inseende öfver sjörustningarna, som Göran Gyllenstierna haft. Af andra källor synes det, som G. O. Stenbock hade till någon tid återfått detta förtroende. Vi känna icke med säkerhet förhållandet.

2) Riks-ark. Stora kommiss. domar d. 26 Nov. 1681.

dom på ganska svaga skäl 1). Till råga på alla dessa obehag fick han också förnimma, huru några bland de andra herrarna yttrade en viss skadeglädje, när de sågo honom falla i den grop, han och hans bror hjelpt till att gräfva åt andra. Störtad från sin fordna magt och nästan utarmad, afled han 1686 blott 54 år gammal. Ännu 1689 fick hans sterbhus af reduktions-kommissjonen mottaga nya efterräkningar, stigande till 25,862 d. s. m. 2).

KONRAD GYLLENSTIERNA.

På ofvannämnde sätt blef vid Johan Gyllenstiernas död slägtens äldre gren störtad. Deremot uppsteg mer och mer och till ganska stor magt den yngre, föreställd af de tre bröderna Konrad, Karl och Kristofer. Den äldste bland dem, Konrad, är för läsaren redan bekant såsom Stora kommissjonens ordförande och såsom den, der alltid föreslog och försvarade de hårda och obilliga åtgerder, som af nämnde verk vidtogos 3). Man kallade honom *Bruder Dick;* och när han bland annat genomdref, att Stora kommissjonen skulle anställa efterräkningar också med de afledne rådsherrarnas ord och handlingar, sade man: *Bruder Dick liknar den allsmägtige Guden; ty han dömmer öfver både lefvande och döda.* Han sjelf dog 1684.

KARL GYLLENSTIERNA,

den medlersta brodren, blef först bekant genom sin skönhet och genom den tidiga och stora lycka, han gjorde hos Hedvig Eleonora. Vid sitt 20:de år blef han hennes kammarherre, vid det 21:sta och till allas förvåning 3),

---

1) Se **16.** 278.

2) Nordin, fol. bunden 39, sid. 220.

3) Se **16.** 262 och följande.

4) Engestr. bibl. Ekeblads bref. F. v. der Noot till Ekeblad d. 7 Okt. (utan årtal, dock troligen 1670).

öfverkammarherre och vid det 23:dje öfverhofstallmästare, och sedermera guvernör öfver hennes lifgeding. Vid sin död testamenterade hon flere ganska betydliga egendomar åt den gynnade hofmannen.

Denne herre har af en smygförfattare blifvit uppgifven såsom den der till en tid varit enkedrottningens älskare. Ryktet var måhända föranledt genom ofvannämnde snabba och lysande befordringar. Någon bekräftelse derå hafva vi icke funnit.

År 1682 har Gyllenstierna genom Hedvig Eleonora friat till Magnus Gabriel de la Gardies yngsta dotter, men fått korgen. Sedermera blef han ganska länge ogift; hvarföre Lindskiöld i en skämtande dikt varnade honom för de följder, som kunna uppväxa deraf, att man ingår i äktenskap på samma gång, som man ingår i gubbåren 1). Gyllenstierna gifte sig dock icke förr, än 1706 d. v. s. vid 57 års ålder; och då med enkan efter Axel Wachtmeister. Äktenskapet blef barnlöst.

För öfrigt tyckes Karl Gyllenstierna hafva varit en man af mycken användbarhet och många goda egenskaper, hvartill man kan sluta också af de höga tjenster och förtroenden, som han fortfarande fick åtnjuta. År 1687 upphöjdes han till riksråd och grefve, och sedermera till president i hofrätten samt till kansler öfver Åbo högskola. Han berömdes ock för gifmildhet, ädelmod och gudsfruktan; och var på gamla dagar den, som stödde och räddade Tollstadius under de förföljelser, denne utmärkte lärare måste genomgå.

KRISTOFER GYLLENSTIERNA,

den yngste och ryktbaraste brodern, är genom föregående berättelser känd för den utomordentliga tapperhet, han ådagalade i slagen vid Halmstad, Lund och Landskrona;

1) Linköp. bibl. Carmina suec. poet. vol. VIII.

likaså för den ifver, hvarmed han bidrog att genomdrifva envåldet samt Stora och reduktions-kommissjonerna; slutligen också för sitt långvariga frieri till pfaltsgrefvinnan Katrina, hertig Adolf Johans dotter 1). För sina trogna tjenster blef han af konungen utnämnd till riksråd 1681 2); till öfverståthållare 1682, till grefve 1687 samt till riksförmyndare 1697. Oaktadt den nåd, som genom dylika befordringar ådagalades, blef dock äfven Kristofer Gyllenstierna mot slutet af Karls regering hemsökt med åtskilliga rätt dryga reduktions-fordringar. Mannen hade för öfrigt mycken duglighet och kraft och var derigenom serdeles egnad att, som hufvudstadens högsta styresman, upprätthålla den stränga ordning, Karl ville derstädes införa.

LARS WALLENSTEDT.

Omkring och straxt efter den stora statshvälfningen 1680 såg man flere personer undergå en besynnerlig och anmärkningsvärd förvandling. I begynnelsen satte de sig mer eller mindre kraftigt emot de nya åsigterna, åtgerderna och personerna. Sedermera och efter ett eller annat år finner man dem hafva helt och hållet öfvergått till det nya och rådande partiet och uppträda bland dettas ifrigaste kämpar. Det var likasom de i början betviflat möjligheten af de nya åsigternas seger och derföre icke velat hafva någon ting med desamma gemensamt. Men allt som det nya samhällsskicket lyckades vinna stadga och säkerhet, i samma mån såg man flere bland dess fordna vedersakare dels nedlägga vapen, dels öfvergå till den segrande sidan. Såsom vi berättat, inträffade något dylikt med Bengt Oxenstierna, Johan Gabriel Stenbock och Fabian Wrede. Så gick det ock med Axel Stålarm, hvilken 1681 i Stora kommissjonen ofta och ifrigt talade för måtta

1) Se **19**, 98.

2) Redan förut hade han löfte om en sådan befordran.

och skonsamhet i räfsterna; men sedermera blef en bland den nya regeringens mest tillgifna män. Någon dylik förändring tyckes ock hafva försiggått med Wallenstedt. Vid 1680 års riksdag förde han såsom riddarhussekreterare adelns protokoll, och han förde det på ett sådant sätt, att man tydligt upptäcker de olagligheter och slingringar, som begingos af det rådande partiets ledare. Att han sjelf då ännu icke hörde till samma sida, tyckes derföre ganska sannolikt. Men inom 2 år derefter finner man honom förflyttad in uti räfstepartiets leder, nämligen såsom kunglig åklagare mot dem, som förgrepo sig mot Stora- och reduktions-kommissjonerna och dessas medlemmar. Ifrån samma stund var hans lycka gjord. Förut och intill sitt 51:sta år hade han hunnit endast till revisions-sekreterare. Nu gick det uppåt befordringarnas höjder med vida raskare fart, i synnerhet efter riksdagen 1689, vid hvilken han var ganska verksam i det rådande partiets tjenst. Genast efter dess slut blef han landshöfding och friherre, samt 1693 grefve, kongl. råd och president i Svea hofrätt. Han ansågs hafva serdeles stort inflytande på Karl den elfte under dennes sednare år, och blef slutligen utnämnd till en bland Karl den tolftes förmyndare.

Wallenstedt var en rå och våldsam herre, hvarföre han stundom kallades *björnen*. Ett rykte säger ock, att hans seder voro fläckade; hvilket skulle hafva varit ett arf från modren. Deremot är säkert, att han utmärkte sig som en serdeles duglig och driftig ämbetsman. Kanske kom en del af tadlet just derifrån och från hans kraftiga deltagande i de nya styrelse-åtgerderna; kanske ock från det bittra hat, hvarmed han säges hafva förföljt den gamla högadeln. Också finner man, att de flesta den tidens smygskrifvare hafva omsorgsfullt påpekat hvarje fläck eller tecken till fläck, som kunnat hos den hatade motståndaren utspanas. Någon bevist dålig handling hafva vi likväl icke funnit efter honom framdragen.

var son af den på sin tid ryktbare Uppsala-apotekaren Wolimhaus 1). Redan tidigt utmärkte han sig genom förstånd, duglighet och drift. Vid det tjuguåttonde året blef han assessor och vid det trettionde adlad med namnet Gyllenborg. Gift med Thegners dotter, kom han genast in i reduktionen och Stora kommissjonen och var sedermera så nära hopväxt med begge, att deras historia utgör hans, och tvärtom. Vi hafva beskrifvit de båda verken och deras öden och kunna derföre fatta oss så mycket kortare om mannen.

Näst eller i jemnbredd med Klas Fleming, var Jakob Gyllenborg den, som förnämligast dref nämnde inrättningar till det öfvermått af stränghet, till de obilligheter, till de ofta ganska grofva orättvisor, som nedkallat så mycket tadel och så många tårar och förbannelser öfver Karl den elfte och öfver dess reduktionsherrar. Vi hafva ytterligare sett, huru Gyllenborg sökte genom en vidlyftig och konstrik berättelse leda samtidens och efterverldens omdöme till fördel för sig och sina åtgerder; och likaså hvad framgång detta hans bemödande haft 2). Redan en och annan samtida och skarpare blick betraktade uppsatsen såsom ett försök att förfalska och undangömma det verkliga förhållandet 3).

Ingen bland den tidens utmärktare personer har till den grad som Jakob Gyllenborg egnat hela sin verksamhet åt reduktionen. Många kallade det för lycksökeri, ett nedrigt lycksökeri, hvilket genom medundersåtares förföljande och utplundring fikade efter gunst hos en penningesniken öfverhet. Oss synes en sådan dom något förhastad.

---

1) Se **10.** 47, 48. Denne Wolimhaus hade också en yngre son, hvilken först blef framdragen af den äldre brodren och sedermera genom egen duglighet uppsteg till värdighet af riksråd och grefve med namnet Lejonstedt.

2) Se **16.** 347. **17.** 382. **18.** 50, 51.

3) Se Fryxells handl. **4.** 179.

Det är möjligt, till och med sannolikt, att Gyllenborg i likhet med många samtidingar ansåg enväldet och reduktionen vara nyttiga och lagliga, äfven med den stora utsträckning båda erhöllo; — och att hans sträfvande sålunda var grundadt på verklig öfvertygelse. Att det åtminstone icke kom från låg egennytta, det skönjes deraf, att Gyllenborg dog utan att hafva samlat någon förmögenhet; då deremot flere andra hans likar, en Lowisin, Piper, Wrede m. fl. efterlemnade stora rikedomar. Märkligt är ock, att bland alla de ovänner, som Gyllenborgs reduktionsifver uppväckte, har ingen mot honom framkastat beskyllningen för penninge-girighet.

I likhet med nästan alla Karl den elftes män var äfven Gyllenborg utmärkt genom serdeles stor arbetsförmåga och duglighet. Detta satte honom i stånd att jemnte ledningen af reduktions-väsendet kunna deltaga vid ordnandet af indelnings-verket samt åtskilliga andra för riket nyttiga inrättningar. Äfven på riksdagarnas gång hade han ganska stort inflytande 1). En så ovanlig användbarhet i förening med helt och hållet likstämmiga åsigter gjorde honom hos Karl den elfte serdeles väl anskrifven; i synnerhet efter riksdagen 1689, vid hvilken Gyllenborg var en bland konungens verksammaste handtlangare. Till belöning blef han samma år landshöfding och friherre. Vid riksdagen 1693, då enväldet fulländades, var Gyllenborg landtmarskalk. Två år derefter eller 1695 utnämndes han till grefve och kongl. råd. Två år derefter eller 1697 har, enligt sägen, Karl den elfte liggande på sin plågsamma dödsbädd förekallat Gyllenborg och instämt honom och hans kamrater, att inför Guds rättvisa dom ansvara för all den reduktions-hårdhet, hvartill de lockat konungen.

OLOF THEGNER,

Gyllenborgs svärfar och reduktions-lärare, må följa med i samma rad. Han var bondeson från Vist socken i Öster-

1) Se 17. 149.

götland. Som många sådana ynglingar fick han sitt namn efter födelsebyn, den hette Thegna, och sin uppfostran vid stiftets läroverk. På den politiska banan framträdde han redan vid 1650 års riksdag, då han, inblandad i de missnöjdas leder, skall hafva deltagit i ropen efter reduktion. Karl den tionde antog honom som skrifvare i det 1655 upprättade reduktions-kollegiet 1). Längre fram kom han i närmare förtrolighet med Herman Fleming; serdeles sedan denne blifvit 1660 afsatt från riksskattmästare-sysslan. Fleming invigde då Thegner och sin son Klas i det stundande reduktions-verkets hemligheter och åsigter. Sedermera blef Thegner borgmästare i Stockholm och borgareståndets taleman vid några riksdagar; hvarunder hans djerfhet, inflytande och grundsatser redan började injaga bekymmer hos dåvarande förmyndare-styrelse. Emellertid saknade han ännu utrymme för sina afsigters verkställande. Men ändtligen kom riksdagen 1675 och med densamma ljusare utsigter för reduktions-partiet. Thegner var vid nämnde möte en bland de ifrigaste att genomdrifva den så kallade Gransknings-kommissjonen 2). Men kort härefter trädde Johan Gyllenstierna längst fram på denna skådebana; så långt till och med, att han, den i allo väldige mannen, undanskymde alla de öfriga och deribland äfven Thegner.

Från denna tid har man efter sistnämnde herre ett drag, som är anmärkningsvärdt nog; ty det innebär ett sträfvande till verkligt folkvälde, en riktning, som den tiden ytterst sällan förekom. Vid riksdagen 1678 yttrade han nämligen den satsen, *att ständerna, som beviljade statsmedlen, borde äfven hafva rättighet att för deras användande både bestämma sättet och begära redovisning; likaså, att, när ämbetsmän skulle tillsättas, borde kollegium eller ständer*

1) Motpartiets författare, Klas Rålamb säger, att Thegner icke blef 1655 använd; emedan han var utan samvete och rättskänsla samt endast ledd af hat och förföljelseanda.

2) Se **16.** 240.

på förslag dertill uppsätta några skickliga personer, bland hvilka konungen skulle sedermera ega utnämningsrätten o. s. v. Landtmarskalken Henrik Falkenberg tycktes halft gilla den förstnämnde åsigten. Men alltsammans förföll 1). Ingen plan till folkvälde kunde göra sig gällande mot den allmänna till konungsligt envälde sträfvande tidsandan.

När Gyllenstierna 1680 föll undan, kom Thegner liksom många andra åter fram på skådeplatsen. Det var nu, som han och Klas Fleming bemägtigade sig ledningen af räfsteverken, hvarvid de ändteligen fingo utföra, hvad Herman Fleming för några och tjugu år sedan lärt dem. Sådant skedde i mycket genom den ofvanbeskrifne Jakob Gyllenborg, hvilken troligtvis blef i dessa ämnen invigd och på denna bana införd af sin svärfader, den ifrågavarande Thegner. Följderna, den blifvande reduktionens gång, hafva vi sett; äfvenså Thegners serskilda deltagande deri. Detta var i synnerhet af stort inflytande vid riksdagen 1682, då han ledde icke blott sitt eget stånd utan till en del äfven presterskapet; emedan erkebiskopen i allmänhet följde Thegners ord och efterdöme. Thegner var också den, som förnämligast genomdref den stora och till en del orättvisa utsträckning, som reduktionen nu erhöll. Året derefter blef han också adlad och utnämnd till vice president; år 1685 till landshöfding och 1687 till friherre. Han dog slutligen 1689.

Sjelf en bestämd partiman, har han af olika partier blifvit ganska olika bedömd. Vännerna teckna honom såsom ett stöd för sanning, rättvisa och fädernesland; motståndarne åter såsom en hatfull, samvetslös och orolig ränkmakare. De mot reduktionen riktade nidskrifterna äro med hänsyn till Thegner nästan bittrare än mot någon annan. Men alla erkänna hans ämbetsmanna-duglighet. Dock finnes ett rykte att han, som borgmästare i Stockholm, försnillat eller försummat de under hans vård stående allmänna medlen; så att, när han sedermera dog, som lands-

1) Riddarhus-ark. Riksdags acta 1678 den 21 Febr.

höfding i Uppsala, måste större delen af qvarlåtenskapen användas till betäckande af dessa brister 1). Uppgiften tyckes föga trolig. En anmärkning är deremot ovedersäglig. I yngre år och i egenskap af ofrälse-partiets ledare, framstod Thegner som en häftig motståndare till adel och högadel. Längre fram och gynnad af lyckan, mottog han sjelf upphöjelsen först till adelsman och slutligen till friherre.

KARL GUSTAF GYLLENCREUTZ

är af läsaren redan känd genom det allvarsamma motstånd, han gjorde vid enväldets införande 1680 2). Det är mycket hedrande för Karl den elfte, att man sedermera icke kan upptäcka det ringaste spår af förföljelse mot den djerfve vedersakaren. Redan 1681 blef denne från en aflägsnare domsaga flyttad till Wermdön. När sedermera reduktionen år 1684 borttog ett hans jordagods, uttalade Karl den elfte den önskan att kunna på något annat sätt godtgöra den förtjente medborgaren 3). Vid 1686 års riksdag finner man, att Gyllencreutz stundom förde ordet på tredje klassens vägnar 4). År 1687 var han tjenstgörande i reduktions-kommissjonen; 1692 blef han lagman, och 1693 af Karl den elfte sjelf insatt i hemliga utskottet 5). Det

1) Uppgiften härrör från de så kallade anecdota Benzeliana i Nordinska samlingen i Uppsala. Men dessa liksom de i Linköpings bibliotek under samma namn tryckta handlingarna äro enligt egen bekännelse för det mesta grundade på blotta hörsagor, och vi hafva i flere fall funnit deras uppgifter ganska opålitliga. Vårdlöshet eller försnillning är en tillvitelse, som oss veterligen af ingen annan blifvit mot Thegner framkastad.

2) Se **I6.** 166.

3) Redukt.-kansl. Kungl. Maj:ts bref till Redukt.-kommiss. d. 20 Aug. 1684.

4) Riddarhus-prot.

5) Nordin. Konungens uppsats öfver hemliga utskottets medlemmar d. 3 Nov. 1693.

finnes intet bevis, att dessa nådeprof voro belöningar för något affall från de grundsatser, Gyllencreutz 1680 uttalat.

Vid Karl den elftes död var Gyllencreutz 60 år gammal 1). Likväl lefde han nog länge att få se, först under Karl den tolftes regering bekräftelsen på sina spådomar om enväldets olyckliga följder; och sedermera efter Karl den tolftes död samma enväldes slutliga fall.

PER ÖRNEKLOU

är till ättnamnets begynnelse-bokstaf den siste, men i öfrigt icke den minst märkvärdige bland reduktions-herrarna; detta likväl på ett ganska eget sätt. Stamfadren var westgötaprest och fadren blef underståthållare i Narwa och i denna egenskap adlad. Den här ifrågavarande Per Örneklou ingick i krigstjensten och hade redan 1658 hunnit till värdigheten af major. Men dervid stannade han, och kunde under hela förmyndare-tiden icke erhålla någon högre befordran; Per Brahe hade om honom ingen god tanke 2). Sedan Karl blifvit myndig och De la Gardie omigen allsmägtig minister, uppgick åter lyckans sol för Per Örneklou. Han blef öfverste-löjtnant 1673, fick öfverstenamn 1674, och 1675 ett slags regemente af Helsingelands tremänningar. Sistnämnde år var det ock, som han, för att tjena De la Gardie, nedlät sig att som lyssnare deltaga i stämplingen mot Widekinde 3). Kort derefter ville hans nya regemente icke följa med honom ut i kriget 4). Slutligen måste de dock beqväma sig; och i sla-

1) Enligt Riddarhus-genealogien var han född 1637; men enligt biograf. lexic. 1630 eller sannolikare 1638.

2) Brah. ark på Skokloster kanslirummet. T. 40. P. Brahe till Kl. Rålamb d. 20 Apr. 1679.

3) Se **16.** 13.

4) Rådsprot. d. 9 Sept. 1676.

get vid Lund blef Örneklou sårad. Sedermera befordrades han 1677 till öfverste för Södermanlands regemente, hvilken plats han likväl inom kort mistade; vi känna icke af hvad orsak. I början af 1680 inkommo ock en hop bönder till regeringen med en mot Örneklou ärekränkande skrifvelse 1). Dock äfven här känna vi hvarken innehållet eller utgången. Af alla omständigheter ser man dock, att Örneklou hade emot sig många både anmärkningar och fiender.

Varande i en dylik belägenhet och dertill utan någon tjenst, uppträdde han vid 1680 års riksdag för att, som han sade, *återupprätta sin fallna lycka.* Han öfvergick nu helt och hållet till det rådande partiet, och blef en bland dess djerfvaste och ihärdigaste kämpar 2). Han dref dess läror och åsigter nästan längre än någon annan, och ofta till en höjd, som väckte allas ogillande. Ett orimligt förslag, som han framkastade, rörande försvars-karlar blef af riddarhuset i ordets egentliga bemärkelse utskrattadt 3). Nästan än värre gick det med ett annat hans påfund, nämligen att begära rangordning för fruarna. Han blef vid dess framställande icke blott beskrattad, utan fick äfven uppbära stickord och tillmälen så grofva, att de icke kunna aftryckas. Sedermera insatt i Stora kommissjonen, blef han derstädes en af de stolpar, som Konrad Gyllenstierna mest kunde lita på 4). När det var fråga om att försvara en hård, obillig och stundom olaglig räfst, var alltid Per Örneklou en bland dem, som djerfvast trädde inom skrankorna. Här hjelpte han också till att störta och utarma Magnus Gabriel De la Gardie, under hvars allmagtstid Örneklou dock sjelf blifvit kraftigt frambjelpt på ämbetsmannabanan.

---

1) Rådsprot. d. 12 Febr. 1680.

2) Se **18.** 94, 96 m. fl.

3) Riddarhusprot. d. 24 Nov. 1680.

4) Se **16.** 263, 282, 289.

Denne Örneklou är ett talande exempel på, huru det i partitiden går till; — huru äfven ganska odugliga och tadelvärda personer blifva af sina anhängare så länge som möjligt beskyddade och framdragna; endast de obetingadt och nitiskt arbeta i samma partis tjenst. Det rykte, Örneklou förvärfvat, var redan 1680 tämligen ofördelaktigt. Likväl blef han vid samma års riksdag upptagen i reduktionsmännens leder och hedrad med konungens kallelse att vara ledamot i hemliga utskottet. Under loppet af samma riksdag ådrog han sig, som sagdt är, mycket både tadel och åtlöje; men å andra sidan skyggade han aldrig tillbaka, då det gällde att oförfäradt träda fram och kläda skott för sitt parti och för dess åsigter. Belöningen uteblef ej. Konungen gaf den oförskräckte partikämpen flere utmärkelser efter hvarandra. Han lät insätta honom som medlem i Stora kommissjonen och förordnade honom 1681 att som vice landshöfding förestå Skaraborgs län. Men inom kort kom han här i svåra trätor med hofrätten, med kammarkollegium, med länets häradshöfdingar och förgick sig ända derhän, att Karl redan 1681 och ytterligare i Juni 1682 måste gifva honom ganska kännbara skrapor. Det oaktadt blef han af konungen samma höst kallad till ledamot i hemliga utskottet, äfven vid dåvarande riksdag; och han tjenstgjorde der nu, likasom förut, med det mest orubbliga partinit. Också blef han 1683 utnämnd till verklig landshöfding i Skaraborgs län. Men redan år 1686 lät adeln i samma landskap till konungen inlemna en mot Örneklou riktad anklagelse. Förlikning blef väl bemedlad 1); men vid riksdagen samma år fick Örneklou äfven andra och obehagliga tvister på halsen. Dock, äfven under nämnde riksmöte höll han sig nära intill det rådande partiet 2) och vann derigenom så stor ynnest, att han följande året upphöjdes till friherrlig värdighet. Men kort derpå inkommo efter hvarandra en mängd anklagelser för orättvisor och

1) Rådsprot. d. 22 Nov.

2) Riddarhusark. riksdags-acta d. 3 Nov. 1686.

tjenstefel, och dessa så många och så grofva, att Karl hösten 1689 reste ned till Westergötland för att sjelf undersöka förhållandet. Följden blef, att Örneklou måste aflägsnas. Men mannen hade nyss förut uppfunnit och anvisat den nya reduktionskälla, som blef bekant under namn af Skogskommissjonen 1). Tacksamheten och partisinnet gjorde sig derföre än i denna stund gällande. Ehuru öfverbevisad om många och stora fel, blef dock Örneklou icke afsatt, utan fick 1690 tillåtelse att sjelf begära sitt entledigande, hvarefter han genast och inom en vecka utnämndes till landshöfding på Ösel 2). Här förlora vi honom ur sigte några år bortåt. Vid Karl den tolftes uppstigande på tronen, framträder han likväl omigen. Han öfverlemnade då, och såsom en slags lyckönskan, en rimmad historia om Svea och Göta konungar allt ifrån syndafloden intill Gustaf Wasa. Titteln var: *Himlaposten Merkurius, uppskallande och upptonande Svea och Göta konungabedrifter så ock hjeltemodiga dater, — — — i svenska verser hopaknippadt m. m.* En björnunge, som lekte i Karl den tolftes rum, råkade att slå bläckhornet öfver det historiska qvädet 3), hvilket dessutom icke lärer hafva förtjent någon annan granskning. Emellertid hade från Ösel inkommit så många och svåra anklagelser, att Örneklou icke allenast blef år 1701 afsatt äfven från denna plats, utan ock fann för godt att rymma till Tyskland, der hans sista dagar försvunno i mörker och obetydlighet. En hans son blef kapten; men måste sedermera för begångna stölder lemna tjensten.

---

1) Se **II.** 272.

2) Enligt Stiernmans höfdinga-minne. Genealogien på Riddarhuset utsätter denna befordran till 1691.

3) Linköpingsark. Notitia historic. succor.

FJERDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA BLAND PRESTERSKAPET.

Vårt fädernesland var den största bland de stater, som öfvergingo till evangelisk-lutherska trosbekännelsen. Striden om dennas antagande blef dock hos oss icke fullt utkämpad förr än 1593. Det är således egentligen från nämnde tidepunkt, man kan bedömma den nya lärans verkningar och män. Och dessa behöfva ingendera undandraga sig granskningen. Svenska kyrkan och dess föreståndare under sjuttonde århundradet hade visserligen såsom allt annat sina fel. Det hela framter dock en vördnadsbjudande tafla och på den samma en rad af män, hvilkas verksamhet varit i hög grad välgörande för både församlingarna och fäderneslandet. De sjelfva och deras arbeten hafva likväl icke varit nog kända och värderade. Det sist förflutna tidehvarfvet fästade icke nog vigt och uppmärksamhet vid troslifvet och dess utveckling och verkningar; och hyste dessutom mycken obenägenhet mot alla slags andeliga myndigheter. Men de flesta bland bemälte personer innehade just sådana ämbeten, varande nämligen biskopar. Deras vigtiga och ärofulla verksamhet har derföre blifvit någon gång förtydd, vanligtvis förtegad. Men ju mer Lutherska församlingen lär känna dessa sina troshjeltar och prydnader, desto mer skall den älska och ära dem, och i och med detsamma sig sjelf. Man skall lära sig att betrakta och beundra icke blott de kämpar, som med svärd och mod försvarat och ökat vårt land och vår krigsära; utan ock de män, som genom sjelfuppoffring och brinnande nit sökt att inom samma land upprätthålla och lifva gudsfruktan, ordning och sedlighet; och som velat lära oss att besegra äfven inre i hjertat boende fiender. Sådana vår församlings kyrkofäder voro under Gustaf Adolfs och Kristinas tider en Bothvidi, Camenius, Pau-

linus, Petræus, Rothovius och Rudbeckius m. fl. De förtjenade alla en utförligare teckning än de få rader, som i detta verk blifvit åt dem egnade. Nu och under Karl den elftes tid framstår återigen en på samma sätt vördnadsbjudande rad, nämligen Carlberg, Fischer, Gezelierna den äldre och yngre, Pontinus, Spegel, Svedberg m. fl. Så vidt tid, utrymme och förmåga tillåta, skola vi åt de förnämsta bland dessa män egna en skyldig gerd af uppmärksamhet.

Till minne af den vördnadsvärde Gezelius fadren, hafva vi redan förut tecknat några tacksamma rader 1). Vi vända oss nu till de andra hans ämbetsbröder, och börja med erkebiskopen

HAQUIN SPEGEL.

Stammen är ursprungligen svensk och från Småland; ehuru en och annan bland dess telningar nedträngt till det närbelägna då för tiden under Danmark lydande Skåne. Namnet är taget af gården Spegla, der stamfadern redan i Karl den åttondes tid hade sitt hemvist. Slägten bestod ursprungligen af krigare. En bland dem förvärfvade under Gustaf Wasas tid adelskap; men deltog sedermera i Dackefejden och förlorade derigenom samma värdighet och tillika lifvet. En hans bror, Gudmund Spegel, prost öfver Wärend, hyllade deremot ganska ifrigt Gustaf Wasa och reformationen. Hans exempel följdes af de fleste bland slägten, så att icke mindre än fyra prester af det namnet undertecknade Uppsala beslut 1593.

Den ifrågavarande Håkan, eller, som han sjelf skref sig, *Haquin* Spegel var son af en obetydlig köpman i Rönneby. Modren, en tyska, hette Fischer och var måhända slägt till den utmärkte general-superintendenten af samma namn.

---

1) Se **16.** 112.

Sonen förlorade ganska tidigt båda sina föräldrar. Öfvergifven och fattig, flöt han omkring bland slägtens vänner och anförvandter, hvilka dock sjelfva voro mycket medellösa. En fattig komminister i Elmboda tyckes hafva varit den, som mest vårdade den unga på en gång både hopplösa och hoppfulla gossen. I denna lilla komministergård tillbragte Spegel sina barndomsår. Det fridfulla landskapet med sina många sjöar och vackra skogar afspeglade sig i hans unga sinne, och tyckes hafva der alstrat det milda skaldelynne, som sedermera blef hans egen ära och hans landsmäns uppbyggelse. Hvilka personer, som sedermera hjelpte honom fram i verlden, det är icke bekant. Men i allmänhet omtalas, att hvar häldst unga Spegel kom, der förvärfvade han ock vänner och välvilja. Så sträfvade han framåt och blef vid sjuttonde året student. Han besökte derpå först Lund; men sedermera Wittenberg, Leipzig, Köpenhamn, till och med Hollands och Englands lärosäten. Återkommen, antogs han till enskild lärare för sönerna af dåvarande borgmästaren i Malmö. Hans här ådagalaggda skicklighet kom till gamla riksamiralen Stenbocks öron, och detta gjorde den unga Spegels lycka. Nämnde herre tog honom till lärare för sin son, den sedermera ryktbare hjelten Magnus Stenbock. I denna befattning blef han känd också af gamla Stenbocks svåger, Magnus Gabriel De la Gardie, den store gynnaren af lärdom och snillen. Nu följde den ena framgången efter den andra. Vid sitt 26:te år blef han magister och utnämnd till hofpredikant hos Hedvig Eleonora, hvarest hans ämbetsgåfvor och personlighet vunno ovanligt mycket bifall. Vid 28:de året valdes han att som hofpredikant följa Karl den elfte på dennes eriksgata; och vid det 30:de eller år 1675 blef han på en gång konungens bigtfader och öfverhofpredikant samt superintendent öfver presterskapet vid den i Skåne varande krigshären. I sådan egenskap utmärkte han sig vid flere tillfällen. Det var han, som hösten 1676 och i Markaryds kyrka på högtidligt sätt och medelst nattvardsgång beredde de unga svenska ädlingarna

till det fälttåg, på hvars utgång fäderneslandets öde berodde 1). Vi minnas, huru samma öde blef straxt derefter genom slaget vid Lund afgjordt; och huru natten förut konungen under ett allvarligt och ensligt samtal med Spegel beredde sig till den kommande dagen och striden, till seger eller död. Vi minnas ock, huru slaget flere gånger höll på att vända sig till Sverges olycka. En sådan brytning inträffade, då venstra flygeln svigtande drog sig tillbaka mot Lund. Men just i detta vigtiga ögonblick framträdde Spegel i lederna och uppmanade sina krigare att med fortsatta ansträngningar rädda det hotade fäderneslandet 2). Och om qvällen samma dag, när segren var vunnen och fosterlandet räddadt; då framträdde åter samma Spegel inför samma leder, men numera med andra uppmaningar, nämligen att gifva åt Gud äran af segren, och åt sårade likar, till och med fiender en försonad och hjelpsam hand 3). Så är Spegels namn och bild på mångfaldigt sätt hopflätad med minnet af denna ärorika dag.

För öfrigt deltog han i alla fälttågen och har öfver desamma hållit en dagbok, som är af stor vigt för den tidens historia.

Efter krigets slut följde befordringarna den ena efter den andra; till pastor i Rönneby den 1 November 1679; till superintendent öfver Gottland blott tre veckor derefter. År 1685 var det fråga om, att Spegel skulle blifva biskop i Stockholm. Men 1686 kom han i dess ställe till Skara, 1692 till Linköping och utnämndes ändtligen 1711 till erkebiskop. I alla dessa befattningar ådagalade han serdeles både nit och förmåga, så att han hos öfverhet och underhafvande förvärfvade en hög grad af aktning och tillgifvenhet.

1) Se **15.** 116.

2) Wexiö ark. fol. 12. Uppmaningen säges vara gifven af en mäster Håkan, hvarmed troligen Spegel förstås.

3) Se **15.** 139.

Äfven Spegel blef ett mål för dessa illviljans och afundens angrepp, hvilka äro förtjenstens oundvikliga följeslagare. Återljudet af tvänne dylika anfall hafva till och med hunnit efterverldens öron; den ena beskyllningen är, att han vid uppläggandet af katekesverket fläckat sig med tadelvärd egennytta; den andra, att han af prester tagit silfverkannor för deras befordran. Den förra beskyllningen är helt och hållet vederlaggd. I afseende på den andra berättas, att han, på konungens deraf föranledda bestraffningar skall hafva ursäktande svarat: *ers majestät! det finnes ingen Spegel utan fläck.* Mot båda tillvitelserna talar dock den omständigheten, att Spegels hela öfriga vandel varit i allmänhet så ren, att man svårligen kan tilltro honom något i högre grad tadelvärdt uppförande.

Under Karl den elftes regering blef Sverges hela kyrkoväsende omskapadt eller ordnadt, och det ofta nog med biträde af Spegel och enligt hans råd. I utarbetandet af kyrkolagen, handboken, katekesen och psalmboken hade han mer eller mindre andel, såsom redan omtaladt är i historien om hvart och ett bland dessa verk 1).

Ryktbarast är dock Spegel i egenskap af psalmförfattare. Tidigt började han vända sin hog till dessa ämnen. Hans af naturen stora anlag för skaldekonst utbildades genom mycken läsning af den tidens också verldsliga vitterhet. Härmed förenades en utomordentligt varm och liflig gudsfruktan. Ur ett sådant sinne uppblomstrade många herrliga psalmer, som sedermera hugnat och tröstat den svenska församlingen. De började utarbetas redan i hans yngre år och infördes gemensamt med Lindskiölds i den så kallade Barnabibeln. Under den korta vistelsen på Gottland 1683 öfversatte Spegel en mängd bland konung Davids psalmer. Sedermera öfverantvardade han alla dylika sina verk till den nämnd, åt hvilken nya psalmbokens utarbetande var uppdraget 2). I denna, 1695 års psalm-

1) Se **18.** 10—39.

2) Wexiö ark. Spegels brefvexl.

bok, finnas af Spegel 38 författade 1) och 21 öfversatta samt 2 förbättrade psalmer. Bland dessa 61 stycken, äro i nya psalmboken bibehållna 30 numror 2). Många bland dem äro än i denna dag trons och andaktens käraste uttryck. Det är Spegels känslor, tankar och ord, som ännu vid de flesta högtidliga tillfällen ljuda från våra läppar och lifva våra sinnen; t. ex. när församlingen eller den enskilde vid dagens början sjunger:

"Min gerning nådigt skåda!
"Hjelp Gud det bästa råda!"

eller vid dagens slut:

"Hvad jag i dag har syndat,
"Af verldens lust förblindad,
"O Gud förlåt mig det!"

eller vid gudstjenstens början:

"O huru ljuflig är
"Din boning, Herre kär!"

eller med barnasinnets förtröstan:

"Jag lyfter mina händer
"Upp till Guds berg och hus."

eller med tacksamhetens lofsång:

"Hur skall jag vedergälla
"All godhet Gud mig gör?
"Jag kan ej rättsligt ställa
"Min vandel, som sig bör."

eller med undergifvenhetens bönesuck:

"Jag vill med glädje taga
"Den kalk, Gud skänker mig.

---

1) Deruti likväl inberäknas de, som äro bearbetade efter kon. David.

2) Nämligen 33, 75, 98, 110, 111, 136, 154, 157, 176, 188, 196, 223, 225, 229, 270, 292, 298, 307, 315, 396, 410, 427, 429, 430, 431, 442, 443, 460, 465, 467.

"Förbättras af hans aga,
"Och vandra i hans stig."

eller med syndasorgens djupa ånger:

"Ty kommer jag nu usle fram
"Med ett förkrossadt hjerta,
"Betungad med stor blygd och skam,
"Med fruktan, sorg och smärta;
"Och ville gerna gråta blod,
"Om det i mina krafter stod
"Och kunde mig förlossa:"

eller vid strålen af försoningens hopp:

"Har David funnit nåd hos dig,
"Har Du Manasse sparat;
"Har Du till Petrum mildelig
"Dig vändt och tröstligt svarat
"Den röfvaren, som tog sin flykt
"Till dig uti sin ändalykt,
"Så hoppas jag detsamma."

eller vid den högtidliga nattvardsstunden:

"Ack Jesu oss beredda gör!
"All syndens magt i oss förstör!"

eller med den omvändes dagliga bön:

"Hjelp, att jag mot synden sträfvar,
"När jag staplar var min staf!"

eller då hela svenska folket utbrister och beder för sin konung och för sitt fädernesland:

"Herre! hela riket akta!
"Led vår konung i ditt ljus!
"Dina englar sänd, att vakta
"Hans regering och hans hus!"

eller de förtröstans ord, med hvilka vi så ofta slutat alla våra böner:

"Högste Gud! ack värdes höra,
"Hvad ditt barn nu bedit har."

Så, på vingarna af sin andakt och sin sång har den fromme mannen renat och upplyftat våra och våra fäders och våra förfäders hjertan. Välsignelse öfver hans minne!

Spegel författade ock flere andra skaldeverk, likväl mest af andligt innehåll. De äro icke på långt när så utmärkta som psalmerna, och bestå till en stor del af öfversättningar.

Som talare hade Spegel högt anseende och bidrog mycket till predikosättets förenklande och förbättring. Han lade bort en mängd onyttiga prydnader, lärda förklaringar och klyftiga spetsfundigheter, vändande sig mera omedelbart till andaktens känsla och det enkla oförvillade förnuftet. I allmänhet var han ganska nitisk i fråga om allt, som kunde bland svenska folket sprida ljus och kunskaper. Han understödde derföre med allo kraft konungens bemödande att hos folket främja en allmännare innanläsningsförmåga och en fullständigare kristendomskunskap. Med samma åhåga att sprida ljus, beslöt han ock att för sin kyrkohistoria begagna svenska språket, och icke, såsom då för tiden vanligt var, latinet. *Jag skrifver på vårt modersmål,* sade han, *ty jag önskar, att hvarje svensk måtte kunna sjelf läsa och se, huru ock på hvad sätt våra förfäder blifvit från hedendomens mörker omvända till kristendomens ljus.* Så ville Spegel, att menniskan skulle sjelf granska och bedömma sina vigtigaste angelägenheter. Härmed sammanhängde ock ett annat hans förslag, nämligen att för nattvardsungdomen införa den så kallade konfirmationen. Saken kom först efter flere mansåldrar till verkställighet. Att Spegel redan nu yrkade något sådant, bevisar bland annat äfven en märkvärdig siare-blick, af hvad framtiden skulle komma att fordra.

I allmänhet var Spegel mer klarsynt och fördomsfri än de flesta på hans tid. Man känner de ryktbara trolldomsberättelserna omkring år 1670 [1]), och huru dessa

---

1) Se **14.** 143.

allmänt troddes af en mängd utmärkta personer inom både andliga och verldsliga ståndet. Spegel yttrade sina tvifvelsmål om sakens verklighet. Men varande knappt mer än en 25 års man, vågade han icke uppenbart motsätta sig den rådande tidsandan. Samma åsigter bibehöll han dock allt framgent. Flere år derefter väcktes mycket uppseende af ett så kalladt spökeri i Ale härad och Föstorps by. Spegel trodde alltsammans vara tillställdt af en der boende elak qvinna. Skämtande men betydelsefullt tillade han: *jag nekar visserligen icke, att syner och spöken kunna finnas. Men jag tror dock, att det evangeliska ljuset esomoftast skrämmer dem bort; så att de blifva långt sällsyntare än förut under det påfviska mörkret* 1). Denna klara och fördomsfria blick sträckte sig ock till många andra förhållanden. Spegel ville derföre utesluta alla latinska psalmer ur 1695 års psalmbok; och att de derstädes intogos, skedde alldeles mot hans vilja. Han lät sig ej heller vilseledas af Rudbecks orimliga, men dock snillrika skrifter angående Sveriges forntid. I Spegels egna arbeten blefvo de derföre icke följda. Men med sitt milda, undfallande lynne bad han Rudbeck ursäkta afvikelsen. *Den kom,* sade han, *icke af lust till motsägelse, utan blott för att underrätta de olärde om den vanligare åsigten af dessa ämnen* 2).

En egen af honom yttrad åsigt må ej heller förbigås. Han ville, att den unge Karl den tolfte skulle läsa, icke blott bedrifterna af en hop hedniska krigare, en Cimon, Alcibiades, Alexander m. fl., utan fast häldre den kristne kejsar Constantini hjeltebragder.

Lik de flesta sina samtidingar var Spegel i hög grad konungsk. Ett prof deraf är redan omtaladt, nämligen hans likpredikan efter Klas Fleming 3). Vid riksdagen 1682 föreslog han en så dryg bevillning på presterna,

1) Wexiö ark. Spegels brefvexl.

2) Wexiö ark. Spegels brefvexl.

3) Se **16.** 221.

att dessa förtörnades och påstodo, att de ville häldre afstå sina prestgårdar än lägga en sådan gerd. Sin benägenhet för enväldet och det gudomligt kungliga majestätet uttalade han öppet och med följande ord. *Gud hafver uppsatt konungarna i så högt anseende och så majestätelig värdighet, att han hafver gjort dem till sitt rikes ämbetsmän; ja sagt, att de äro Gudar, ty de äro i ordningen utom Gud de främsta, näst Gud de andra, och i öfrigt ingen annan än Gudi underkastade. De behöfva derföre icke tillskrifva någon annan än honom den magt och myndighet, som de äga. Detta har ock en af de äldsta kristeliga lärarne bekänt, sägande: densamme, som skapat menniskor, har ock skapat konungar.* I sammanhang härmed försvarade Spegel statens magt öfver kyrkan, och skref derom följande märkliga ord. *Fjerran från oss här i Sverge vare jesuiternas farliga lära; nämligen, att fursten icke har rättighet bestämma någonting om trosläran, och att den verldsliga styrelsen icke äger döma om samvetssaker och andliga ting m. m.*

Denna afgjorda böjelse för konungskhetens grundsatser förenades med en lika afgjord tillgifvenhet för konungens person. De nyårsbref, med hvilka denne sednare af biskopen uppvaktades, blefvo derföre understundom fyllda af tämligen starkt smicker. Så t. ex. skref Spegel 1695: *eders majestät ensam öfvergår sin herr faders hjeltedygder, dem ingen annan konung förmår jemnlikna. — Eders majestäts välgerningar under årets lopp äro så många, som årets timmar. — Eders majestät för ett så heligt lefverne, att alla undra derpå* 1)*; o. s. v.* Dessa och dylika uttryck torde väl kunna förklaras dels genom tidens vana att smickra; — dels genom skaldernas vana att tillgripa stora och klingande ord; — dels genom verklig vördnad för Karls många förtjenster och dygder. Men till icke ringa del torde de ock vara följder af en verklig lynnets ödmjukhet eller, rättare sagdt, mjukhet, till och

1) Stenb. ark. på Thorsjö.

med svaghet. Oss veterligen har Spegel aldrig uppträdt såsom en allvarligt bestraffande Elias eller Nathan; hvilket dock stundom behöfdes och af både Carlberg och Svedberg vågades.

De sista åren af Spegels lefnad och verksamhet infalla under Karl den tolftes regering.

JESPER SVEDBERG

föddes 1653 på Sweden bredvid Falun. Föräldrarna voro ett i början fattigt, men sedermera förmöget bergsmansfolk. En serskild rikedom var den fromhet, den gudsfruktan, hvilken likasom ett arf fortgick inom slägten. Morfadren, kyrkoherde i Svärdsjö, var en i tro och ämbete nitisk prestman. Modren, en både from och allvarlig qvinna, blef städse af Svedberg omtalad med tacksamhet och välsignelse. Hon och hennes man ledde barn och husfolk till andakt och bön, till sannfärdighet och arbete. Fadren, han kallades Daniel i Sweden, trodde ock, att den förmögenhet, hvilken på sednare år honom tillföll, var en välsignelse för hans många i kristlig tukt uppfostrade barn.

Den ifrågavarande sonen Jesper föll vid sitt sjette år i en qvarnränna och blef af vattendraget nedförd under sjelfva hjulet. Detta var i full gång; men hejdades genom barnets kropp, som fastnade mellan kuggarna. En hvar tog för afgjordt, att gossen skulle vara krossad. Med mycken möda framdragen undan hjulet, visade han också i förstone intet tecken till lif. Men han qvicknade till, och befanns så oskadad, att han inom kort återvann krafterna. Man tror, att denna ovanliga händelse mycket inverkade på hans framtida sinnesstämning och bidrog till den lefvande tro på öfvernaturliga företeelser, som utmärkte honom och sedermera i än högre grad hans son, den ryktbare andeskådaren Emanuel Svedenborg.

I sin barndom hade Svedberg den olyckan att råka ut för oskickliga lärare, både enskilda och offentliga. Det oaktadt kunde han redan vid trettonde året besöka Uppsala och vid det sextonde Lunds högskola. Dock blef han först vid tjugonio års ålder magister. Men sedermera gingo befordringarna så mycket fortare. Vid det trettionde året utnämndes han till pastor vid lifregementet, vid det trettiondeandra till hofpredikant, vid det trettiondesjunde till kyrkoherde i Vingåker, vid det trettiondenionde till professor och vid det fyrationdeförsta till domprost i Uppsala. Vi hinna icke uppräkna de många andra befordringar, som under tiden erbjödos, men afslogos; ej heller dem, som längre fram af Karl den tolfte meddelades. Vi vilja i stället tillse, huru Svedberg uppfyllde de platser, som, enligt hvad vi redan berättat, blefvo åt honom anförtrodda.

Dessa voro alla af presterlig egenskap. Tidigt hade han ock blifvit bestämd till sådan verksamhet, och det enligt både egen och föräldrarnas önskan. Redan, som gosse och i fadershemmet började han att inför det samlade arbetsfolket uppläsa stycken ur den Heliga Skrift och deröfver göra sina egna förklaringar. Detta anlag utvecklades än mer och serdeles i Uppsala under professor Brunneri ledning. Svedberg predikade här esomoftast, och det redan före sin prestvigning. Denna inträffade, som sagdt är, vid trettionde året. Dock företog han sedermera en resa för att studera äfven främmande länders kyrkoförfattning. Det blef mycket, som derunder anslog hans gudfruktiga och redbara sinne. I England var det isynnerhet det allvar, hvarmed sabbaten helgades; och i Paris den välgörenhet, som af högt uppsatte personer öfvades. Han berättar, huru han ofta såg grefvinnor och förnäma fruar gå i ringa kläder ut i staden för att besöka fattiga och sjuka och bevisa dem all barmhertighet, såsom det varit deras närmaste blodsförvandter. Hvad som mycket inverkade på honom, var också umgänget med den i Hamburg boende lärde och allvarligt gudfruktige Edzardi,

hvilken i egenskap af frivillig predikant eller inre missionär under en lång tid af år uträttade mycket godt och förvärfvade allmän kärlek och högaktning.

Efter hemkomsten tillträdde Svedberg sin syssla som pastor vid lifregementet. Här utvecklade han en både varm och ihärdig nitälskan, förhörande och undervisande folket vid alla möjliga tillfällen. Ryttarne voro i början ovana, förlägna, ogena, till och med motvilliga. Men när Svedberg begynte tala med dem mildt och fogligt, och derjemnte klart, och öfvertygande; då började de ock att mer och mer öppna öron och hjertan för hans ord, och slutligen att längta och trängas om tillfälle till en sådan undervisning. Sjelfva befälet satte sig ej sällan vid bordet, med uppmärksamhet hörande och frågande den märkvärdiga unga läraren. I synnerhet hade han mycket arbete, innan det lyckades att bland manskapet införa ordentlig innanläsning. I början kunde han icke åstadkomma detta hos mer än 300 man och hela regementet utgjorde dock ett antal af 1200. Vid slutet af ett möte gaf han derföre tillkänna, att hvarje ryttare, som vid början af nästa sammanträde kunde läsa i bok, skulle af honom erhålla till skänks ett exemplar af katekesen. Löftet och än mer de hjertliga förmaningarna gjorde sin verkan. Vid början af nästa möte framträdde ej mindre än 600 ryttare, som innehade den ifrågavarande kunskapsgraden. Svedbergs glädje blef stor; men föga mindre hans öfverraskning, hans förlägenhet. Det var nämligen icke lätt att få medel till inköp af så många då för tiden dyra böcker. Svedberg gick upp till konungen och berättade förhållandet. Karl blef rörd. Han drog fram sin börs och tog derur en handfull dukater, lemnande dem oräknade åt Svedberg för att användas till det ifrågavarande ändamålet.

Nästa befattning, Svedberg hade, var som kyrkoherde i Vingåker. På ingen lärareplats arbetade han med så mycken tillfredsställelse, som här. Folket, sade han, var fridsamt, fromt och gudfruktigt. Hos en sådan församling

skulle en sådan prestman vinna serdeles kärlek. Också lärde sockenboarne knappt känna sin själasörjare, förr än de började bära till honom allt, hvad som behöfdes; och, emedan den gamla prestgården var mycket liten och bofällig, nedrefvo de densamma och uppbyggde i hast en ny, rymlig och beqväm boning. Sjelf var Svedberg outtröttlig i uppfyllandet af sina pligter mot åhörarne; men om någon bland dessa glömde sina pligter, sina utlagor till honom, bar han det tyst och tåligt. Ingen enda gång hvarken här eller annorstädes utkräfde han den aflöning, som icke till honom godvilligt erlades. *Jag kan*, sade han, *icke förmå mig dertill; men jag kan ej heller tadla de ämbetsbröder, som sådant göra.*

Blott tvänne år fick han stanna på en så lugn plats. År 1692 kom utnämningen till teologie professor i Uppsala. Svedberg prutade häftigt och länge emot, men konungen var lika envis. Han bad Svedberg *icke undandraga sig åliggandet att äfven i en högre och vidsträcktare krets söka med sitt allvarliga nit* främja Kristi lära och vårda Kristi hjord. — En sådan kallelse borde och måste mottagas. Och den blef slutligen mottagen, dock under mycken bäfvan; och detta både i anseende till egen ofullkomlighet och de tvister, hvilka nyss brunnit mellan högskolans lärare. Med sin vanliga uppriktighet framställde Svedberg för konungen dessa sina betänkligheter, och tillade slutligen: *men efter det ändtligen skall så vara, så vill jag i Herrans namn begifva mig dit. Jag skall taga Gud till hjelp och göra mitt bästa. Något torde väl kunna uträttas, om blott eders majestät lofvar att hålla mig ryggen fri. — Det lofva vi göra*, svarade konungen. *Får jag eders majestäts hand derpå?* frågade Svedberg, framräckande dervid sin egen; och konungen gaf genast det begärda handslaget. Karl höll sitt ord och Svedberg likaså. Med ett hjerta, klappande af fruktan och hopp, tillträdde han sin nya befattning. Mångas sinnen voro mot honom intagna, isynnerhet genom ryktet, att han skulle vara en pietist, den der icke ville tillåta

de oskyldigaste nöjen eller prydnader. Genom sällsynt förening af saktmod och nit, vann han dock snart allas sinnen. Mindre talades dock om den lärde professorn, än om den nitiske predikanten. Nästan hvarje hans föreläsning slutades med bön och uppmaning att icke blott lära utan ock öfva kristendomen. Katekes-förhör och predikningar höll han sjelf hvarenda söndag och fredag. Förhören skedde icke blott med stadens ungdom, utan ock med studenterna, så frälse som ofrälse; och de höllos med så brinnande nit, att samma ungdom infann sig talrikt och frivilligt. Ofta kommo äfven föräldrarna sjelfva till inbördes hugnad och uppbyggelse. Öfver hela lärosätet utbredde sig en anda af frid och försoning, och sällan spordes buller eller tvister från den förut så oroliga staden. Af ungdomen blef Svedberg sjelf högeligen älskad. En eldsvåda förtärde hans i staden varande hus. Studenterna strömmade då hoptals till stället och räddade undan allt, hvad löst var, så ifrigt och fullständigt, att han nästan icke förlorade någonting mer än blotta väggarna.

Under hela denna tid hade han esomoftast tjenstgjort vid hofvet; och äfven här såsom allestädes med allvar och mod. Huru kraftigt han bestraffade reduktionens hårdheter och orättvisor, är redan omtaladt [1]. En annan gång vidrörde han ett närbeslägtadt föremål; nämligen huru man plägade att anföra såkallade *statsorsaker* såsom ursäkter eller försvar för orättvisor och löftesbrott. *Men*, sade han, *sådana statsorsaker var det ock, hvilka blefvo som ursäkt anförda af de fallna englarna, af Adam och Eva, af Kain, af Saul, af Farao, af Pilatus m. fl. Fördenskull i konungar och konungsmän! låter Guds ära, församlingens uppbyggelse, undersåtarnas välstånd och ett godt samvete vara edra statsorsaker; ty dessa fyra äro de starkaste pelare, på hvilka en tron hvila kan.* En hofprest, troligen Samuel Wiraenius, hade predikat öfver orden:

---

1) Se **17.** 399.

gifver kejsaren, hvad kejsaren tillhörer; och Gudi, hvad Gudi tillhörer: förklarande bibelspråket så, att riket, folket och all dess egendom skulle höra konungen till. I förtrytelse öfver sådant smicker, utbrast Svedberg: *Nej! Nej! bort med sådana kalkstrykare, sådana hvitmenare! En annan Samuel måste konungen hafva; nämligen en sådan, som i stället framhåller de skriftens ord: »en »furste skall icke taga från sino folke dess arfvedel».* Sjelf framhöll Svedberg för konungen många sådana skriftens ord; t. ex. *när du sittande varder på ditt rikes stol, skall du taga Herrans Bibel till dig och deruti läsa alla dina lifsdagar, på det du skall lära dig frukta Gud — — — Du skall icke förhäfva ditt hjerta öfver dina bröder och icke vika från budet, hvarken på den högra sidan eller den venstra, på det du skall förlänga dina dagar i ditt regemente, du och din barn i allt Svea land* 1). Så predikade Svedberg för Karl den elfte. Det är också bekant, att denne prestman alldeles icke gynnade det af Karl införda konungsliga enväldet. Och likväl har Karl älskat och ärat samma Svedberg, kanske mer än någon annan bland sina predikanter. Detta är bådas ära; ett bevis på den erkända renheten af Svedbergs tänkesätt; och tillika på Karls vördnad för den uppriktiga öfvertygelsen, i synnerhet då den kom från en så obefläckad källa. Vi hafva nyss omtalat, huru Karl skänkte honom en betydlig penningesumma till inköp af katekeser åt lifregementets ryttare. Se här ett annat uppträde i samma väg! En fredag predikade Svedberg ute på Ulriksdal för konungen och hela hofvet, föreställande i synnerhet nödvändigheten af skolornas förbättrande och barnens mer kristliga uppfostran. Han sade uttryckligen, att i detta hänseende funnos i Sverges rike och Stockholms stad många och stora brister. I slutet af predikan förekommo följande ord. *Jag skall förtälja eder, i majestäter, hvad Gud hafver talat om eder i det gamla testamentet; nämligen, att konungarna skola*

1) Se 5 Mos. 17. 18—20.

vara kyrkans skaffare, och furstinnorna hennes ammor. Detta ord är sannerligen icke uppfylldt derigenom, att sådana höga personer stundom likasom stå fadder 1) *och gifva faddergåfvor både åt enskilda och åt kyrkorna. Nej, de måste gripa sig bättre an. De måste i verk och gerning befordra Kristi rike och allvarligen tillse, att barnens och kyrkornas bästa befrämjas, och att i denna vigtiga sak allting kommer till vederbörlig ordning.* Söndagen derpå predikade han om igen i samma anda och rigtning. Karl, i stället för att harmas, blef uppmärksam på förhållandet. Det befanns då, att skolans lärare voro ganska ringa aktade, än sämre lönta och derföre till största delen bestående af obetydliga och oskickliga personer. Konungen blef mycket missnöjd, att man icke förr anmält ett så skadligt förhållande; och han sökte nu genom hvarjehanda åtgerder afhjelpa bristen. Detta var en bland de lyckliga följderna af Svedbergs nit och fritalighet. Konungen hyste också ett ogement förtroende till denne lärare. Ofta när prestsysslor skulle tillsättas, infordrade och följde han Svedbergs råd. Någongång hände, att konungen till och med frågade, om ej Svedberg hade någonting att bedja om, och lofvade i förväg sitt bifall; så viss var han, att samma bön skulle åsyfta icke Svedbergs enskilda utan statens allmänna bästa.

Svedbergs djerfva fritalighet mot allehanda laster och missbruk skaffade honom många och mägtiga fiender, hvilka i sin förbittring sökte på hvarjehanda sätt störta den oförfärade läraren. Men Karl den elfte uppfyllde troget sitt gifna löfte, nämligen *att hålla Svedberg ryggen fri.* När en sammanrotad skara illviljare och afundsmän hade vid något tillfälle med yttersta häftighet angripit Svedberg; just då erböd sig Karl att med riksmarskalken till ombud stå fadder åt ett af den angripnes barn. Karl gjorde det för att sålunda tydligt gifva tillkänna, huru han föraktade

1) Afser måhända, att kyrkorna på Ladugårdslandet och Kungsholmen blifvit uppkallade efter konungens moder och gemål.

det ohemula tadlet. Man anmärkte ock, att närhäldst konungen nämnde Svedberg, skedde det alltid med uttrycken af sann högaktning och innerlig tillgifvenhet.

Denna vänskap torde till någon del hafva härrört från en viss likhet i bådas lynnen; en medfödd kärlek för tarflighet och enkla seder; ett lifligt begär att i hvarje ämne genast söka dess kärna, utan att förlora sig i spetsfundigheter eller låta förvilla sig af granna och konstiga ord. Sådan var Karl i sin regering, och sådan var Svedberg i sitt preständbete och i sina predikningar. Dessa sednare tycktes väl mången gång vara tämligen torra; men de gingo alltid rakt på hufvudsaken, nämligen kristelig tro och kristeligt lefverne. Ordstrider och fåfänga klyftigheter hatade han redan från ungdomen. I Lund skulle till offentlig granskning förekomma en dissertation, öfverfylld af dylikt kram. Svedberg, då varande student, utplockade derur en' mängd besynnerliga ord och ordasätt och hopfogade dem till ett lustigt bref, hvilket han sedermera vid sjelfva högtidligheten uppläste, rifvande slutligen hela den lärda afhandlingen i stycken. Detta hans uppförande blef i någon mån gilladt af den store häfdatecknaren Samuel Pufendorf, hvilken sjelf städse undvek onödiga klyftigheter och tomma och högtrafvande ord. Längre fram hörde man Svedberg ångra den tid, han vid högskolan användt på inlärandet af filosofiska benämningar och bestämningar. Han påstod, att han deraf icke haft så stor nytta, som af ett *knappnålsbref.* I dess ställe riktade han alla sina själskrafter på verkligheten. Detta visade sig i mångfaldiga hänseenden; t. ex. i hans bemödande att främja en förnyad och förbättrad handbok, psalmbok och bibelöfversättning; — hans lika ifriga sträfvande att tvinga svenska allmogen till bättre innanläsning; — likaså hans bemödande att afskaffa de många apostla-dagarna, hvilka då för tiden skulle firas som helgdagar, men enligt Svedbergs ord i dess ställe blefvo verkliga syndadagar o. s. v.

Med denna starka riktning till handgriplig verklighet, förenade sig en lika stark tro på andar och öfvernaturliga

syner. Det ena tyckes strida mot det andra. Motsatsen kan dock förklaras. Som prest trodde och borde Svedberg tro Skriftens läror och anförda exempel på uppenbarelser af englar och aflidna personer. Men allt, hvad Svedberg gjorde, det gjorde han med besked; och så var det ock med hans tro på den öfvernaturliga verlden och på dess ingripande i menskliga förhållanden. Äfven detta blef för honom en påtaglig verklighet. Han tog till predikoämnen samtida berättelser om spöken, om andesyner, om då lefvande profetiska personer, och behandlade allt detta såsom verkligt timade händelser. Sådant föranledde åtskilligt gyckel. En gång medan han förrättade aftonbönen i en kyrka, smög sig den skalkaktiga klockaren upp i tornet, och utropade derifrån så högljudt han kunde: *Jesper Svedberg! i morgon måste du dö;* och Svedberg tog genast ropet såsom en himmelsk uppenbarelse. Denna sägen visar, om just icke hvad Svedberg gjorde, dock hvad allmänheten om Svedberg tänkte och trodde. I sjelfva verket sysselsatte han sig ganska mycket med läran om englarna. De flesta psalmerna angående detta ämne äro af Svedberg, och det både i gamla och nya psalmboken. Man hörde honom stundom undersöka, hvad språk andarna begagnade, och han kom slutligen till den öfvertygelsen, att de med svenskar tala svenska, med tyskar tyska o. s. v. Han trodde sig stundom hafva uppenbarelser, och var verkligen öfvertygad om, att han sjelf med böner och händers påläggande botat åtskilliga lekamliga skador och sjukdomar. Hans person var en föregångare och hans tro en förberedelse till den ryktbare sonen Emanuel Svedenborg och dennes lära om andeverldens hemligheter och om det nya, det himmelska Jerusalem.

Fadren, den ifrågavarande Jesper Svedberg, ville lägga grunden till ett sådant Jerusalem redan här på jorden, och här i sitt fädernesland. Med serdeles ifver deltog han derföre i de många åtgerder, genom hvilka svenska kyrkan blef på hans tid nyskapad eller stadfästad. Vi hafva redan beskrifvit denna vigtiga förändring, och i synnerhet

den stora andel, Svedberg hade i den då utgifna nya psalmboken; likaså det missöde, det misskännande, han dervid måste undergå 1). Här må blott nämnas, hvad som i dessa nya verk kom serskildt från Svedbergs penna. Deribland märkas trenne af de böner, svenska församlingen ännu och med uppbyggelse nästan söndagligen begagnar: nämligen den, som från predikstolen uppläses för dagens nattvardsgäster; — likaså den näst före nattvarden gående uppmaningen, *att dervid pröfva sig sjelfva;* — likaledes den vid jordfästning brukliga bönen. I psalmboken af år 1695 hade han författat 14 och öfversatt 18 numror. Bland dessa, tillhopa 32 stycken, hafva 22 2) blifvit bibehållna i vår nya psalmbok. Flere bland dem äro ännu mycket sjungna och älskade; i synnerhet barnapsalmen: *O Gud, som ej de spädas röst föraktar,* hvilken otaliga gånger har till andakt och rörelse uppväckt våra församlingar och deras ungdom.

Svedbergs rykte och verksamhet stannade icke inom fäderneslandet. Svenska församlingarna i London, Lisabon och i vårt amerikanska nybygge vände sig till honom för att bekomma lärare, läroböcker och andlig ledning; och de vände sig till rätta mannen. Äfven för dessa ändamål utverkade han nödiga medel och besörjde deras riktiga användning. Bemälte svenska nybyggare hafva också länge och i välsignande minne bibehållit Jesper Svedberg och hans konungslige vän, Karl den elfte.

Sednare delen af Svedbergs lefnad och verksamhet inföll under Karl den tolftes regering.

MAGNUS PONTINUS

var en bland dessa Ordets förkunnare, hvilka då för tiden med lika utmärkt nit som framgång sökte befordra gudsfruktan,

---

1) Se **18.** 25—28.

1) Nämligen: N:o 29, 35, 36, 93, 96, 99, 120, 156, 161, 217, 250, 271, 272, 299, 313, 316, 342, 367, 399, 412, 500.

sedlighet och ordning inom fäderneslandet. Hans härkomst var ringa; fadern och modren, begge bondebarn, hunno ej till någon annan plats än en skräddareverkstad i Kalmar. Men i fromhet och gudsfruktan stodo båda så mycket högre. I sådana dygder uppföddes ock deras son; och emedan denne visade samma själsriktning och jemnväl en utomordentlig fattningsgåfva och lärgirighet, blef han tidigt både af dem och af sig sjelf bestämd för lärarekallet. Redan vid tio års ålder hade han inhämtat, hvad inhämtas kunde, vid den dåvarande ofullständiga skolan i Kalmar. Sedermera höll fattigdomen på att hindra alla ytterligare framsteg. Först vid aderton års ålder mägtade han bereda sig lägenhet att komma till Linköpings gymnasium. På två års tid var detta genomgånget, och han begaf sig till Uppsala. Men utan några egna tillgångar, måste han här lifnära sig genom att passa upp andra och förmögnare studenter, och hans föda bestod ej sällan af de halfskämda matsäcksvaror, som dessa bortkastat. Så osund näring grundlade ock en svår sjuklighet, hvilken sedermera följde honom hela lifvet igenom och slutade med att i förtid bädda hans graf.

Blyghet och ödmjukt sinnelag hindrade honom länge från att blifva känd. Ändtligen fick professor Loccenius närmare kunskap om den utmärkte unge mannen, och tog honom derföre till lärare för sina barn och sökte genom sorgfällig vård återställa hans skadade helsa. Detta var första steget på lyckans trappa. Nu blef Pontinus (ty så kallade han sig efter farfadrens bostad Brogården, nu blef han magister och så utmärkt i synnerhet i de gamla språken, att Karl Gustaf 1652 nämnde honom till lektor. Men snart återvaknade kärleken för andliga ståndet och han prestvigdes vid trettioett års ålder. Kort derefter, troligen 1656, fick drottning Hedvig Eleonora höra honom predika. Det var andra steget till hans lycka. Drottningen fann gåfvorna så utmärkta, att hon kallade honom till hofpredikant, i hvilken syssla han tjenstgjorde under fem års tid.

Året 1661 medförde många och svåra pröfningar. Hans far dog; hans barn och tjenstefolk lades på sjukbädden; hans unga hustru, som länge varit plågad af grubblerier och tvifvelsmål, insjuknade än svårare; slutligen likaså han sjelf. Sist dog hustrun, efterlemnande tre späda barn, och bland dem en dotter, som var stum. Till råga på olyckan blef han hos öfverheten anklagad för innehållet af sina predikningar.

Alla dessa inom ett års tid hopade olyckor bar Pontinus med styrkan och undergifvenheten af den lära, han förkunnade. Ju tyngre korset tryckte, desto kraftfullare lyfte sig hans tro och förtröstan, desto varmare flöto bönerna från hans läppar; bönerna för honom sjelf och för andra korsdragare. De förut åt menigheten gifna lärorna blefvo nu också hans egen undervisning, styrka och tröst; och med ledning af dem gick han renad och förklarad ur bedröfvelsens pröfning. Hans predikningar genomträngdes mer och mer af sådana känslor och väckte hos åhörarna en djup andakt och innerlig hänförelse. Man såg unga hofmän häldre lyssna till hans ord än besöka de mest muntrande nöjen; och man hörde församlingsboar omtala, huru hans lärdomar lågo dem i tankarna långa tider bortåt. Också angrep han tidens laster med ett nit, som var både oförfäradt och mildt. Öppet bestraffade han bruket af envigen och den tänkesättets förvridning, som gillade dylika bragder, och som samlade en skara beundrare kring den, som lyckades att i en sådan strid fälla sin motståndare. Hans anmärkningar vågade sig än högre upp. År 1668 predikade han om den tidens slappa lagskipning; och *huru de höga och förnäma icke underkastades det straff, de fattiga icke tillerkändes den rättvisa, som båda förtjente; — huru konungen vandes att blott höra trummor och bygga skansar, men icke att känna landet och dess behof; — och huru han sålunda uppväxte, likt ett ungt lejon, till att förderfva både folk och land o. s. v.* Rikskansleren De la Gardie måste sjelf åhöra denna predikan. Regeringen knotade och hotade,

men vågade icke angripa den högt aktade mannen. Vid närmare besinning gjorde den tvärtom rättvisa åt ett så vördnadsvärdt nit. Den hade sjelf 1662 kallat och utnämnt honom till pastor i Jakob. Sedermera förordnades han till amiralitets-superintendent; och vid hans sednare gifte blef bruden klädd af sjelfva rikskansleren De la Gardies furstliga gemål.

Som bevis på den utomordentliga flit, hvarmed Pontinus tjenstgjorde, må nämnas, att han under sin vistelse i hufvudstaden hade derstädes hållit 2,300 predikningar; d. v. s. ungefär 100 för hvart år.

Efter Karl den elftes uppstigande på tronen, inträdde snart den brytning, som slutades med statshvälfningen 1680. Pontinus var en bland dem, som i mycket ogillat förmyndarestyrelsen, och blef derföre 1675 insatt i Gransknings-kommissjonen. Några spår af hans verksamhet kunna der likväl icke upptäckas. Han deltog oss veterligen icke vidare i samma rörelser, utan tyckes hafva så vidt möjligt undandragit sig all inblandning i både dessa och andra statssaker. År 1681 blef han biskop i Linköping, dock redan med mycket försvagad helsa. Likväl uppoffrade han alla sina återstående krafter för att inom denna sin nya ämbetskrets upprätthålla och främja gudsfruktan, ordning och de rena och fläckfria seder, af hvilka han sjelf gaf och alltid gifvit ett så herrligt efterdöme. Han dog 1691. Efterträdaren Spegel uppbar hans namn ganska högt, och reste till hans ära tvänne berömmande minnesvårdar.

JOHANNES CARLBERG

var också en biskop af samma nit och samma anda. Han är läsaren förut nogsamt bekant genom sin allvarliga predikan mot reduktionens öfverdrifter [1]; och genom det

---

1) Se 17. 398.

rörande sätt, hvarpå han blef antagen till Ulrika Eleonoras hofpredikant 1). Sin öfriga ämbetstid tillbragte han i Göteborg, dels som domprost, dels som biskop, varande derstädes mycket älskad för sitt varma och rena nit och för de välgörande följderna deraf.

JOHAN FISCHER

var för vårt fädernesland till börd en främling, men till verksamhet en högt älskad son. Det tacksamma minnet gifver derföre också åt honom ett rum i raden af Sverges välgörare.

Född i Lübeck och undervisad i Rostock och Hamburg, blef han redan i ynglingaåren af många ansedd som svärmare; ty han ådagalade ett serdeles allvar i både tro och nitälskan. Men just för samma egenskapers skull blef han förordnad till luthersk superintendent i pfaltsgrefven af Sulzbachs land; hvilken, fastän sjelf katolik, var i sin fromhet på en gång så fördragsam och så ifrig, att han äfven för sina lutherska undersåtare ville hafva en i deras tro så nitälskande lärare som möjligt. Fischer fullgjorde ock sitt uppdrag med obevekligt allvar. T. ex. vid ett dop vägrade han att till fadder antaga furstens kansler, hvilken var misstänkt som en gudsförnekare. Kansleren vredgades; men pfaltsgrefven tog superintendenten i försvar. I början af 1670-talet blef Fischer genom dåvarande general-guvernören i Liffland, Klas Tott, kallad till general-superintendent öfver nämnde landsort. Han mottog anbudet. På denna plats har han åstadkommit utomordentligt mycket godt. Genom många och nitiska predikningar sökte han verka på sin närmaste omgifning; och genom täta och allvarliga räfstebesök, likaledes på hela landsorten och dess presterskap. Han blef en sträng granskare och bestraffare af de fel, som voro gängse bland-

---

1) Se 19. 62.

hans eget stånd och sökte så vidt möjligt afskaffa alla dylika. Han pådref och ofta genomdref anläggandet af så väl landskolor som högre läroverk. Vergins estniska öfversättning af psalmboken och nya testamentet blefvo af Fischer befordrade till trycket. Genom flere uppvaktningar hos Karl den elfte och genom egna betydliga uppoffringar lyckades han skaffa medel att kunna från trycket utgifva hela bibeln, öfversatt på lettiska. För detta och dylika ändamål hade han, liksom några andra den tidens biskopar, förskaffat sig ett eget tryckeri, från hvilket han till menighetens upplysning utgaf katekesen samt flere andeliga undervisningsböcker, tolkade på folkets eget tungomål. Så fortfor han i tjugusex års tid. Hans verksamhet var utomordentligt stor, och likaså de välgörande följderna deraf. Han har blifvit kallad Lifflands nya apostel, och han gjorde skäl för namnet.

En så oförfärad och kraftfull verksamhet uppretade naturligtvis många fiender; dels prester, som af honom blifvit bestraffade eller afsatta, dels ämbetsmyndigheter, med hvilka han råkat i delo. Ofta finner man spår efter sådana obehagliga tvister. Regeringen kom mer än en gång i förlägenhet. Den erkände och måste erkänna Fischers nit och ofta likaså rättvisan af hans påståenden. Men den häftighet, den obevekliga stränghet, hvarmed han gick till väga, föranledde stundom ogillande varningar. I det hela förklarade dock regeringen alltid sitt bifall till Fischers åtgerder.

Denne var deremot icke alltid så nöjd med regeringen sjelf. Att han uppträdt till enväldets försvar, derom finnas inga bevis; deremot, att han ogillat den liffländska reduktionen, hvarjemnte han misstänktes vara en Patkulls vän och anhängare. Förhållandet är ej närmare utredt. Men sedan reduktionen blifvit i Liffland helt och hållet genomförd och landets författning kastad öfverända, tyckes Fischer icke hafva derstädes haft någon trefnad. Kanske ock, att han förutsåg den storm, som nalkades. År 1699 lemnade han orten och sin dervarande plats, och detta

utan att hafva någon annan i beredskap. Efter ett par års vistelse för det mesta i Hamburg, blef han generalsuperintendent i Magdeburg och dog derstädes år 1705.

SAMUEL WIRÆNIUS

var af helt annan art än de förenämnde; dock äfven han en mycket lärd, duglig och driftig man, tillika en skicklig predikant och en qvick och munter umgängesbroder. Under danska fejden blef han som krigsprest af konungen känd och mycket omtyckt. Karl tog honom derföre till hofpredikant och sedermera 1681 till öfverhofpredikant och biktfader. Slutligen utnämndes han 1688 till biskop i Wexiö. Karl prisade honom mycket, såsom en god och trogen själasörjare.

Hvad historien vet att om honom förtälja, är följande. I sin ungdom qvick och liflig, men tillika mycket utsväfvande, blef Wirænius, för sitt oordentliga lefnadssätt, förvisad från Uppsala högskola. Det var sedermera och vid utrikes lärosäten, som han stadgade sina seder, fulländade sin bildning och vann värdigheten af magister. På lyckans bana blef han första gången framdragen af Gustaf Adolf De la Gardie; men förenade sig sedermera med det parti, som bidrog att utarma såväl nämnde hans välgörare, som alla dess anhöriga. Han tyckes hafva slutat ett nära förbund med envålds- och reduktions-herrarna, och gick ganska långt i sin välvilja och i sitt nit för dem och deras åsigter. Han höll en berömmande likpredikan öfver Brynte Cronskiöld, en man af tvetydigt rykte, men hörande till det rådande partiet. Han höll ock den märkliga envåldspredikan, med hvilken riksdagen 1682 inleddes 1). Han har ock, som man tror, år 1693 varit med om de än ryktbarare predikningar, som lärde, huru undersåtarne skulle vara *konungens trälar;* samt huru all deras egen-

1) Se **16.** 189.

dom hörde konungen till m. m. 1). Som vi minnas, började Karls samvete slutligen oroas af tanken på de orättvisor, reduktionen förorsakat; och konungen tyckte sig i nattens tystnad och mörker se de utarmade enkorna och barnen och höra deras ömkliga qvidande. Han berättade det för biktfadern, Wirænius; men denne lugnade, eller förhärdade Karls samvete, och rådde honom att icke akta på dylika uppenbarelser 2).

Wirænius var en ännu ganska kraftfull man och blott 56 år gammal, när han år 1703 fick med en och samma post underrättelse om sin sons död och tillika ett onådigt bref från Karl den tolfte. Båda tillsammans grepo honom så häftigt, att han fick slag och blef liggande utan tecken till lif. Man tog för afgjordt, att han var död, och hastade att föra liket till dess sista hvilorum. Dagen efter jordfästningen var en söndag. När efter aftonsångens slut, klockaren skulle stänga kyrkan, tyckte han sig i februari-qvällens tystnad och mörker höra från biskopens graf ett ömkligt qvidande, likasom af en gråtande menniska. Han berättade det genast samma afton, men man lugnade och rådde honom att icke akta på dylika uppenbarelser. Måndagen gingo likväl några till kyrkan och öppnade grafkoret. Då befanns likkistan sönderbruten och Wirænius liggande bredvid på golfvet 3), numera utan räddning afliden.

1) Se **16.** 222, 223.

2) Se **17.** 249.

3) Enligt andra underrättelser låg han qvar i likkistan; men omvänd och med ena handen sönderrifven.

FEMTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA.

PSALMFÖRFATTARNE.

Under Karl den elftes tid blef en ny och allmän psalmbok författad och antagen. Åtgerden i sin helhet är redan beskrifven 1). Här vilja vi för läsaren i korthet nämna de personer, som mest bidragit till det välgörande verket, och hvilkas tankar och känslor hafva nu i mer än ett och ett halft århundrade ledt den svenska församlingens andaktssång. Några bland dem, t. ex. De la Gardie, Lindskiöld, Spegel och Svedberg äro redan omtalade. Låtom oss göra bekantskap äfven med de återstående! Bland dessa och kanske bland dem alla bör först nämnas

JAKOB ARRHENIUS.

Han var under sina sista år professor, men förut akademie-räntmästare i Uppsala. I sistnämnde syssla utvecklade han serdeles mycken verksamhet, uppsökte högskolans alla privilegier, riktade dess samlingar, förbättrade dess hus och qvarnar, ordnade dess räntekammare och stat, utförde lyckligt dess gamla rättegångar, indref dess föråldrade fordringar samt återförskaffade flere hemman och anslag, som lärosätet dels mistat, dels höll på att mista. En skickligare räntmästare har der måhända aldrig funnits.

Men hos honom fanns ock en annan egenskap, som med den förra högst sällan paras. Den rastlösa och kraftfulla behandlingen af timliga föremål förenades nämligen med en kär-

---

1) Se **18.** 22.

lek till de eviga, så klar och brinnande, att den har lyst och värmt alla sednare slägten inom vårt fädernesland. Ty Arrhenius var ostridigt bland våra allra lyckligaste psalmsångare; kanske den, hvars arbeten varit häldre och allmännare använda än någon annans. I gamla psalmboken finnas af honom författade 8 och öfversatta 12 numror, bland hvilka fem 1) af de förra och åtta 2) af de sednare erhållit plats i nya psalmboken. Flere bland dessa blifva ännu företrädesvis af svenska församlingen begagnade. Deribland märkes N:o 207: *O Gud! O Gud! så from;* hvilken jemnte Ollons psalm N:o 206: *Hvad godt kan jag dock göra,* voro under gamla psalmbokens tid de, som mest sjöngos såsom uppmaning till kristeligt lefverne. Lika herrliga klingade ock från Arrhenii läppar känslorna af förtröstan, lof och tacksägelse; t. ex. i N:o 269: *Ditt namn, o Gud! jag lofva vill;* och i synnerhet i den ryktbara lofpsalmen N:o 268: *Hela verlden fröjdas Herran.* På en gång både starkast och ljufvast var dock stämman, när hon uttalade hans innerliga och glödande kärlek till frälsaren; t. ex. i psalmerna: *Du lifsens bröd, o Jesu Krist* 3); eller *Jesus är min vän den bäste* 4); eller *Jesus allt mitt goda är* 5); hvilken sistnämnde med sin härliga tongång blifvit en bland svenska församlingens käraste sånger.

För sin tid var Arrhenius en stor mästare öfver sjelfva språket. Några hans mest lyckade verser hafva kunnat nästan oförändrade inflyttas i nya psalmboken.

GUSTAF OLLON

från Vikbolandet i Östergötland, blef genom Knut Kurck framhjelpt till en kamrerstjenst vid sjötullen i Stockholm.

---

1) Näml. N:o 213, 215, 246, 268 och 269.

2) Näml. N:o 52, 178, 204, 205, 207, 238, 244 och 464.

3) N:o 155.

4) N:o 213.

5) N:o 215.

Namnet är, som man gissar, taget af Kurcks egendom Ollonö. Detta är allt, hvad man vet angående mannens timliga förhållanden. Om honom liksom om Ausius, Brask m. fl. bland dessa psalmsångare, känner verlden blott välgerningarna och ingenting mer; likasom man af stjernan ser dess strålar, men icke dess kropp, icke dess skuggor. Strålarna från Ollons namn utgöras af åtta i gamla psalmboken befintliga numror, bland hvilka sju 1) blifvit införda i den nya. Bland dessa märkes den ofta vid Gudstjenstens början begagnade versen: »*Så kommer jag, min Gud, i Jesu namn rätt glader;*» och än mer den psalm, som allt sedermera har i vårt fädernesland varit den kristliga undergifvenhetens mest älskade uttryck; nämligen »*Min själ och sinne låt Gud råda, Och hoppas på din Fader blid!*»

HÅKAN AUSIUS

lärer hafva varit en broder till den bekante professor Henrik Ausius, hvilken åt grekiska språkets läsning här i Sverge gaf en ny och ökad fart 2). För öfrigt äro mannens öden helt och hållet okända. I vår gamla psalmbok har han skrifvit elfva numror, bland hvilka sju 3) äro intagna i den nya. De toner, hvilka han häldst och lyckligast anslagit, äro betraktelser öfver verldens fåfänglighet.

PETRUS BRASK

härstammade från den bekanta östgöta-slägten och var son af en kyrkoherde i Klara, hvilken på sin tid uppträdde som författare och skald. Om sonen, den ifrågavarande

---

1) Nämligen af honom författade N:o 206, 257, 261, 264, och öfversatta N:o 106, 112, och 239.

2) Se I. 147.

3) Nämligen författade: 455 och 459; samt öfversatta: N:o 66, 226, 230, 417 och 470.

psalmsångaren, känner historien ingenting. Men i gamla psalmboken finnas upptagna elfva af honom öfversatta numror, bland hvilka nio 1) gått in i den nu brukliga. Bland dem märkas nyårspsalmen: *Gif o Jesu fröjd och lycka!* omvändelsepsalmen: *Bort mitt hjerta med de tankar* m. m. samt den så ofta sjungna korsdragare-psalmen: *Som dig Gud täckes gör med mig I döden och i lifvet!* Och med dessa tre sånger har Petrus Brask åt sig upprest en oförgänglig minnesvård inom den svenska församlingen.

SAMUEL COLUMBUS

tillhörde en bekant prestslägt från Westmanland, af hvilken många medlemmar utmärkte sig genom lärdom, snille och en fromhet, som erinrar om sjelfva namnet 2). Flere bland dem voro skalder; och stamfadren Jonas tillika den, som mycket bidrog till musikens främjande i vårt fädernesland. Äldsta sonen Johan blef professor och en bland våra lyckligare latinska sångare. Den yngre ifrågavarande sonen, Samuel, vann samma utmärkelse på modersmålet, och i än högre grad, blifvande tillika vän och efterföljare åt den store Stiernhielm. I gamla psalmboken hade han tvänne numror, hvilka begge blifvit under N:o 439 och 440 intagna i den nya. Båda äro aftonpsalmer. Den unga förhoppningsfulla skaldens dag var äfven snart nog förliden. Han afled vid 37 års ålder till sorg och saknad för de många vännerna af både hans person och af svenska vitterheten.

ISRAEL KOLMODIN,

en lärd och from man, slutligen superintendent på Gottland, hade i gamla psalmboken 4 numror, bland hvilka

---

1) Nämligen: N:o 109, 137, 192, 253, 254, 389, 413, 441, 457.

2) Betyder Dufva.

trenne [1]) blifvit intagna i den nya. Hvilken svensk har icke vid årets skönaste tid sjungit vår församlings midsommarpsalm: *Den blomstertid nu kommer Med lust och fägring stor.* Äfven den är ett minne af fromhetens blomstertid i vårt fädernesland, ett minne af fromhetens fägring hos den milde Israel Kolmodin.

PETRUS LAGERLÖF,

komministerson från Fryksdalen i Wermland, var på sin tid en bland våra rikast utrustade och mest högaktade vetenskaps- och vitterhetsidkare. Först framhjelptes han af Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken satte högt värde på hans snille och personlighet. Likaså gjorde sedermera Erik Lindskiöld, till hvilken han tyckes hafva stått i ett ganska nära och vänskapligt förhållande.

Det var i egenskap af latinsk skald och vältalare, som Lagerlöf först utmärkte sig. Bland alla, som vid Upsala lärosäte i detta hänseende framstått, har han blifvit räknad någon gång såsom den förste, vanligtvis såsom den andre i ordningen. Endast den ryktbare Uppmarck Rosenadler har kunnat göra honom företrädet stridigt. För sin tid var Lagerlöf också en bland de lyckligare skalderna på modersmålet; hvilket han tillika sökte rena och regelbinda. I allmänhet älskade han allt, som hörde till fäderneslandet; och således äfven dess häfder, hvarföre han ock valdes till rikshistoriograf. Äfven som enskild man förvärfvade han kärlek och aktning. När den fordne gynnaren Magnus Gabriel De la Gardie dog i fattigdom och onåd, vågade Lagerlöf träda upp och i ett lysande loftal erkänna och berömma den förskjutne mannens stora egenskaper.

I gamla psalmboken hade Lagerlöf trenne numror, hvilka alla [2]) ingått i den nya.

---

1) Nämligen 147, 191 och 394.

2) Nämligen öfversatt N:o 328 och 332, samt förbättrat Lucidors psalm N:o 463.

en Bellmans, eller Lidners, eller Stagnelii föregångare, men dem i allo mycket underlägsen. Börden var oäkta. Några ville gissande härleda den från Karl Gustaf Wrangel, hvilken bekostade hans uppfostran. Med mera skäl uppgifves dock en amiral Strusshielm. Gossen visade tidiga och utomordentliga snillegåfvor, så att man af honom väntade mycket för fäderneslandet. Måhända var det af sådan orsak, han fick eller tog namnet *Lucidor*, d. v. s. *Ljusbringaren* eller *Upplysaren*. Fattningsgåfvans ovanliga lätthet kan bedömas deraf, att han vid sitt adertonde år skref vers på sju serskilda språk, svenska, tyska, holländska, engelska, fransyska, italienska och latin. Lika kringsväfvande var han dock tyvärr äfven i sina seder. Som student inlät han sig i brottslig kärlekshandel med en fröken Sjöblad och blef enligt adelns då gällande privilegier straffad med landsförvisning på två års tid. Denna olyckans varning blef förgäfves. Han började föra en mer och mer oordentlig lefnad, upptagen blott af utsväfningar eller författande af grift- och brölloppsqväden. Ett bland de sistnämnde, benämndt *Giljareqval*, skrefs med anledning af förbindelsen mellan en fröken Ulfsparre och den sedermera i Stora kommissjonen ryktbare Konrad Gyllenstierna. Sången skulle innehålla ett gäckeri med de öfverdrifna smekord, som förälskade personer mot hvarandra begagna. Lucidor låter derföre älskarinnans så kallade droppögon liknas vid dalkarlsskålar, kinden vid en skållad so, hyen vid ett ålskinn o. s. v. Brudparet kunde naturligtvis icke tycka om det misslyckade skämtet, och gaf också tillkänna sin ovilja. Men sådant oaktadt lät Lucidor genom trycket allmängöra samma qväde och dervid utsätta namnen på de personer, för hvilkas räkning det blifvit författadt. Då uppretades brudparet i hög grad, och brölllopps-sångaren kastades i fängelse, såsom den der smädeligen angripit deras personer. Snart blef han utsläppt; men öfverlemnade sig nu mera åt de vildaste ut-

sväfningar. Han hade till slut ingen annan bostad än ett lusthus, och der knappt kläderna på kroppen. Bläckhorn och penna utgjorde nästan enda husgerådet. Men ur dem flödade bröllops- och grafskrifter för en hvar, som sådana beställde och betalade. Förtjensten blef genast i dryckenskap och liderlighet förtärd och efterlemnade än mer nöd och brist, tills någon ny dylik tillfällighet gaf ny inkomst. Här gällde således det gamla ordspråket, *att den enes död var den andres bröd.* Derföre kallade sig Lucidor också för *Thanatophilander;* d. v. s. den, som gläder sig åt dödsfall. Det bittra skämtet var dock tvetydigt; och innebar, att han älskade och önskade döden, icke blott åt andra, utan ock åt sig sjelf. Ty emellanåt kände han djupt sitt elände och kallade sig derför *Lucidor den olycklige* och förutsade ofta, att hans slut skulle blifva än olyckligare. Så gick det ock. På en källare råkade han i en ordvexling och strid, som slutades så, att motståndaren rände honom värjan genom lifvet. Såret blef hans död.

Under syndafloden af dessa Lucidors förvillelser och brott upptäcker man dock tidtals en anda, som förqväfd och fördränkt vanligtvis låg i dvala; men som dock var mägtig af ädlare känslor. Stundom vaknade den för några ögonblick upp ur sin förnedring. Med hjertskakande styrka höjde han då sin röst, ena gången i djup klagan öfver eget elände, en annan gång i högljudda och förfärande varningsrop till andra. Så uppkommo våra psalmer om den osaliga evigheten 1) och den sent uppväckte syndarens dödssuckar 2). Man säger, att Lucidor framstammat sistnämnde sång under de plågans stunder, som förflöto mellan dödssåret och döden.

Läsaren har nu gjort bekantskap med de förnämsta sångarne i den tidens psalmskola. De flesta bland dem utgingo från ringhetens, ofta fattigdomens låga boningar, och några stadnade der beständigt qvar; — och likväl

1) N:o 463 och 465.
2) N:o 467.

blefvo de kallade att fullborda ett bland de högsta och herrligaste värf, som kunna åt menskliga krafter anförtros. Men å andra sidan voro flere bland dem, dels födda, dels uppstigna på samhällets och lärdomens höjder. Båda klasserna sökte dock ett och samma mål, möttes vid ett och samma altare. Det var likasom fordom, då vid Bethlehems krubba i gemensam andakt knäböjde de vise furstarne från Österlandet och de okände herdarne från den närbelägna betesmarken.

SJETTE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA VETENSKAPSMÄN.

URBAN HIÄRNE.

Slägten är mycket gammal. Enligt sägen har den en gång burit krona, men sedermera sjunkit utföre genom jarl- och riddarevärdigheterna och slutligen ända ned till bondestugan. I och med ifrågavarande Urban och dess far började den återigen stiga uppåt. Den förstnämnde föddes 1641. Fattig och snart faderlös blef han tvungen att nästan tigga sig fram vid och emellan läroverken, hvilka likväl en tidig och stark vetgirighet dref honom att besöka. Denna ifver, jemnte mycket framspringande snillegåfvor skaffade honom snart nog gynnare och understöd. Först en lektor Tranæus i Strengnäs och sedermera riksrådet Klas Tott voro förnämligast de, som i början hjelpte honom fram. En gång känd, beredde han dock sedermera sjelf sin väg, blifvande en utmärkt läkare och slutligen arkiater och ordförande i Collegium Medicum; sist hedrad med landshöfdingenamn och värdighet.

Hiärne är ett ibland de mest mångsidiga snillen, Sverge frambragt. Det hans anlag, som först knoppades,

var för ritkonsten. Vid sex års ålder företog han sig, att med ett stycke krita afteckna sin fars bordsgäster. Medelst denna något uppöfvade färdighet har han sedermera under de fattigare åren förvärfvat sig böcker och uppehälle. Längre fram utbildade han densamma genom etsning och kopparstickeri, likväl icke till någon serdeles höjd.

Äfven för skaldskap visade han tidiga anlag. Redan som student skref och uppförde han hvarjehanda skådespel. I dessa nöjen deltogo flere ynglingar, hvilka sedermera blefvo mycket ryktbara; t. ex. Jakob Gyllenborg, Anders Lejonstedt, Samuel Columbus m. fl. Urban Hiärne har äfven utgifvit en hop andra dikter, bland hvilka dock ingen kunnat bibehålla sig i lifligare minne. Också rörande svenska språket skref han åtskilligt, hvarom mera framdeles.

I läkarevetenskapen var han på sin tid ganska utmärkt. Han grundlade en botanisk trädgård på kungsholmen, och ett och annat läkemedel bär ännu efter honom sitt namn. Äfven i utöfningen hade han ganska stort anseende, hvarföre också Karl den elfte åt honom och Ziervogel anförtrodde sin vård under den sista och serdeles svåra sjukdomen.

Bland Urban Hiärnes största förtjenster räkna vi det förnyade begagnandet af Sverges helsobrunnar. Redan under katolska tiden voro flera dylika här i landet upptagna och mycket anlitade. Detta skedde likväl, efter tidens sed, förnämligast under munkarnes ledning och med stark tillsats af vidskepelse och signerier. De välgörande verkningarne af nämnde vatten blefvo derföre af den katolska menigheten betraktade såsom underverk af det helgon, åt hvilket källan var invigd. När derföre lutherska läran infördes, började dennas predikare betrakta samma källor såsom bihang till den påfviska öfvertron och behandlade dem alltså med ovilja och förakt, sökande till och med i sitt förmenta högre vetande att afskaffa deras begagnande. Man skiljde icke den naturligt välgörande kraften från den dermed tillfälligtvis förenade vidskepelsen. I följe af gammal

vana och helsoerfarenhet gjorde dock allmogen ännu på vissa tider sina besök vid de så kallade heliga källorna. Men det skedde numera oordentligt och utan ledning af kunnigare personer; och derföre ock med föga nytta, och för det mesta under åtlöje af dem, som ansågo sig mer upplysta. Det säges ock, att några bland dessa brunnar blifvit gömda eller tilltäppta af de sista munkarna. Af harm öfver den införda trosförändringen ville dessa icke åt det i deras ögon kätterska folket lemna fördelarna af dylika källor. Så säger man. Säkert är, att i Hiärnes ungdom voro sådana brunnar, enligt hans ord, här i Sverge lika så okända, *som elefanter och noshörningar;* och en hvar, som behöfde dylik helsohjelp, måste söka den utomlands.

Under en sådan resa till Aachen, fann riksrådet Soop en dervarande gammal anteckning af innehåll, att äfven vid Medevi hade några källor blifvit på förbemälte sätt af munkarna tillstoppade. Soop underrättade Hiärne härom och skickade honom prof af nämnde vatten. Efter anställd undersökning insåg Hiärne vattnets egenskaper och sakens vigt. På hans råd ordnade Soop genast och på stället en brunnsinrättning, vid hvilken Hiärne började tjenstgöra som läkare. Väl uppstodo en hop personer, som betviflade och begabbade den oerhörda nyheten af en i norden belägen helsokälla. Men snart återkom derifrån den ena sjuklingen efter den andra, botad eller förbättrad; slutligen, och på samma sätt enkedrottning Hedvig Eleonora sjelf. Nu var Medevi rykte stadfästadt, och tillika Urban Hiärnes. Hans bild har äfven sedermera blifvit uppsatt öfver den så kallade Högbrunnen vid Medevi och erinrar än i denna dag gästerna om deras förbindelse till stiftaren.

Urban Hiärnes förtjenst sträcker sig icke blott till Medevi, utan äfven till flere andra brunnar, hvilka kort efteråt blefvo upptäckta, dels omedelbart af honom sjelf, dels som en följd af det exempel, den ledning, han gaf, den fart, han satte i alla dylika företag. Han är otvifvel-

aktigt den, som har första och största äran af de svenska helsobrunnarnas sednare upptäckt och begagnande.

Vi hafva sett, huru han öppnade de förut stängda helsovattnens ådror. Å en annan sida sökte han tillstoppa brännvinets helsoförstörande flöden. Han anade redan nu det elände, det både själens och kroppens förderf, som denna dryck skulle utbreda öfver Sverges folk. Han sökte derföre att i dess första begynnelse motarbeta en så hotande riksolycka; — men förgäfves.

Det föremål, som kanske mest upptog Hiärnes verksamhet och tid, var bergsvetenskapen. Åt denna kunskaps- och näringsgren anses han hafva gifvit ganska mycken fart, i synnerhet genom de läroböcker, han på svenska språket utarbetade, och genom hvilka ämnet blef för den stora allmänheten mycket lättare åtkomligt, än förut varit händelsen.

I egenskap af både läkare och lärd insattes Hiärne i gransknings-nämnden öfver det bekanta trolldoms-väsendet 1). Honom framför andra tillkommer förtjensten af att hafva gjort slut på denna villa och oro; då han nämligen först anade och sedermera lyckades ådagalägga, att många trolldomsangifvelser härflöto från enfald, elakhet eller bedrägeri.

Sjelf var han dock till en viss grad fången i de besynnerliga åsigter, som ännu vid den tiden voro hos mången rådande. Han påstod sig t. ex. hafva i en dröm skådat den tydliga och sedermera igenkända bilden af sin blifvande hustru; hvilken han likväl dåförtiden ännu icke hade i verkligheten sett. Vid förklaringen öfver jordens och himlakropparnas inbördes förhållande blef han en slags efterföljare åt den på sin tid ryktbare svärmaren Forssius. Han hade ock åtskilliga funderingar om en underjordisk sol, om en eldsande, om himlakropparnas inflytande m. m. och han försvarade den gamle besynnerlige forskaren Paracelsus mot de nya åsigter, som mer och mer började framställas af Cartesii skola och dess tänkare.

1) Se **Ll**. 143—145.

En så vidsträckt och mångsidig verksamhet hade varit omöjlig utan serdeles stor både förmåga och lust till arbete. Dessa egenskaper funnos ock hos Hiärne och det i ganska hög grad. Att se sina vigtiga sysselsättningar afbrutna genom obetydliga besök och samtal var honom en plåga. Öppet uttalades denna känsla, då han öfver sin dörr skref med stora bokstäfver följande ord: *vänner, som stjäla vår tid, äro värre än andra tjufvar; ty de kunna icke återställa, hvad de borttagit.*

SAMUEL PUFENDORF

och hans äldre broder Esaias voro söner af en fattig prest i Sachsen. Flit, snille och kunskaper ådrogo dem mångas blickar, och bland andra äfven Axel Oxenstiernas. Denne kallade till Sverges tjenst den äldre brodern Esaias, hvilken till en tid hade mycket förtroende, så att han blef i egenskap af svenskt sändebud skickad till åtskilliga främmande hof, till och med det kejserliga. Misshällighet med Bengt Oxenstierna, måhända ock egna fel, föranledde honom sedermera att öfvergå till andra magters tjenst. Han blef nu en bitter fiende till Karl den elftes regering, och sökte på flerehanda sätt skada densamma; hvarföre ock slutligen en rättegång anställdes, genom hvilken han, ehuru redan afliden, dömdes från lif, ära och gods.

Yngre brodern, den ifrågavarande Samuel, född 1632, skulle i början studera teologi. Det bjöd honom emot. Han tyckte, att det mål, till hvilket man skulle i denna vetenskap arbeta sig fram, berodde icke af forskarens undersökningar och sjelfverksamhet, utan var redan i förväg bestämdt, hvadan tankegången aldrig kunde blifva fullkomligt fri. Den unge vetenskapsidkaren började derföre att i stället studera filosofi och det under professor Weigel i Jena. Denne sökte att också i sistnämnde vetenskap införa matematikens klarhet och bestämdhet; hvilken riktning var enlig med Pufendorfs egna anlag. Dessutom kunde

hvarken lärare eller lärjunge finna sig vid den tillförene rådande skolastiska filosofien, dess många spetsfundigheter, dess ofruktbarhet för lifvet och för det medborgerliga samhället o. s. v. För bådas ögon framglänste ett herrligt mål, nämligen att göra nämnde vetenskap mera klar och lättfattlig; — att på verkligheten och staten lämpa de allmänna satser, förnuftet uttänkt; — att sålunda reda många tillförene invecklade ämnen och förjaga många hittills herrskande fördomar o. s. v. Lärjungen var till allt detta både skickligare och ifrigare än läraren och grep alltså verket an. Några spår voro visserligen på besagde bana förut uppgångna, i synnerhet af Hugo Grotius genom dennes ryktbara verk: *De jure belli et pacis* 1). Sistnämnde lärobyggnad hvilade likväl icke på rent vetenskapliga och följdriktigt utvecklade grundsatser. Men ett sådant verk var det, som Pufendorf nu ville åstadkomma. Första försöket dertill kallades: *elementa jurisprudentiæ naturalis* 2). Skriften befanns väl något torr och kall; men var serdeles klar och tydlig och ledde till en hop nya och friare grundsatser, hvilka väckte utomordentlig uppmärksamhet, än tadel, än beröm. Pufendorf blef derpå af kurfursten i Pfalts kallad till Heidelberg, der hans föreläsningar mottogos med ganska mycket bifall. Vid denna tid utgaf han ock rörande tyska riket några ströskrifter, hvilka blefvo af somliga furstar väl tagna, af andra deremot ganska illa; i Wien till och med så, att man dömde en bland dem till offentlig förbränning. Under tiden fulländade Pufendorf sin lärobyggnad helt och hållet, och utgaf den år 1672, under namn af: *de jure naturæ et gentium* 3). Här var framställningen mycket lifligare än i det förra arbetet, utförligheten större, klarheten och bestämdheten likaså. Hvad Grotius, ledd af blott känsla och snille, hade i allmänna ordalag framkastat, detta blef nu af Pufendorf fotadt på

1) Om krigs- och fredsrätt.

2) Grunddragen till en naturlig rättslära.

3) Om naturrätt och folkrätt.

vetenskapliga grundsatser samt ordnadt och genomfördt i alla dess delar och följder. Till rättsgrund antog han en *socialitas* 1), hvilken nära nog öfverensstämde med det budet, att vi sjelfva icke böra mot andra göra, hvad vi icke vilja, att andra skola göra mot oss. Moralfilosofien och samhällsläran hade förut städse mer eller mindre berott af teologien. Pufendorf ville, att de skulle bero endast af förnuftet. Genom honom ingjöts ett alldeles nytt lif i den så kallade praktiska filosofien; och ledd af hans exempel, började man mer och mer att på medborgerliga samhällsförhållanden lämpa förnuftets orubbliga, sig alltid lika bestämmelser. Han har i detta hänseende haft ett omätligt stort inflytande; ty på de grundvalar, han lade, hafva en mängd sednare författare fotat sina satser. Måhända kan Samuel Pufendorf anses som stamfader för de samhällslärare, hvilka söka ordna statsbyggnaden uteslutande efter förnuftets allmänna lagar.

Ett sådant författareskap måste nödvändigt angripa en mängd fördomar och föråldrade inrättningar. Härtill kom ock, att Pufendorf sökte göra sin vetenskap oberoende af teologien. Detta jemnte afunden retade fiender och framkallade anfall. Ett bland de bittraste leddes af tvänne professorer Schwartz och Beckman, båda i Lund. Häftiga stridskrifter vankades å ömse sidor. Riksförmyndarne togo Pufendorfs parti och ålade hans motståndare tystnad. Då läto dessa i främmande land utgifva en skrift, som angrep Pufendorf till heder och ära och beskyllde honom för en mängd kätterier. Rättegång uppstod. Schwartz och Beckman förlorade saken och blefvo landsförvista. Det säges, att den sednare har i sin ilska först utmanat Pufendorf, och sedermera till och med legt en lönnmördare mot den, han icke kunde på annat sätt besegra. Försöket, om det någon gång försöktes, blef fåfängt.

Ett häftigt anfall mot de nya åsigterna och deras upphofsman skedde äfven i Sachsen. Dervarande kurfurste

---

1) Samhällighet.

förmanade professorerna i Leipzig att motarbeta Pufendorfs läror, så att dessa icke måtte inverka på ungdomen. Befallningen åtlyddes och flere stridskrifter utgingo i nämnde riktning. Till en sådan förföljelse bidrog längre fram äfven en Seckendorf, hvilken blef uppbragt deröfver, att Pufendorf i sin 30-årakrigets historia omtalat, huru Torstensson lät aflifva Seckendorfs fader, emedan denne blifvit beträdd med förräderi mot svenska fanorna 1). Pufendorf besvarade anfallen tills skriftvexlingen sjelfdog.

Hugo Grotius var den, som i nyare Europa först började framställa de på rena förnuftsgrunder fotade samhällsläror, hvilka i sednare tider sökt mer och mer göra sig gällande. Förföljd i sitt medfödda fädernesland, Holland, och i sitt antagna fädernesland Frankrike, blef han af Gustaf Adolf och af Kristinas förmyndare inbjuden till Sverge, upptagen i dess tjenst och hedrad med dess förtroende och utmärkelser.

Samuel Pufendorf var den, som fullföljde och utbildade dessa renare samhälls-grundsatser. Men också han blef för deras skull förföljd af sina medfödda landsherrar, kejsaren och kurfursten af Sachsen. Karl den elftes förmyndare erbödo och gåfvo honom tjenstebefattning, heder och utmärkelse och tillika försvar mot hans fiender; hvilket exempel sedermera följdes också af Karl den elfte. Det är således vårt fädernesland och två dess konungar, och i synnerhet två dess högadliga förmyndare-styrelser, som den äran tillkommer, att hafva åt Grotius och Pufendorf, åt ljusets och samhällsfrihetens förnämsta härolder, gifvit icke blott skydd utan ock den heder och utmärkelse, som de förtjenat.

Det var år 1670, som Pufendorf blef af riksförmyndarne med ganska fördelaktiga villkor inbjuden till det nyss upprättade lärosätet i Lund. Han kom och vistades der till 1676, då danskarna inföllo i landet och högskolan upplöstes. Pufendorf begaf sig derefter till Stockholm.

---

1) Se S. 205.

Här blef han året derpå utnämnd till rikshistoriograf; hvilket föranledde den andra märkvärdiga sidan af hans författareskap; vi mena häfdateckningen. Han fick nämligen genast af Karl den elfte i uppdrag att skrifva dess faders, Karl den tiondes historia, för hvilket ändamål frihet lemnades att begagna alla riksarkivets tillgångar. Men då han lärde närmare känna dessa rika källor; — då han kom att betänka den stora och odödliga ära, som svenskarne under trettioåra-kriget inlagt; men tillika att deras bragder voro till stor del okända både af främlingar och af dem sjelfva; — och att ingen svensk tycktes vilja på detta arbete offra sin tid; — och att illviljare och främlingar derföre orättvist nedsatte svenskarnes ära; — och slutligen, att Gustaf Adolfs tåg till Tyskland var för Sverge begynnelsen till ett nytt tidehvarf; — och att detta tidehvarf nödvändigt måste kännas, om man skulle kunna bedöma Karl den tiondes styrelse o. s. v. — — *när* säger han, *när jag betänkte allt detta, då hänfördes jag af en oemotståndlig kallelse att först skrifva denna Sverges hjeltesaga.* Så uppstod Pufendorfs historia öfver fäderneslandets öden från 1630 till 1654. Det stora verket fullbordades på ungefär fyra år, nämligen från 1680 till 1685 1).

Derpå vände han sig till Karl den tiondes historia; och efter vid pass tre års arbete blef också detta vigtiga verk fulländadt.

Af Pufendorfs hand hafva svenskarne således fått mottaga den första utförliga teckningen af det ärorikaste tidehvarf, deras folkstam upplefvat. Dessa historiska arbeten hafva äfven i sig sjelfva utomordentligt stora förtjenster; långt öfver hvad någon svensk häfdatecknare före och med få undantag efter honom mägtat gifva sina

---

1) Af Link. Biblioth.-Handl. II. 23 kunde det synas, som hela utkastet blifvit nedskrifvet under blott sednare halfåret af 1680. Anmärkningen torde dock gälla blott de 16 första böckerna.

verk. Bland dessa goda egenskaper räkna vi främst pålitligheten. Innehållet är, såsom han sjelf säger, grundadt på offentliga handlingar, rådets protokoller, härförares och sändebuds berättelser o. s. v. Ofta möter man långa utdrag ur sådana uppsatser; och en efterkommande forskare finner, att Pufendorf redan på sin tid känt och begagnat en hop källor, hvilka dock sedermera ända till våra dagar blifvit lemnade åt glömskan. — En annan berömd egenskap är Pufendorfs oväld och sanningskärlek. De olika partiernas åsigter och åtgerder framställas med så orubbligt lugn, att det ofta är nästan omöjligt att ana, hvilkendera sidan författaren sjelf gillat. Han blott afmålar händelserna tydligt och troget; men lemnar åt läsaren sjelf att dervid fästa de känslor och tankar, som målningen kan föranleda. Pufendorf sjelf tyckes hafva blott sett, men dervid hvarken känt eller tänkt; så kall och lugn är vanligtvis hans berättelse. Att hon likväl är ett verk af djup och mogen öfverläggning, det visar dess klara, från början till slut sammanhängande gång. *Hvad jag sökt*, säger han, *är sanningen samt ett enkelt och tydligt språk, hvarken sminkadt eller svällande af lånta prydnader. Jag tror mig derigenom mest behaga dem, som i en historia söka sjelfva saken och icke blomstrande ord eller tillspetsade tänkespråk* 1). *Jag har*, skrifver han vidare, *icke haft tid att i mitt arbete här och der infläta sådana omdömen och talesätt, som en Tacitus gjorde*, o. s. v. Frånvaron af dylika prydnader var dock måhända en följd af Pufendorfs icke blott föresats utan ock anlag. Om han egt förmåga af en Taciti snilleblixtar, hade dessa otvifvelaktigt infunnit sig sjelfmant, och utan att han behöft för deras inflätande spilla någon serskild tid. — En tredje förtjenst är den utomordentliga klarhet och tydlighet, hvarmed berättelsen fortgår och visar tilldragelserna, huru de följa både efter och af hvarandra, så att läsaren tydligt urskiljer de i händelsernas urverk ingripande kuggarne och

---

1) Flosculos verborum aut acumina sententiolarum.

deras rörelser. — En fjerde förtjenst består deri, att Pufendorf helt och hållet undvikit alla hugskott, gissningar och förhastade omdömen.

Som fel har man påpekat hans vidlyftighet, och detta med rätta. Han inlåter sig så djupt i biomständigheterna, att läsaren för deras skull ofta förlorar ledtråden till det hela, och derföre också deltagandet och tålamodet. Att icke för hårdt pröfva sistnämnde dygd, hade dock för Pufendorf varit så mycket angelägnare, som hvart och ett af hans häfdaverk fordrar kanske tre eller fyra månaders trägen läsning för att genomgås. — Man har ytterligare anmärkt, att Pufendorf sysselsätter sig nästan uteslutande med de yttre tilldragelserna och föga med de inre, t. ex. folklifvet och samhälls-utvecklingen. Så är det ock, och han erkänner det sjelf. Men så skrefs historien af hela hans samtid, af de Thou, Buchanan, Grotius m. fl. Här i vårt fädernesland var det först Wilde och Lagerbring, som i häfdateckningen införde nämnde dittills försummade ämnen.

Pufendorfs köld och vidlyftighet, jemnte den omständigheten, att han skref på latin, torde vara rätta orsaken, hvarföre han blifvit långt mindre läst, än man skulle hafva väntat i anseende till hans verkligen stora förtjenster. För efterkommande forskare är han dock en utomordentligt dyrbar källa, i anseende till uppgifternas så väl rikedom som pålitlighet, och bland Sverges häfdatecknare skall han alltid intaga ett af de allra högsta rummen.

Vi nämnde den oväld, han sökte iakttaga och den sanningskärlek, hvarmed han omtalade hvarje vigtig företeelse, dess framläggande för allmänheten måtte nu hafva varit behagligt eller obehagligt. För denna fritalighets skull blefvo han och hans verk hos en och annan mindre väl ansedda. Kristina tillskref honom förtretliga bref, och några herrar blefvo högst misslynta öfver det sätt, hvarpå deras och deras förfäders handlingar af den uppriktige häfdatecknaren berättades. Pufendorf blef verkligen af sådan orsak utsatt för åtskilliga ledsamheter.

Hans Karl den tiondes historia har en märkvärdig egen-

het, som icke må förbigås. Pufendorfs sanningskärlek tvang honom att omtala några för nämnde konung ofördelaktiga uppträden; t. ex. hans delningsförslag, hans äfventyrliga planer, hans opålitliga statskonst m. m. Men om dessa företeelser hade blifvit enkelt och obeslöjadt framställda för läsarens blickar, skulle Karl den elfte och hans rådgifvare aldrig tillåtit en sådan historia se dagsljuset. Pufendorf stannade derföre icke med blotta händelsens beskrifning; utan införde ock de om densamma vexlade strid-skrifterna. Han lät dervid Karl den tionde alltid hafva sista ordet, och anförde nära nog såsom i saken afgörande och bevisande de stats- och försvars-skrifter, som utgingo från svenska kansliet. Dessa sökte naturligtvis med slughet och svepskäl blanda bort förhållandet och slutade alltid med att kraftigt försäkra, det rättvisan otvifvelaktigt var på Karl den tiondes sida. De, som nu med vanlig hast genomläsa bemälte historia, skola derföre tycka, att boken äfven i nämnde punkter gillar den statskonst, svenska hofvet följde. Men, om man med dessa försvarsskrifter noga jemnför sjelfva de ifrågavarande uppträdena, t. ex. det sednare anfallet mot Dannemark, eller det mot hertigen af Kurland m. fl.; då skall man finna, att det förra, nämligen försvaret, innehåller blott svepskäl, och att det tadelvärda i gerningen qvarstår ovederlaggdt. Man skall finna, att Pufendorf sjelf insett och troligen afsett detta förhållande; eljest skulle han hafva öfverhalkat och icke med så bestämda ord angifvit det i sig sjelft klandervärda sakförhållandet. Man har påstått, att författaren af dessa historiska berättelser tecknat Karl den tionde med allt för mörka färger. Många bland dem äro likväl hämtade ur Pufendorfs nämnde arbete.

Omtaladt är, att under Karl den elftes tid författades en mängd mot honom och hans män riktade smygskrifter. Den ryktbaraste bland dessa heter: *Anecdotes de Suède.* Somliga tro den vara skrifven af Samuel, andra åter af

brodern, Esaias Pufendorf. Vi kunna ej ännu afgöra tvisten.

Säkert är dock, att Samuel Pufendorf hade under de sednare åren icke någon rätt trefnad i Sverige. Karl lemnade visserligen hans arbeten icke obelönta. För Karl den tiondes historia skall han hafva erhållit 24,000 daler; hvarjemnte han blef upphöjd i adeligt stånd 1684. Likväl började han vantrifvas i Stockholm. Dertill hafva måhända flere omständigheter bidragit; t. ex. längtan efter fäderneslandets varmare sol; missnöje med det behandlingssätt, brodren Esaias fick röna; likaså med de förtretligheter, häfdatecknaren sjelf måste lida af dem, som ansågo sig sjelfva eller sina förfäder orättvist behandlade i hans historia. Slutligen är det otvifvelaktigt, att den frisinnige samhällsläraren ogillat Karl den elftes envälde och flera bland dess reduktioner. Genom de sistnämnde blef han äfven sjelf lidande. För att kunna till Lunds nyss öppnade högskola indraga och derstädes qvarhålla den utmärkte läraren, hade riksförmyndarne, och i synnerhet De la Gardie och Lunds akademie-kansler Gustaf Otto Stenbock åt honom utverkat bland annat en förläning af 90 dalers ränta årligen. Denna gåfva blef genom 1680 års reduktion indragen, och de herrar, som tillröstat densamma, fingo återgälda kronans förlust 1).

Karl den elfte ville se äfven sin egen historia skrifven af Pufendorf och lät tillkännagifva en sådan önskan; men häfdatecknaren undandrog sig förtroendet. Han tog till och med afsked ur Sverges och ingick i Brandenburgs tjenst. Här skref han den store kurfursten Fredrik Wilhelms historia, ett verk af samma vidd, fel och förtjenster, som de tvänne förenämnde. Af sonen, den dåvarande kurfursten, blef han mycket firad. Slutligen upphöjdes han till friherrlig värdighet; som det säges af Karl den

---

1) Redukt.-kansl. register öfver gods-donationer i både förbudne och oförbudne orter af ständernas kommissjon publicerade, samt Stora kommiss. prot. d. 17 Febr. (Jan.?) 1682.

elfte 1), och fastän han redan lemnat denna konungs tjenst. Om så är, var han den förste, som här i Sverge lyckades att genom endast lärda förtjenster vinna en så hög utmärkelse.

OLOF RUDBECK

är en bland de mest ovanliga vetenskapsmän, Sverige frambragt. Hans inflytande har ock i flere hänseenden varit ganska stort; men ryktet vida större. Efterverlden bör derföre känna såväl hans förtjenster som villor.

Han var tionde barnet i ordningen efter den utmärkte westerås-biskopen Johannes Rudbeckius och föddes 1630. Redan som gosse utmärkte han sig i många hänseenden, varande qvick och glad, men derjemnte sedig och arbetsam och med anlag för nästan alla möjliga icke blott kunskapsarter utan ock färdigheter. Han läste med ifver både gamla och nya språk, likaså matematik, samt stjern- och naturkunskap. Derjemnte gjorde han smärre mekaniska försök och förfärdigade bland annat också ett väggur. Tillika sysselsatte han sig med målning och tonkonst, detta sednare på flerehanda sätt; men i synnerhet medelst sång, hafvande en vacker och serdeles stark stämma. Sjelfva utseendet var behagligt. Men det tycktes, som de många och stora anlagen behöft ett deremot svarande utrymme. Hufvudskålens hvalf hade nämligen en serdeles vidd, hvarföre han också fick tillnamnet *Storhufvud.*

Den allvarsamme fadern höll honom liksom andra skolgossar och gymnasister till sträng ordning och tarfligt lefnadssätt. Drägten t. ex. bestod af en enkel vadmalsrock, hopfästad med häktor. Men när den qvicka gossen tidigt inhemtat, hvad Westerås läroverk kunde meddela,

1) Moreri säger, att det skedde af kejsaren. I Sverge är han hvarken som adelsman eller friherre introducerad.

beslöt fadern låta honom följa de äldre bröderna till Uppsala och beställde honom i sådan afsigt några finare kläder. Dessas prydlighet gjorde pilten mycket uppblåst och öfvermodig. Fadern märkte förhållandet och tog derföre tillbaka den grannare drägten och lät sin Olof ännu ett år gå med vadmalsrocken qvar i Westerås skola. Det skedde för att såmedelst späka hans till stolthet benägna sinne. Man säger till och med, att fadern har vid samma tillfälle användt också riset för att så mycket kraftigare utdrifva högmods-anden.

Året derefter ankommen till högskolan, väckte ynglingen genast mycken uppmärksamhet genom sitt glada och behagliga utseende och umgängessätt och genom sina ovanliga kunskaper och sin lika ovanliga flit. Men vi måste hädanefter för redighetens skull serskildt följa hvar och en af de många olika banor, på hvilka han framgick.

Anatomien, eller som den då kallades *likrefvarekonsten*, var det ämne, i hvilket han först lyckades utmärka sig. Naturvetenskaperna stodo då för tiden i ett jemnförelsevis ganska ringa anseende. Inom slägten Rudbeck hade de dock blifvit mer än vanligt uppdrifna; ty fadern, den mångsidige biskopen, riktade sin uppmärksamhet äfven åt detta håll. Anlagen voro således hos Olof Rudbeck ett arf; och ett, som han mycket förkofrade. Efter ankomsten till högskolan, kastade han sig med brinnande ifver på dessa ämnen, och i synnerhet på anatomien, inom hvilken vetenskap just vid den tiden flere vigtiga upptäckter hade utomlands blifvit gjorda. I Sverge låg dock samma kunskapsgren ännu för det mesta i dvala. Hvad lärarne hade att derom förkunna, var icke mycket. Nästan alla bibehöllo den gamla tidsandans obenägenhet mot dylika forskningar. Professorn i anatomien grubblade på att upptäcka de visas sten och dylika magiska hemligheter. Läraren i fysiken sysselsatte sig nästan uteslutande med filosofien och arbetade på att nedrifva Aristotelis och befästa Cartesii lärobyggnad. Akademie-apotekaren Wolimhaus fördjupade sig i kabbalistiska grubblerier, sökande

bland annat uträkna, på hvilken dag yttersta domen skulle inträffa. Snart hade den lärgirige Rudbeck inhämtat, hvad dessa män kunde i vetenskapligt hänseende meddela. Sedermera började han att drifva saken på egen hand och det med så stor framgång, att hans lärare snart måste af honom inhämta råd och upplysning. Under sådana forskningar upptäckte han tillvaron af en mängd förut obekanta kärl eller rör, och tillika, huru dessa ledde åtskilliga vätskor till blodet och hjertat. De äro numera bekanta under namn af *Vasa lymphatica* d. v. s. *vattenådror.* Blodets omlopp i menniskokroppen hade kort förut blifvit upptäckt eller ånyo ådagalaggdt af den utmärkte Harvey. Läran om blodets rening blef genom Rudbecks nyssnämnde uppfinning mycket förbättrad till stor vinst för läkarekonsten.

Underrättelsen om denna vetenskapliga upptäckt kom snart nog till Stockholm. Kristina med sin vanliga nygirighet for kort derefter till Uppsala, för att med egna ögon taga kännedom om saken. Hon lät Rudbeck i sin och flere höga herrars närvaro anställa en så kallad *likrefning.* Det var troligtvis första och kanske enda gången, som en regent och än mer en drottning bevistat ett dylikt uppträde. Rudbeck vann derunder så mycket bifall, att hans lycka var gjord. Han fick på statens bekostnad resa utrikes, och han gjorde det med sin vanliga uppmärksamhet och flit. Återkommen till Sverige, blef han professor i anatomien på samma gång, som hans vän Hoffvenius i läkarekonsten. Bådas vetenskaper voro förut vid lärosätet så föga aktade, att endast få ynglingar ville åt desamma offra sin tid. Genom Rudbeck och Hoffvenius ändrades dock detta förhållande, så att man kort derefter eller år 1660 räknade ej mindre än 87 dylika studenter. Rudbeck genomdref också ordnandet af en likrefningssal, som var vida fullständigare än den, som förut fanns att tillgå.

Några utländska lärda, och i synnerhet dansken Bartholinus påstodo sig hafva uppfunnit och anvisat de

ofta nämnde rören eller vatten-ådrorna, redan innan det skedde af Rudbeck. Härom uppstod en lång och häftig skriftvexling. Domföra kännare, så in- som utrikes 1), hafva dock gillat den 22-åriga studenten Rudbecks anspråk på äran af den första upptäckten. Den är och förblifver hans, och tillika hans största och evärdeligaste förtjenst inom vetenskapens verld. Men besynnerligt nog, vände han sig snart från den bana, på hvilken han redan vunnit så stor utmärkelse, och efter någon tid ser man honom egna största delen af sin tid och sitt snille åt helt andra ämnen.

Ett deribland var örtkunskapen. Rudbecks anlag för densamma stod i förbindelse med hans allmänna tycke för naturvetenskapen. Under utrikes resorna skaffade han sig en betydlig samling frön, växter, botaniska ritningar och äfven mekaniska modeller. Detta allt ämnade han att vid återkomsten till Uppsala 1655 offentligen förevisa. Han hoppades, att allmänheten skulle med lifligt deltagande omfatta dessa ämnen, och detta tillfälle att få se och lära känna en mängd förut osedda och okända föremål. Han hade mycket besvär för att kunna anskaffa en sal, tillräckligt rymlig att mottaga det stora antal åhörare och åskådare, som han väntade. Rummet blef slutligen anskaffadt och föremålen ordnade och den bestämda timman slog. Men ingen enda åhörare eller åskådare infann sig. Rudbeck gret af harm. Men sådant var allmänna tänkesättet. Det missaktade ifrågavarande läroämnen och i synnerhet örtkunskapen, hvilken man ansåg tillhöra blott apotekare, qvacksalfvare och sådana gummor, som utskickades att hopplocka de växter, af hvilka nämnde föga ansedda personer kokade sina läkemedel. Ännu långt efteråt ville man icke bland vetenskapernas antal räkna örtkunskapen, och man begabbade dess idkare med namn af *gräsläsare.* Olof Rudbeck var likväl icke en man, som förlorade modet. För att i allmänna tänkesättet upp-

---

1) T. ex. Hwasser, Haller och Sprengel.

hjelpa den försummade vetenskapen behöfdes först och främst en botanisk trädgård, som kunde ingifva studenterna hog för dylika ämnen. Till plats för en sådan inrättning skänkte Rudbeck en tomt jemnte boningshus 1), belägna i norra delen af Uppsala. Tillika utverkade han Karl den tiondes gåfvobref på en annan bredvid liggande tomt. Ytterligare blefvo fyra dylika af borgerskapet skänkta och fyra inköpta, allt för samma ändamål. Så uppstod den första, sedermera så kallade *gamla botaniska trädgården* 2), belägen nära Svartbäckstullen. Redan 1685 räknades der 1,870 växter och bland dem 630 utländska. Dess uppkomst och första förkofran var Rudbecks verk. Sedermera råkade den i något förfall; men blef om igen och genom den store Linné förbättrad och bragt till en ryktbarhet, som sträckte sig icke blott öfver Europa, utan ock öfver hela vårt jordklot. Rudbecks bemödanden blefvo icke krönta med så lysande framgång. Hans örtagård vann visserligen många loford af både in- och utrikes resande. Men med studenterna gick det trögare. Vandrande i trädgårdens gångar, sökte väl Rudbeck genom samtal och undervisning lifva ungdomens tycke för denna kunskapsgren. Ännu 1685 hade han likväl den förödmjukelsen, att vid en tillkännagifven örtsökarevandring, infunno sig utom hans egen son blott tvänne deltagande ynglingar. En stor, ehuru icke vetenskaplig, lycka hade dock Rudbeck i denna sin trädgård funnit. Bland dem, som vid anläggningen kommo för att beskåda dess blommor, var också en dag stadens borgmästare och dess blomstrande dotter, Vendela Lohrman. Här knöts den bekantskap, som vid Rudbeck fästade den sköna flickan, hvilken sedermera under ett 40-årigt äktenskap förljufvade hans dagar.

Tidsandans och studenternas ofvannämnde obenägenhet för örtkunskapen mägtade icke afkyla Rudbecks nit.

---

1) Af Biograf. Lexicon **12**. 318, tyckes dock, som Rudbeck fått ersättning för denna tomt.

2) Nu mera tillhörig Östgöta nation.

Han anlade den till Uppsala slott hörande trädgården och utgaf en beskrifning öfver den vid Jakobsdal. Tillika uppfattade han i afseende på nämnde vetenskap en ny plan, värdig hans jättestora snille. Den ryktbare Coijet hade efter holländaren Burserus inköpt en örtsamling, som utgjorde 30 band. I följe af Rudbecks böner skänkte han dem år 1666 till Uppsala högskola, hvarest den ökades, med hvad professorn sjelf hade i samma väg anskaffat. Nu uppstod hos denne sednare en stor och herrlig tanke, nämligen att låta rita, trycka och utgifva trogna afbildningar af alla dessa föremål, så att blifvande örtkännare skulle kunna i ett enda sådant verk se för sina ögon hela växtriket. Rudbeck hoppades att derigenom ganska mycket främja besagde vetenskap och lätta dess inhemtande. Storheten och nyttan af ett sådant företag genomträngde honom helt och hållet, och han började genast att dermed allvarligen sysselsätta sig. Ritare och formskärare anskaffades och sattes i verksamhet. År 1685 voro redan 1,600 örtbilder skurna i träd och 600 ritade. Saken väckte allmänt deltagande. Till kostnadernas bestridande anslog Karl den elfte 3,000 d. s., måhända årligen. Karl Gustaf Oxenstierna skänkte 5,000; Magnus Gabriel De la Gardie, i sitt då varande svåra betryck, gaf dock likaledes 200, allt samma mynt. Rudbeck sjelf offrade ganska betydliga summor. Hela verket skulle kallas *Campi Elysii*, d. v. s. de elyseiska fälten, eller *Glysiswall;* ty i sin Atlantica-ifver ansåg Rudbeck det latinska namnet vara blott en förvrängning af det gamla svenska. I nära fyratio år fortgick besagde arbete. Slutligen utkom första delen och ett stycke af den andra. För fortsättningen voro flere tusen formar redan färdigskurna. Till yttermera säkerhet förvarades dessa i Uppsala domkyrka. Men vid den svåra branden år 1702 uppgingo de allesamman i rök, och så tillintetgjordes inom några ögonblick frukterna af en mångårig och ansträngd verksamhet. På de kringliggande fälten uppspirar dock hvarje vår ett nylifvadt minne af Olof Rudbecks blomsterkärlek.

Den bekanta men eljest sällsynta kungsängs-liljan har jemnte en hop andra utländska växter blifvit af honom till dessa trakter införd.

Såsom vi nämnt, var Rudbecks kärlek till naturvetenskaperna ett arf från fadern. Jemnte detsamma hade han ock ett annat dylikt, nämligen lusten och förmågan att styra och herrska. Midt under hans vetenskapliga sträfvanden, uppenbarade sig denna egenskap esomoftast. Den må också här i hans lefnadsteckning få sin plats på samma sätt inskjuten, nämligen, mellan hans naturforskning och hans häfdateckning.

Olof Rudbeck hade, liksom fadren, en utomordentligt kraftfull och bestämd vilja, och dertill en kroppsbyggnad, så sund och stark, att den aldrig vägrade sitt biträde till hvad den verksamma anden ville företaga. Enligt ordningen blifven högskolans rektor, fyllde Rudbeck platsen så utomordentligt väl, att samtlige ämbetsbröderna bådo, det tiden för denna hans tjenstgöring måtte fördubblas, hvilket regeringen under mycket beröm för Rudbeck biföll. Så fick denne sednare vana vid magten samt erfarenhet om sin herrskareförmåga. Herrskarelusten hade han förut. Det tyckes, som densamma fått mer och mer fria tyglar; ty snart nog kom han i häftiga strider mot sina ämbetsbröder. Äfven spridde sig ett rykte, att han gjorde täta besök hos akademiens kansler De la Gardie; — att han dervid talade illa om sina kamrater och om tillståndet i Uppsala; — och att han derjemnte sökte en gång för alla skaffa sig någon slags ämbetsmyndighet öfver hela högskolan. Kort derefter eller 1663 ankom äfven ett regeringens bref, som utnämnde erkebiskopen, landshöfdingen och Olof Rudbeck till lärosätets beständiga kuratorer eller vårdare. Erkebiskopen, det var Lenæus, fyllde vid samma tid sitt nittionde år; landshöfdingen, det var Klas Rålamb, hade full sysselsättning af andra och olikartade ämbetsåligganden. Det var tydligt, att egentliga kuratorsmagten skulle falla i händerna på den kraftfulle, tilltagsne och blott 33-årige Olof Rudbeck, hvilken dessutom var

serdeles väl anskrifven hos kanslern. Rudbeck blef också den verkliga ledaren. Han uppförde sig derunder ofta med sjelfrådighet, någon gång med öfvermod. Hvad han för högskolans bästa verkade, var dock utomordentligt mycket, och han sparade dervid hvarken tid, besvär eller egna medel. Men han sparade ej heller andra. Med lynne efter fadern, lät han sin herrskare-hand hvila öfver kamraterna, och det stundom ganska tungt. Sådant gjorde ond blod. Redan hans stora vetenskapliga rykte väckte afund hos de sämre bland ämbetsbröderna. Den magt, han vid så unga år bekommit, retade en hop andra; och sättet, hvarpå den användes, uppbragte nästan alla, äfven de frommaste. Det ena klagomålet ingick efter det andra; bland annat deröfver, att han på ett ganska godtyckligt sätt använde högskolans medel; och att anmärkningar deröfver bemöttes med hån, snäsor och stickord. Räntekammarens vårdare, Schefferus och Arrhenius, anförde efter hvarandra allvarsamma klagomål härutinnan. De la Gardie reste slutligen 1670 till Uppsala och höll i sittande konsistorium ett förhör med Rudbeck och dennes motståndare. Den anklagade visade då ovedersägligen, att det var till lärosätets bästa, som han användt de ur räntkammaren tagna summorna och dessutom 19,000 daler [1], egna medel. Svårare var att afgöra tvisterna om det personliga uppförandet. Kanslern slutade med att förmana allesammans till inbördes aktning och fördragsamhet. I det hela gick Rudbeck med seger ur striden och De la Gardie bibehöll honom vid kurators-befattningen; ehuru han sjelf bad att blifva derifrån befriad. Oaktadt de erhållna varningarna uppstodo snart nya stridigheter, och såsom det tyckes, af än bittrare art. Det var numera *salt i surt öga*, och det å ömse sidor. Ämbetsbröderna underläto icke att göra Rudbeck en och annan förtret; och denne fortfor att hos De la Gardie utmåla dem i mörka färgor; ehuru han sedermera icke ville kännas dervid. År 1675

---

1) Troligen kopparmynt.

måste kanslern ännu en gång gifva de lärda herrarna en allvarsam föreställning, till och med en skrapa; af hvilken denna gång också Rudbeck fick smaka några rätt skarpa drag. I förtreten tillkännagaf denne sin afsigt att aldrig mer komma upp i konsistorium. De la Gardie tycks dock hafva öfvertalat honom att stanna der qvar. Men den inbördes oviljan fortfor allt framgent. Ännu 1685 skref han till kanslern, och liknade Uppsala vid ett *Sodom, der man näppeligen torde finna tio rättfärdiga män.* Vid denna tid och i sådan sinnesstämning drog han sig tillbaka från deltagandet i konsistorii göromål. För att till och med draga sig undan dess domsrätt, antog han burskap som borgare.

Bland det myckna goda, som Rudbeck under sin styrelsetid uträttade, var också uppförandet af många för högskolan nyttiga byggnader. Detta leder oss till en ny sida af hans verksamhet, nämligen den mekaniska. Redan som gosse, täljde och förfärdigade han åtskilligt i denna väg. Äfven under sina resor gjorde han några dylika samlingar. Med användande af dessa och af en hop sednare tillkomna, grundlade han i Uppsala en mekanisk modellkammare. Vid de byggnader, som för högskolans räkning företogos, uppgjorde han sjelf ritningarna, gaf byggmästaren nödiga föreskrifter och lade stundom egen hand vid verket. På samma sätt uttänkte han förslag, huru slussar borde byggas och blåsverk förbättras. Vid kröningen 1675 var det han, som ordnade högtidligheterna och förfärdigade fyrverkeriet. En gång företog han sig till och med att gjuta stilar; *på det,* skrifver han, *man må se, att Olof Rudbeck icke hafver lemnat mycket oförsökt här i verlden.* Bland detta *myckna, som försöktes,* måste nödvändigt ett och annat gå mindre väl. Han byggde ett skepp, försedt med hjul och vingar, så att det, enligt hans förmenande, skulle kunna segla i både med- och motvind. Försöket misslyckades. Han byggde ock en vattenkonst, som, enligt sägen, skulle från det så kallade *Föret* nere på Kungsängen leda vattnet upp till slottet

och dess trädgård (?). Äfven detta misslyckades. Den dithörande grafven syntes långt derefter och var känd under namn af *Rudbeckens fåfänga.*

Äfven tonkonsten hade i Olof Rudbeck en lycklig och tillgifven dyrkare. Hans stämma var utomordentligt behaglig. En samtiding berättade, huru han *kunde sjunga så herrligt, att man trodde sig höra en engel från himmelen.* Derjemnte var rösten så stark, att den kunde härma svagare kanonskott. I en holländsk kyrka lät han den en gång obehindradt klinga ut, hvilket hade den verkan, att folket för att få höra den märkvärdiga sången tillströmmade så hoptals, att närmsta gator fylldes. Rudbeck gjorde ock, hvad den tiden sällan skedde; han studerade lagarna för nämnde konst, och förvärfvade också deri en mera grundlig kännedom än nästan någon annan inom fäderneslandet egde. Också var det han, som ordnade musiken vid Karl den elftes kröning 1675, och vid De la Gardies begrafning 1686; och när sedermera tonerna till den nya psalmboken skulle utarbetas, visste man ingen skickligare dertill än Olof Rudbeck.

Vi komma nu till det verk, som mer än någonting annat gjort Olof Rudbeck ryktbar öfver hela Europa. Det var nämligen hans *Atlantica.* Förhållandet med detta vidunderliga arbete var följande.

Några hundrade år efter Kristi födelse blef södra Europa öfversvämmadt och till en del eröfradt af flere från norr och öster kommande folkslag, bland hvilka de förnämsta kallade sig Göter. Ett och annat bland dem påstod sig hafva utgått från vårt fädernesland. Kunskapen om dessa Göters stora landvinningar och ärorika bragder kom med kristendomen och dess lärare till norden och blef bland svenskarna mer och mer utspridd. Snart föranleddes deraf ett begär, ett bemödande att åt fäderneslandet tillegna äran af alla dessa krigare, alla dessa bragder. För att vinna ett sådant mål, började man att i afseende på Sverges forntid åsidosätta, hvad äldre inhemska häfdatecknare berättat, och i stället uppgöra en helt

och hållet ny historia. Under Gustaf Wasas regering skref derföre Johannes Magnus en dylik, hvilken antog som Göternas äldsta konung Magog, Noacks sonson. För att fylla den långa tiderymden mellan honom och de sednare verkliga regenterna, upptogos icke blott de götiska konungarna i södra Europa, utan ock en mängd blott i sagorna förekommande konunganamn, bland annat en stor skara Erikar och Karlar. Några skarpsyntare forskare insågo väl opålitligheten, till och med orimligheten af dessa antaganden. Men en så urgammal historia och en så lång konungarad ansågs höra till Sveriges ära och borde derföre, så tyckte man, icke af någon svensk motsägas. Det var också med stöd af denna beräkning, som Gustaf Wasas söner antogo ordningstalen Erik den fjortonde och Karl den nionde; ehuru man i verkligheten aldrig kunnat bland äldre konungar framvisa åtta Karlar eller tretton Erikar. Så i allmänhet stod saken, när Rudbeck uppträdde.

Ända till sitt fyrationde år och än längre, hade han icke åt historien egnat någon serskild uppmärksamhet. Anledningen, hvarföre han sedermera kom att vända sig åt detta håll, berättas på följande sätt. Hos Grekerna fanns en gammal sägen om ett stort kringflutet land, som fordom skulle hafva varit beläget i verldshafvet, vester ut från Spanien. Sedermera skulle det hafva nedsjunkit i djupet, efterlemnande blott några här och der öfver böljorna uppskjutande bergspetsar, i skepnad af öar. Denna sägen blef sedermera af den grekiska tänkaren Plato begagnad och bearbetad, såsom underlag för en diktad men snillrik berättelse, i hvilken han ville framställa urbilden af ett folk och ett samhälle, sådana de enligt hans föreställning borde vara. En dylik mönsterstat förlade han nämligen i tankarna på den ifrågavarande stora sago-ön, och beskref den med serdeles lysande färgor, under namn af Atlantis.

Denna Platos dikt läste Rudbeck i sin ungdom, och dess bilder inpreglade sig djupt i hans lifliga sinne. Någon

serdeles verkan deraf hade likväl icke visat sig. Men ungefär ett fjerdedels århundrade derefter eller år 1672 behöfde hans vän Verelius en ny karta öfver Sverige; och Rudbeck lofvade utarbeta densamma. När nu sistnämnde herre började närmare sysselsätta sig med dessa ämnen, tyckte han de svenska orternas namn och lägen hafva en förvånande likhet med den beskrifning, han i ungdomen läst öfver *Platos Atlantis*. Som en blixt flög genom hans hufvud den tanken, att den af Plato så herrligt beskrifna ön torde vara densamma som hans fädernesland. Lärdom och snille ingåfvo honom en oräknelig skara skäl eller svepskäl. Snart trodde han sig vara alldeles viss på saken och föresåg i andanom, huru denna stora upptäckt skulle bereda honom sjelf och hans fädernesland en odödlig ära. Mer och mer öfvergaf han nu sina förra sysselsättningar. Till och med de älskade Elyseiska fälten blefvo slutligen nästan helt och hållet lemnade åt sonen. Sjelf störtade han med hela kraften af sin själ in i granskningen af fornverldens aflägsnaste sagor och minneslemningar; de egyptiska, feniciska, grekiska och nordiska, så vidt dylika ämnen då för tiden blifvit framdragna. Med tillhjelp af sitt snille, sin fyndighet, sitt minne och sin inbillningskraft, samlade han snart ihop ämnen till den nya förvånande lärobyggnaden. Verket derom kallas vanligtvis *Atlantica*. Dess tryckning höll på att afstanna genom brist på medel. Men Rudbeck upptog då betydliga lån för att så snart som möjligt låta sitt snillefoster komma i dagsljuset. År 1675 1) blef också första delen färdigtryckt. Sedermera följde den andra och tredje. Den fjerde låg under pressen, när den 1702 blef förstörd af oftanämnde stora Uppsala-brand.

Innehållet af dessa besynnerliga böcker är till sin anda af ungefär följande halt 2).

1) Härefter rättas det oriktiga årtalet 1679, som förekommer i 1:a delen, sid. 53, rad. 3.

2) Vår framställning, här likasom i mycket angående Rudbeck, hvilar på Atterboms lefnadsteckning.

Svenska halfön var bebodd redan före syndafloden. Omkring 17 eller 1800 år efter verldens skapelse hade Sverges innevånare förvärfvat mycken bildning. De egde redan då en ordentlig tideräkning, hvilket man kan se af deras runestafvar. De äldsta ättehögarna kring Uppsala äro ock från besagde tid, hvilket kan bevisas medelst djupet af den svartmylla, som hunnit bilda sig öfver deras spetsar. Efter syndafloden flyttade Japhets söner, Magog och Mesek, till norden. Den förre stiftade i Sverge det gamla götiska, och den andre i Finnland det finska riket. Ordet Magog är beslägtadt med det fornnordiska ordet Gogur eller Gyger, d. v. s. jätte eller hjelte; och det betecknade, att han var herrskare öfver ett folk med jättelik styrka och växt. Hans land delades mellan de tvänne sönerna Sven och Getar, hvilka grundlade Svea och Göta riken. Den skandinaviska halfön är påtagligen det Atlantis, som Plato omtalar. Olands härad i Uppland är blott ett förvändt uttal i stället för Atland. Läget af Uppsala passar helt och hållet in med Platos beskrifning öfver hufvudstaden på Atlantis. De fem floder, han der omtalar, äro tydligen de kring Uppsala befintliga Tensta-, Skyta-, Samna- och Jumkils-åarna samt Svartbäcken. De hufvudstaden omgifvande murar, som han likaledes nämner, äro de kring slätten gående höjderna, hvilka af allmogen än i dag kallas Uppsala-murar. När Plato talar om vinet i Atlantis, menar han dels mjödet, dels den dryck, som göres af vinbär, hvilka i Norrland växa till betydligare mängd och storlek än annorstädes. Då Plato talar om elefanterna i Atlantis, menar han våra nordiska elgar 1). Apollo är blott ett förvändt uttal af det fornsvenska ordet Hög-Balder eller Ha-Balder, d. v. s. solens höga Gud. Sverge är således detta af Plato beskrifna land, denna boning för

---

1) I förstone påstod Rudbeck, att dermed menades våra ulfvar. Men sedermera och enligt förslag af G. A. De la Gardie antog han i stället elgarna.

menniskor af högre fromhet, rättrådighet och hjeltekraft än annorstädes på hela den kända jorden. Underrättelsen om detta Atlantis hade grekerna erhållit, dels genom feniciska skeppares berättelser; dels genom den Anacharsis, som besökte Solon; dels och ursprungligen från den gamle Orpheus. Denne sistnämndes resor hade nämligen icke, såsom man vanligtvis påstår, inskränkt sig till det sydliga Europa, utan gått uppåt den höga norden; ja! ända öfver Bottniska viken; ty det var detta vatten, som han i sällskap med Argonauterna besökte. Det haf, som dervid omtalas under namn af Ponthos, *betyder icke, såsom man vanligen antager,* Pontus Euxinus *eller Svarta hafvet, utan just* Bottniska *viken, eller den så kallade* Botten. *Sistnämnde ord heter på närslägtade språk* Bund, *hvilket tydligen är det samma som* Ponthos. *Men det är också beslägtadt med ordet* Band *eller* Bälte; *och deraf kommer namnet* Baltiska *hafvet, och att sjelfva landet kallas* Balthia, *hvilket äfven betyder den fromme, den rättfärdige* Balders *ö. Det omtalas ytterligare, att Orpheus på sin resa kom till floden Acheron. Dermed menades icke, såsom man hittills trott, något vattendrag i Grekland.* Acheron *är tvärtom detsamma, som svenska ordet* Afgrunden, *hvarmed förstås den norrska* Malströmmen, *till hvilken Orpheus kom. Och då det omtalas, att denne också besökte* Kimmi, *så menas dermed* Kemi lappmark, *hvars innevånare äro de rätta* Cimerier *eller* Cimbrer. *Det omtalade* cimmeriska *mörkret har afseende på den långa vinternatten i Kemi. Derföre igenfinnes ock samma namn i ordet* kimrök, *hvilket betyder det svarta* kemi-mörka *stoft, som afsättes i skorstenen. För öfrigt lefde Kemi-boarna icke i något okunnighetens mörker; utan tvärtom. Just den omständigheten, att solen var så länge borta, fästade deras uppmärksamhet på nämnde himlakropp. Derföre är det ock hos Kemi-boarna, som man först uppfunnit att dyrka Solen, Månan och Jorden o. s. v. Det mesta, af hvad greker och romare berätta, har afseende på norden, ehuru*

namnen blifvit något förvridna; t. ex. Härkalle till Hercules; Märkisman till Mercurius; Sjörån till Sirener o. s. v. Från norden, från detta Atlantis, hafva öfver hela verlden utgått icke blott kunskaper och samhällsordning, utan ock de ryktbaraste eröfrare och grundläggare af fordna stater. De Galler, som med Brennus i spetsen intågade i Rom, voro egentligen svenska Kallar, Karlar, anförda af en Brander. Det gamla Troja blef uppbyggdt af våra förfäder; och dess grundläggare, Dardanus och Erichton, voro Göter, som egentligen hette Thordön och Erik. Den vise Minos, lagstiftaren på Creta, var i sjelfva verket densamma som vår götiske Mimer. Äfven feniciernas stat blef grundad af götiska utvandringar från det gamla Atlantis. Landet Basan betyder Bjesse, d. v. s. jätte-landet; och den ryktbare feniciske författarn Sanchuniaton hette egentligen den Sann-kunnige Atte. Röda hafvet kallas det Erythreiska. Det säges vanligtvis hafva af fornfolket fått detta namn efter fursten Erythra, eller af grekiska ordet Erythros, som betyder röd. Men bemälte ord har uppstått sålunda, att när våra förfäder kommo från det inre Medelhafvet och dess länder, och fingo se nämnde vik af verldshafvet, utropade de: »detta är yttra, nämligen hafvet»; och deraf kom sedermera namnet Erythra. Till och med före Abrahams tid utgick ifrån det nordliga Atlantis den man, som grundlade Egyptens rike. Det var vår gamle Niord, hvilken ock kallades Man, eller hos Tacitus Mannus, och af hvilken Manhem har sitt namn. Han uttågade till Egypten och ordnade detta land i lika många fylken, som vårt svenska Manhem. Denne konung Mannus blef i Egypten kallad Menes, och byggde der en stad, som efter honom nu kallas Memphis; men som rätteligen hette efter hans svenska namn Man-by eller Män-by. Somliga tro ock, att han uppbyggt den andra egyptiska staden Thebe, så ryktbar för sina hundrade portar. Namnet kommer ock af det gamla svenska ordet Tä, hvarmed vår allmoge ännu här och der utmärker

en grind, en dörr eller en gata. Det egyptiska Thebe hette derföre ursprungligen Tä-bo, d. v. s. portarnas stad. Det blef en afbild af nordens guda-Tä-bo, d. v. s. af Walhall med dettas många portar o. s. v.

Sådant ungefär var bevisningssättet och till en del innehållet af detta märkvärdiga arbete. Sjelfva utförandet egde i hög grad förtjensterna af lärdom, fyndighet, snille och inbillningskraft. Dertill kom en ovanligt stor konstnärsförmåga att af de mest besynnerliga och olikartade ämnen sammansätta en hel bild; och att gifva den ett sådant uttryck af lif, sannolikhet och till och med sanning, att den i synnerhet då för tiden skulle lätt nog dåra alla mindre kunniga och skarpsynta ögon. Så skedde ock. Öfver hela Europa väckte boken utomordentligt uppseende. I den mån arken lemnade pressen, blefvo de i lån skickade fram och åter mellan dem, som voro nyfikna att så snart som möjligt få se det märkvärdiga innehållet. Färdigtryckt, blef boken hos mången liggande på bordet bredvid bibeln, till daglig läsning och beundran; och från en stor mängd lärda och lärdomsälskare både inom och utom fäderneslandet kommo till Rudbeck de mest smickrande skrifvelser. Äfven de, som icke gillade eller icke vågade bedömma sjelfva innehållet, voro dock roade af det lätta och behagliga skrifsättet, de lifliga bilderna; och ej minst af de förvånande gissningssprången, och af den djerfhet och tillika mästerliga skicklighet, hvarmed dessa utfördes. Flertalet blef så hänfördt, att de trodde äfven på sanningen. Detta var i synnerhet händelsen i Sverge. Ty med den lärda förtjusningen förenade sig här också den fosterländska. Man var utom sig af hänryckning öfver, att se det älskade fäderneslandet hafva en historia, så urgammal och så ärorik, att det i slikt hänseende stod högt öfver alla andra jordens länder. Man kunde icke visa nog beundran och tacksamhet för den man, som gjort en så hedrande och så underbar upptäckt. Den ära, han härigenom sjelf inlaggt, och den tjenst, han på samma gång gjort fäderneslandet, blefvo af mången skattade jemngoda

med 30-åra krigets yppersta bragder och med Karl Gustafs undransvärda tåg. Att betvifla uppgifternas sanning ansågs som en förbrytelse mot fäderneslandet, ett straffvärdt bemödande att rycka bort den lager, hvarmed Rudbeck bekransat vår historia. Drottning Kristina yttrade, att Sverge icke förmådde gifva honom en nog värdig belöning. Fru Brenner, tidens ryktbaraste skaldinna, lofsjöng Atlantican och lofvade oryggligt bestånd åt dess lära, likasom åt dess ära. Den lärde professor Morhof i Kiel hänfördes i början af en alldeles utomordentligt stor förtjusning. I ett lofqväde till Rudbeck uttalar han dessa känslor bland annat med följande ord:

Jorden af intet skapade Gud: så äfven ur intet
Jordens historia Du bringar till varelse fram.
Jupiters hufvud födde en gång den enda Minerva;
Ditt har burit en mängd gudar ånyo till lif. —
Slägt de äro till Dig; Ditt fädernesland är ock deras;
Der ha sin vagga de haft; der ha de herrskat i glans.
Krona af ek gafs fordom åt den, som räddat en landsman;
Krona af lager åt den, hvilken en fiende fällt.
Rudbeck! bättre förtjenar dock Du: en krona utaf stjernor:
Ty åt ditt fädernesland åter dess gudar du skänkt.

Oaktadt denna högljudda och vidt utspridda förtjusning. funnos dock åtskilliga tviflare. Flere bland tidens mest lärda och skarpsinniga män upptäckte genast osammanhanget och skörheten af den väfnad, på hvilken den granna Atlantica-bilden prålade. Sådana vedersakare voro bland främlingarna Leibnitz, Bayle, och längre fram just den nyssnämnde beundraren Morhof m. fl. och här hemma ett icke obetydligt antal af de vetenskapsmän, som jemnte mognad och skarpsinnighet egde närmare kännedom af ämnet; t. ex. Hadorph, Pufendorf, Schefferus, Örnhielm m. fl. Sålunda fick Rudbeck snart erfara, att hans åsigter ogillades af flere utmärkta personer. Detta retade hans stolthet. Han lät till egen ära och motståndarnes qväsning trycka en mängd smickrande omdömen, som lärde herrar

fällt rörande hans Atlantica. Bland andra infördes också ett, som en kyrkoherde Sitelius i Östergötland skrifvit, och som innehöll åtskilliga stickord mot ledamöterna i antiqvitetskollegium, bland hvilka Atlanticans berörde fiender sutto. Dessa fattade eld och klagade hos kansiern De la Gardie öfver Rudbecks uppförande och försäkrade tillika, att hans Atlantica till icke ringa del bestod af *blotta dikter och behagligt snack;* och att den jemnväl innehöll *många och grofva fel i så väl Sverges som andra länders historia.* De la Gardie tog saken mycket illa. Han gaf dem en skrapa, och beklagade, *att de ville nedsätta ett arbete, som andra lärde och oväldige män högeligen lofordat, och som tillika lände fäderneslandet till evärdelig ära.* Dessa De la Gardies tänkesätt delades ock af den till andra partiet hörande Bengt Oxenstierna; ja, af Karl den elfte sjelf. Man företog sig derföre att qväfva hvarje motstånd, hvarje anmärkning. Peringskiöld började angripa några Atlanticans orimligare uppgifter; men blef af Oxenstierna snäsad och måste tiga. — Professor Stobæus i Lund ämnade likaledes uppträda mot samma verk. Rudbeck fick veta det och skref till honom följande märkliga varning: *jag vill å ena sidan säga eder, att jag hoppas kunna ganska väl försvara mina satser; men också å andra sidan, att hans majestät vår allernådigste konung har godkänt och gillat Atlanticans innehåll, hvarföre i kören akta eder sjelf och eder välfärd.* Efter detta skrämskott drog sig äfven Stobæus tillbaka. — Man hade vid samma tid ämnat från trycket utgifva Messenii arbeten i svenska historien. Men deras innehåll var i mycket stridande mot Atlantican. Rudbeck afstyrkte derföre utgifvandet: *ty* sade han, *dessa skrifter stöta omkull mycket, af hvad man nu har i fäderneslandets historia och till dess ära med stort arbete uppfört.* Skälet antogs, och Messenii arbete lemnades tillsvidare otryckt. — En prost Eurenius ville bevisa, att med ön Atlantis mentes Förlofvade Landet. Men han kunde icke på länge få sitt arbete utgifvet, endast derföre, att det stridde mot Rudbecks åsigter. De förnämsta motstån-

darne, Pufendorf, Hadorph och Örnhielm, voro visserligen Rudbeck ojemnförligt öfverlägsna i fråga om verkliga förtjenster af Sverges sanna historia. Men Rudbeck hade för sig hofvet, national-fåfängan och det stora allmänna tänkesättet; likaledes ock flere bland högskolans yngre lärare, hvilka med oupphörliga och högljudda loford beprisade honom och hans åsigter. Af dessa omständigheter, och kanske mest af fruktan för den enväldige konungens misshag, qväfdes hvarje motstånd. Rudbecks historiska satser blefvo antagna och följda såsom de enda gällande, de enda sanna. Men, när efter enväldets afskaffande äfven forskningens frihet återinträdde, då störtade bemälte lärobyggnad med ens och helt och hållet. Den blef ogillad, beskrattad och snart så glömd, att numera nästan ingen vill genomläsa det verk, som dock utgjorde sin samtids förtjusning.

Det var på nämnde historiska arbete, som Rudbeck offrade största delen af sina sista trettio lefnadsår. Slutligen blef han också i denna verksamhet afbruten genom den stora Uppsala-branden år 1702. Vid detta olyckliga tillfälle uppgingo i rök många och dyrbara frukter af hans arbeten; t. ex. det mesta af hans Campi Elysii och af tredje och fjerde delarne af hans Atlantica och tillika det hus, han bebodde, samt alla hans dervarande dyrbara samlingar. Men äfven i dessa förfärliga ögonblick visade han en styrka, en beslutsamhet och ett mod, som för hans 72 år voro i hög grad märkvärdiga. Den gamle mannen gick sjelf upp till sin anatomisal, som var belägen i högsta afsatsen af Gustavianska byggnaden. Härifrån utdelade han sina befallningar, huru sprutorna borde användas och arbetet ledas. Enligt sägen har hans väldiga röst ännu vid denna tid varit så stark, att den genom lågornas dånande och folkets rop hördes ända upp till Svartbäcken. Man berättade honom, huru elden höll på att angripa hans eget hus. Han stadnade dock qvar på ämbetsrummet, för att först och främst rädda detta och högskolans förnämsta byggnad. Gustavianska lärohuset räddades ock; men af den öfriga staden lades största och

bästa delen i aska; och derjemnte, som sagdt är, allt det dyrbaraste, Rudbeck sjelf ägde. Ännu lefde dock den mäg-tige andens mod och verksamhetsbegär. Några dagar ef-ter branden uppgjorde han ett förslag, huru staden skulle till mera beqvämlighet och prydligare utseende nybyggas. Ungdomen i hans själ beräknade ej ålderdomen i hans kropp. Hittills hade han också åtnjutit en nästan oaf-bruten helsa. Men samma år om hösten insjuknade han allvarsamt och häftigt och dog efter blott fem dagars li-dande.

SJUNDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES SAMTIDA KONSTNÄRER.

NIKODEMUS TESSIN.

Det är i Sverge, som denna ätt fått sin egentliga rykt-barhet. I sjelfva verket härstammar den från Pommern; eller, som några påstå, ursprungligen från Italien. Ty li-kasom Sverge från Tyskland, så har ock Tyskland från Italien erhållit en stor del af sin bildning och många sina namnkunnigaste slägter.

Stamfadren för de ifrågavarande svenska ättlingarna var Nikodemus Tessin, den äldre. Han kom i sin ung-dom från Pommern till Stockholm, antogs som byggmästare åt drottning Kristina och blef sedermera rådman och slut-ligen hofarkitekt samt 1674 upphöjd i adligt stånd. Sverge har efter honom många byggnader; t. ex. stadshuset och banken i Stockholm och dessutom Borgholms och Drottningholms slott samt Kalmare domkyrka.

Vida ryktbarare blef sonen Nikodemus Tessin, den yngre. Tidigt visade han ovanliga snillegåfvor, hvilka äf-ven utbildades genom flitigt studerande af de flesta språk och vetenskaper. Vid sitt femtonde år höll han offentliga

tal. Vid det sjuttonde beslöt han, enligt Hedvig Eleonoras råd och egen böjelse, att välja fadrens yrke, nämligen byggnadskonsten. Vid det adertonde, d. v. s. 1671 anträdde han en resa till Italien. Här i nöjenas land och sjelf i nöjenas ålder, försakade han likväl de lockande förströelserna och lefde nästan uteslutande för sitt yrke och sina arbeten. Det var i synnerhet under Bernini, som han sökte utbilda sin skicklighet. Efter fyra år återkom han till fäderneslandet. Här blef han ganska väl upptagen och af Hedvig Eleonora så gerna sedd, att nidskrifvare utspridde hvarjehanda ofördelaktigt tal om den numera fyratioåriga enkedrottningen. Sjelf knöt Tessin deremot en kärleksförbindelse med samma enkedrottnings hoffröken, Hedvig Stenbock, just densamma, hvilken i egenskap af född grefvinna hade tagit försteget framför den i tjensten äldre friherrinnan Ingeborg Gyllenstierna 1), hvilket uppträde blef, såsom vi berättat, en bland de små anledningarna till den stora statshvälfningen 1680. Tessins nämnde frieri väckte mycket uppseende. Ehuru numera kammarherre och adelsman, var han dock i sig sjelf son af en ursprungligen ofrälse rådman; fröken Stenbock deremot grefvinna af en bland rikets förnämsta ätter och jemnväl brorsdotter af en bland riksförmyndarne. De förnäma slägtingarna motsatte sig ock en förbindelse, hvilken de betraktade såsom ett missgifte. Hedvig Eleonora sjelf såg den ogerna; så säger man åtminstone. Men kärleken var het, och fröken Stenbock, omkring sitt trettiondefemte år, ville ej vänta längre. Under en resa till Pommern lät hon viga sig vid Tessin, utan att hafva dertill erhållit sina slägtingars bifall. Dessa vredgades mycket och hotade med hämnd. Men Karl den elfte och Lindskiöld gynnade och försvarade de nygifta, och konungen förlänade snart Tessin den ena utmärkelsen efter den andra, så att dennes högadliga fruförvandter slutligen måste i honom erkänna en sin vederlike.

Under ordnandet af de högtidligheter, som vid hof-

---

1) Se 13. 129.

vet firades, ådagalade Tessin mycket snille och fyndighet; och i synnerhet har man berömt prydnaderna vid Karl den elftes begrafning såsom ett i sitt slag så fulländadt mästerstycke, att det af fransmännen blef stucket i koppar. Efter hans ritningar anlades ock trädgårdarna vid Drottningholm, Ekolssund, Strömsholm och Ulriksdal. Storkyrkan bär vittne om hans verksamhet i de tvänne kungliga stolarna, samt i minnesvårdarne öfver Ehrenstrahl och Johan Gabriel Stenbock. Äfven Kungsörs kyrka är af honom uppförd. Bland hans berömdare verk räknas den inre trappan i det af fadren byggda Drottningholms slott. Än högre loford har man tilldelat ett annat hans verk, nämligen hufvudstadens öfverståthållarhus. Ryktbarast bland allt är dock Stockholms konungaborg. Uppförandet af den nu bestående byggnaden skedde först längre fram; men redan förberedelserna dertill ega stor märkvärdighet. I början af Karl den elftes regering var det gamla slottet i hög grad bofälligt. Åtskilliga bland murarna lutade till fall. De flesta rummen orcades af takdropp. Taken sjelfva hvilade här och der på stöttor, och man fruktade, att de skulle ena gången blåsa bort, andra gången falla ned. Man hade uppgjort ett förslag till den gamla byggnadens iståndsättande, hvilket, såsom mindre dyrt, vann konungens bifall. Men år 1688 förevisade Tessin några utförliga ritningar till ett alldeles nytt slott. Planen var så prydlig och smakfull, att Karl den elfte och hela hans hof hänfördes af förtjusning. Året derpå eller 1689 dog drottning Kristina, hvarigenom till staten återföllo de betydliga summor, hvilka hitintills för hennes underhåll gått ur landet. Man beräknade, att genom dem skulle det nya slottet kunna på en tid af fyra år uppbyggas. Karl gillade och antog nu den föreslagna planen. Redan 1690 om hösten framskaffades en stor mängd bjelkar och stenar. År 1691 blef grunden undersökt, grundvalarna laggda och stärkta, de omgifvande slottsgrafvarna fyllda och det nya serdeles vackra slottskapellet uppfördt. Karl tyckes hafva varit ganska ifrig på saken;

ty redan den 6 September hölls i sistnämnde kyrka den första altartjensten och juldagen samma år den första predikan; allt detta, ehuru templet icke ännu var täckt, och icke hann fullständigt inredas förrän flere år derefter. År 1692 nedrefs norra delen af gamla borgen och i stället uppfördes en af de nya slottslängderna. Det skedde med så mycken ansträngning, att byggnaden blef färdig innan hösten, och det i en så smakfull och prydlig stil, att den ryktbara fransyska kopparstickaren Le Clerc återgaf den med sin grafstickel. Sjelfva Ludvig den fjortonde hade, då han fick se teckningen, låtit genom sitt i Stockholm varande sändebud lyckönska Karl den elfte till ett så vackert företag. I förtjusningen öfver detta Tessins verk lät till och med Karl sjelf prägla en minnespenning. De följande åren var man sysselsatt med att inreda kyrkan och den redan uppbyggda delen af slottet. Nu lät också Tessin gjuta de vackra bronslejon, som än i denna stund vakta uppgången till Sverges konungaborg. Den nya slottskyrkan blef 1696 alldeles färdig och prydd med ett grannt marmorgolf, dyrbara bildhuggerier och två stora målningar af Ehrenstrahl. Äfven praktrummen i den nya slottssidan voro i ordning. Det hela hade kostat 311,811 1) daler silfvermynt. Så långt hade man hunnit, när den olyckliga slottsbranden i Maj 1697 lade alltsammans i aska. Men huru det, såsom en Phœnix, åter uppreste sig i förskönad gestalt; och huru Tessins snille blef af olyckan icke nedslaget utan eggadt till fördubblad verksamhet; — allt detta utgör ämne för kommande berättelser.

DAVID EHRENSTRAHL

är den svenska målarekonstens stamfader, ehuru sjelf härstammande från Tyskland. Klöker, det var hans ursprung-

---

1) Genom skriffel står i I S. sid. 177 denna summa uppgifven till 371,811, hvilket jemnte de deraf uppkomna felen i summan härmedelst rättas.

liga namn, ingick först i svenska kansliet och tjenstgjorde vid freds-underhandlingarna i Osnabrück. Bland dervarande göromål förekom ofta att texta och med prydnader utsira vigtigare handlingar. Klöker fattade derunder så mycket behag för färger och teckning, att han efter fredsverkets slut öfvergaf ämbetsmannabanan och for till Holland för att studera målningskonsten. Efter vackra framsteg, blef han **1651** af Maria Eleonora kallad till Sverge; men återigen och på hennes bekostnad bortskickad till Italien för att än mer utbilda sina lofvande anlag. År **1655** dog berörde drottning; men Klökers flit, skicklighet och goda egenskaper skaffade honom öfverallt understöd och gynnare. En kardinal fattade så mycket tycke för den unga protestantiska konstnären, att denne fick flere år bortåt njuta fritt underhåll i den katolska kyrkofurstens hus. På sådant sätt kunde han, i sig sjelf en medellös yngling, stanna i detta konstens hemland icke mindre än åtta år. De blefvo icke gagnlöst förspillda. De två första användes i Venedig att studera der befintliga mästerverk, de sednare fyra i Rom. Här var dåförtiden målaren Pietro di Cortona på höjden af sitt rykte och en bland den tidens mest berömda konstnärer. Hos och efter honom utbildade sig Ehrenstrahl. Denne sednares praktfulla färgläggning och ofta använda allegorier erinra kännaren om hans fordna lärare.

För att rikta kunskaper och inbillningskraft hade Klöker också studerat fordna och närvarande tiders språk, seder, drägter och förnämsta skaldeverk; förvärfvande sig äfven i dessa ämnen ganska betydliga insigter.

Sedan det gamla lustslottet på Drottningholm nedbrunnit, beslöt Hedvig Eleonora att i stället uppföra ett nytt och mera praktfullt; ett verkligt palats, som skulle lända både Sverge och henne sjelf till evärdelig ära. Åt Nikodemus Tessin den äldre anförtroddes sjelfva byggnaden. Men det blef också fråga om att finna en skicklig målare, som kunde utföra de taflor, med hvilka hon önskade pryda väggar och tak. Klökers rykte hade på de

sednare åren mer och mer stigit. Han fick derföre Hedvig Eleonoras inbjudning till Sverge och utnämndes till hofmålare. Förnämsta sysselsättningen blef nu att med hvarjehanda skilderier pryda Strömsholm, Gripsholm, Ulriksdal, men i synnerhet Drottningholm. En stor mängd taflor, befintliga på dessa lustslott, vittna ännu om hans snille och arbetsamhet. År 1674, och under den konstälskande De la Gardies välmagtstid, blef han upphöjd i adligt stånd med namnet Ehrenstrahl. År 1690 blef han hofintendent.

Ehrenstrahl var till lynnet ärlig och uppriktig, mild och stilla, artig och tjenstaktig; viljande så vidt möjligt lefva i fred med alla menniskor. Han var ock en god hushållare och hopsamlade tämlig förmögenhet. Högre än allt annat älskade han dock sin konst och offrade på densamma hela sin tid och verksamhet. Det rådde mellan honom och Erik Dahlberg mycken likhet i sedlighet, lynne och konstkärlek; och derföre ock mycken personlig vänskap 1), måhända knuten under den tid de, som unga konstnärer, vistades tillsammans i Italien.

Vi hafva talat om den flit, den kärlek, hvarmed Ehrenstrahl dref sitt yrke. Dessa egenskaper följde honom in i ålderdomen. Han var öfver 60 år gammal, när han utförde den största och kanske mest ryktbara bland alla sina taflor, nämligen Yttersta Domen. Och likväl är den måhända mera full af lif och snille än något bland hans öfriga verk. Ursprungligen målad för slottskapellet, blef den vid branden 1697 derifrån borttagen och sedermera uppsatt i storkyrkan. Härigenom har den blifvit ett allmänt kändt föremål för uppmärksamhet och beundran. Åskådaren häpnar vid anblicken af den förskräckelsens ångest, hvarmed de olycklige söka gömma sig undan straffengelns ljungeldar; — anblicken af den förstenande fasa, med hvilken de fördömda stirra mot den afgrund, hvari de nedstörtas; — anblicken af den vilda förtviflan eller

---

1) Se brefvexlingen förvarad på Riksark.

den djupa hopplösheten i de redan nedstörtades anleten; — anblicken af den djefvulska skadeglädje, hvarmed plågoandarna kasta sig öfver de olyckliga offren. Men å andra sidan finner betraktaren med hänförelse många herrliga bilder; t. ex. tvänne unga makar, arm i arm, mot höjden lyftade af en huldrik engel; och bredvid dem en moder med barnen vid sidan, sväfvande uppåt och skådande uppåt och med en blick, som säger: *Herre, här är jag och barnen, du mig gifvit hafver.* Bland alla Ehrenstrahls arbeten är detta det mest kända och efter vårt omdöme tillika det, som mest förtjenar att vara det. Konstdomare sätta dock högsta värdet på hans tafla öfver Karl den elftes kröning. Derjemnte nämnas med utmärkelse takmålningen i riddarhussalen, och ett i Svea hofrätt befintligt skilderi, som föreställer, huru tiden upptäcker den länge och djupt dolda sanningen; m. fl.

Ehrenstrahl utmärkte sig äfven i hög grad såsom målare af djur, och serdeles af hästar. Han var för denna sin skicklighet mycket omtyckt och anlitad af hästvännen Karl den elfte, och många bland dennes springare framstå ännu för efterverlden i lifslefvande teckningar af Ehrenstrahls hand.

De flesta denne målares taflor äro igenkännliga på den klart högblåa färg, hvilken återfinnes i nästan hvartenda hans arbete. Man påstår ock, att enkedrottningen och hennes hoffruntimmer utöfvade på dessa konstverk ett något menligt inflytande; att t. ex. från dem och deras tycke kommo de öfverflödigt bjerta färger, de tråkigt vänliga ansigten, som man i hans målningar stundom tadlat.

Ehrenstrahl dog 1698 och fick sitt hvilorum i Storkyrkan, hvarest Karl den tolfte lät öfver honom uppsätta en praktfull grafvård. Än mer talande äro likväl de tvänne minnen, som han sjelf derstädes åt sig upprättat, nämligen taflorna öfver Kristi korsfästelse och yttersta domen.

ÅTTONDE KAPITLET.

OM LEFNADS- OCH TÄNKESÄTTET.

Vi hafva ofta omtalat det ytterst öfverflödiga lefnadssätt, som de högadliga herrarne och efter deras exempel andra folkklasser hade hvar och en efter sina villkor fört, allt sedan trettioåra-kriget. Det var en följd, af hvad svenskarna i främmande länder sett och lärt; — likaså af det öfvermod och de stora tillgångar, som nästan oupphörliga segrar gifvit; — och slutligen och kanske allra mest af exemplet från Kristina och den efter henne tongifvande Magnus Gabriel De la Gardie. Dessa missbruk fortgingo ännu i början af Karl den elftes regering. Bröllop, graföl, och dylika högtidligheter höllos med en prakt, som öfversteg alla gränsor; t. ex. år 1678 firades efter friherrinnan Soop på Stjernsund en likbegängelse, som kostade 10,000 riksdaler i silfver. Ofta måste dylika högtidligheter i flere år uppskjutas, endast för att under tiden kunna samla nödiga medel. Ofta blef man ändock tvungen att tillgripa lån, och det i allmänhet öfverdådiga lefnadssättet medförde en tämligt allmän vana vid skuldsättning och vinglerier.

Vid Karl den elftes mognare år inträdde en märkbar förändring. Den sista likbegängelse, som blef med det gamla brukets öfverflödiga ståt firad, var den, som år 1680 hölls efter Karl Gustaf Wrangel. Från den tiden och allt framgent började man föra ett helt annat lefnadssätt. Orsakerna till förändringen voro flere; t. ex. efterdömet af Karl den elfte och hans hof; — samma konungs alltid visade ovilja mot prakt och yppighet; — farhågan att större ståt skulle förråda större tillgångar och derigenom reta till afund och reduktionsanspråk; — och slutligen den fattigdom och deraf framtvungna sparsamhet, som räfsterna medförde. Detta hofvets och de storas exempel hade på hela folket en ganska hälsosam inverkan. Svenskarna af alla stånd vandes vid ordning och tarflighet.

Förändringen var icke blott nyttig, utan ock nödvändig. Yppighet, flärd, skuldsättning och vinglerier höllo förut på att blifva ett svenskarnas kännetecken. Det var hög tid, att en ny och bättre anda gjorde sig gällande.

Till denna förändring hörde, att man började återtaga äldre tiders enklare lefnadsvanor, att följa solen och naturen. Redan klockan 5 om morgonen kunde besök afläggas hos rikets högsta ämbetsmän. Hofvets allmänna morgonbön hölls klockan 6; och dervid infunno sig ock en hop andra utom slottet boende herrar, nämligen sådana, som önskade att för konungen visa sina personer och sin andakt. Middagen intogs klockan **11**, qvällsvarden klockan 6. För alla stånd utfärdades öfverflödsförordningar, hvilka dock sjelfva blefvo tämligen öfverflödiga. Hofvets exempel och högadelns fattigdom voro i sig sjelfva tillräckligt kraftiga medel att vänja det öfriga folket från flärd och slöserier.

Denna ånyo framträdande enkelhet i lefnadssätt blef tyvärr ofta beledsagad af en viss råhet i seder och uppförande. Sådant var dock en verkan, icke af tarfligheten sjelf, utan af exemplet ofvanefter, af Karls personlighet och lefnadsvanor. Andra orsaker tillkommo. Som sådana räkna vi menniskans vanliga benägenhet att från den ena ytterligheten öfvergå till den andra. Efter reduktionens utsugningar funnos dessutom jemnförelsevis mot förut endast få personer, som hade nog tillgångar att kunna genom uppfostran och utrikes resor förvärfva sig finare seder och behagligare umgängessätt. Nämnde egenskaper voro ej heller rätta medlet att göra lycka hos Karl den elfte; kanske snarare tvärtom. Också säger den store okände författaren, *att jemnte det sträfva i konungens lynne och uppförande, började också allmänna sammanlefnaden besväras af dels tröghet, dels en slags lymmelaktighet. Den, som var ett tjurhufvud, berömdes och kallades pålitlig, hvilket alltid är ett tecken till råhet. Ty,* tillägger samme författare, *vanligtvis ser man plumpheten, sjelf grof och ohyfsad, smäda belefvenheten; liksom viljande inbilla folk,*

att ett fryntligt, sedigt och nedlåtande väsende innebär falskhet; men ohyfsningen deremot ärlighet. Men tokig och usel en hvar, som litar på den slags ärlighet, som berömmer sig af plumphuggerier.

Råheten öfvergick ofta till hårdhet. Folket hade för sina ögon den krossande strängheten af Karls oupphörligt fortgående reduktioner; likaså de beständigt upprepade skådespelen af blodiga straff, spöslitningar, gatulopp, afrättningar m. m. Detta vande sinnena vid dylika uppträden och bidrog att i någon mån förhärda känslan.

Flere gånger hafva vi talat om konungens lefvande Gudsfruktan. Härutinnan verkade hans exempel, måhända åtskilligt hyckleri, men i det hela mycket godt [1]; likaledes ock det allvar, med hvilket han sökte upprätthålla ordning och skick. Nyssnämnde författare beskrifver denna förändring sålunda. *Det blef konung Karl den elfte förbehållet att, så vidt görligt var, återinföra sedlighet och ordning. Hvad näsvisheten och okynnet angick, befallte konungen, att sådana fel skulle näpsas af föräldrarna, regementsbefälet, kollegiepresidenterna eller af handelskontorens hufvudmän. Den rucklare, som icke hörde under någon af dessa myndigheter, forslades utan krus från hufvudstaden och ställdes under uppsigt, der han kom. Odågan, bullermakaren, frossaren, suparen och spelaren och de, hvilka höllo sådana hus, blefvo af denne redbare konung drifna ur staden, och dylika unga officerare genast utstrukna ur regementerna.* Det är otvifvelaktigt, att en sådan regering skulle hos folket främja sedlighet, allvar och redbarhet.

Tiden hade dock äfven sin skugga. Det var den anda af egennytta och tadelvärd vinningslystnad, som gjorde sig gällande, Karl föregick alltför ofta sjelf med sådant exempel. Löftesbrott, olagligheter, påtagliga orättvisor utmärkte många hans reduktioner och liqvidationer, och tillverkningen af det falska myntet i Stettin kunde icke hål-

---

1) Jfr **10.** 37—39.

las hemlig. Undersåtarne sågo konungen med slika medel öka sina inkomster, — och följde exemplet. Bland högre ämbetsmän blef det tämligen vanligt att rikta sig genom mutor och andra olofliga tillgrepp; och i synnerhet att af utrikes magter mottaga så kallade vängåfvor. Vi hafva sett många och motbjudande exempel af sistnämnde förvärf. Detta sednare blef likväl dåförtiden betraktadt med mycket mildare ögon än nu; ty det bedrefs tämligen allmänt. De flesta Englands dåvarande ministrar, och till och med den utmärkte republikanaren Algernon Sidney, sträckte på samma sätt händerna efter Ludvig den fjortondes guld. Regenterna sjelfva kände ofta förhållandet och sågo genom fingret dermed; glada att, utan egen uppoffring, få sina gunstlingar uppmuntrade och belönta med den ena fördelen efter den andra. Så tyckes äfven Karl den elfte hafva gjort. Omtaladt är, huru han på sätt och vis sjelf inledde Bengt Oxenstierna på denna tadelvärda bana.

Vi hafva hört, huru bittert sistnämnde konung beklagade sin olycka att icke ega någon enda vän eller tjenare, på hvilken han kunde fullkomligt förlita sig 1). Så var det ock. Ingen bland hans statsmanna-gunstlingar, hvarken Fleming, Gyllenstierna, Hastfer, Lindsköld eller Oxenstierna utmärkte sig för någon högre grad af högsinthet och ädelmod. I så måtto var konungens klagan rättvis. Men hvarföre valde han sådana personer? Hvarföre qvarhöll han dem oupphörligt vid sidan af tronen? Hvarför aflägsnade han ur sin närmsta omgifning just de män, på hvilka han kunnat med mera skäl lita; t. ex. Otto Wilhelm Königsmarck, Henrik Falkenberg, Nils Bielke och Erik Dahlberg. Saken låter förklara sig. Konungen kände i luften, att sistnämnde herrar ogillade åtskilligt i hans regering; och kanske just det, som han sjelf mest älskade. Derföre trifdes han icke vid deras sida, utan häldre i sällskap med en hop andra, hvilkas i detta

---

1) Se **19.** 10, 186.

fall slöare rättskänsla öfverensstämde med hans egen. Så uppkom en hofkrets, i hvilken konungen och hans gunstlingar ömsesidigt ursäktade de gemensamma felen — och bibehöllo dem. Det är troligt, att dessa exempel sträckt sina förderfliga följder äfven till lägre samhällsklasser; ehuru man, som vanligt, saknar närmare uppgifter om det bland dem herrskande förderfvet.

Under Kristinas tid hade bruket af envigen fått ökad fart och allt sedermera varit mycket gängse. Karl den elfte sökte afskaffa dem medelst det så kallade duellsplakatet. Derigenom utsattes höga straff för sådana slags förolämpningar, som enligt tidsandan berättigade eller nästan tvingade till utmaning. I början hade denna fridslag gällt endast för adeln; men sedermera och längre fram blefvo också en hop ofrälse tjenstemän derunder inbegripna. Genom en sådan stadga och genom dess allvarsamma handhafvande minskades antalet af dylika uppträden.

Duellsplakatet gjorde på ofvannämnda sätt en mängd ofrälse tjenstemän till adelns vederlikar. Också detta bidrog i sin lilla mån att minska afståndet mellan frälse och ofrälse, och att till hvarandra närma båda dessa samhällsklasser. Saken i allmänhet är redan tillförene omtalad 1).

Med råheten i seder följde som vanligt begifvenhet på dryckenskap. Hittills hade man för det mesta dertill användt humle- och pors-öl, vin och mjöd. Det vida mer förderfliga brännvinet var jemnförelsevis föga kändt och i allmänhet betraktadt blott som läkemedel. Konung Johan den tredje skref en afhandling om sättet för dess olika tillverkningar; och sedermera en likaledes om dess hälsosamma verkningar. När bondgummor under dessa gamla tider kommo till prestgårdarna, hände ej sällan, att man i sin välmening fuktade hörnet af deras halskläde med några droppar brännvin, såsom med ett slags sällsynt luktvatten. I allmänhet var drycken föga begagnad. På Leckö grefve-slott hade år 1669 åtgått af denna vara

1) Se **16.** 234, 235. **17.** 370, 416. **18.** 9.

endast — två kannor. Men under Karl den elftes freds-år utbredde sig förderfvet med en hastighet, som redan då begynte väcka oro. Snart och i synnerhet från södra Sverige hördes många klagomål, huru en del bland bönderna förvandlade sin spannemål till brännvin och sina sön- och arbetsdagar till dryckenskapsgillen. Karls fosterlandskärlek skulle visst icke i längden hafva lemnat fritt lopp åt ett sådant folkförderf. Under sina sista år tyckes han ock hafva tillämnat någon af sina vanliga kraftåtgerder, för att dermed tillintetgöra all brännvinsbränning. Hans mellankommande död hindrade dock verkställigheten.

Okunnighet, råhet, vilda seder och grofva och vederstyggliga brott voro ännu bland allmogen mycket rådande. Domböckerna från denna tid gifva om dylika laster flera vittnesbörd än förut. Att brottmålslistan ökades, kom dock visserligen icke af ökade brott, utan af den ökade noggrannhet, med hvilken sådana numera framdrogos och beifrades. Ty Karl den elfte var en skarpsynt och outtröttlig efterspanare och en sträng hämnare af hvarje öfverträdelse. Å andra sidan sökte han ock med yttersta flit att genom presterskapet förbättra allmogens sedliga vård och främja dess kristendom. Dessa förenade åtgerder måste bland folket, så högre som lägre, hafva i betydlig mån infört vana vid mera ordning och bättre seder.

Vi hafva sett icke blott den ifver och framgång, hvarmed Karl den elfte fullkomnade hären, flottan och ämbetsverken; utan ock och på samma gång den ringa trefnad, som handel, handtverkerier och näringar hade under hans styrelse. Begge omständigheterna bidrogo att ytterligare utbilda svenskarnas gamla ensidighet; näml. att missakta sistnämnde yrken och i stället söka ära och utkomst förnämligast vid hären eller ämbets-verken. Sjelfva skolorna främjade denna tänkesättets skefhet; ty den undervisning, de meddelade, afsåg endast ämbetsmanna-bildningen. Under Karls regering finner man ej heller någon enda person, som i betydligare mån idkat eller befordrat

näringarna; ingen hvarken Ludvig De Geer eller Jonas Alströmer.

Deremot fortfor krigare-yrket att af hela folket anses som det ärorikaste, det förnämsta. Orsaken var ej blott fordna minnen och vanor, utan ock den öfvervägande förkärlek, hvarmed Karl den elfte omfattade detta stånd, och den ifver, hvarmed han deltog i dess göromål. Hans sista sjutton regerings-år voro visserligen fredliga. Men i afseende på rustningar och vapenöfningar likna de nära nog en stor och grundlig förberedelse till Karl den tolftes långvariga krig.

NIONDE KAPITLET.

MISSNÖJEN I LANDET.

Sådana funnos, men förnämligast inom adeln. Orsaken var, som sagdt är, dels enväldet, dels reduktionen; båda delarna med sina tillbehör 1). Det låg i sakens natur, att största delen af nämnde samhällsklass skulle mer eller mindre ogilla den sakernas nya ordning, som beröfvade dem både rikedomar och magt. Oviljan underblåstes af röster från främmande land; t. ex. af Ludvig den fjortonde, som harmades öfver Sveriges förändrade statskonst, dess köld mot Frankrike, dess vänskap med Österrike. Å andra sidan blef missnöjet uppeggadt också af några engelska författare. Dessa ogillade Karl den elftes envälde, förespådde dess menliga följder och påstådo, att de svenska presterskapets ledare, som hjelpte till att öfverändakasta friheten, hade blifvit dertill bildade i Oxford, hvarest, under den samtidige Karl den andres tid, envåldslärorna öppet föredrogos 2). Nämnde engelsmän påstodo

1) Se ytterligare **16.** 233—235. **17.** 402—405.

2) Spegel och envåldspredikanten biskop Lang hafva i sjelfva verket någon tid vistats i Oxford.

ock, att Sverges samhällsskick före 1680 var nära nog det bästa, som Europa då för tiden egde; och att det tjenat till förebild för det engelska. I synnerhet berömde man den gamla riksrådsförfattningen och dessa ämbetsmäns pligt att underrätta konungen om folkets behof och att bevaka bådas, så rättigheter som pligter. Dylika yttranden voro mycket behagliga för svenska högadeln; och äfven för många andra; i synnerhet sedan öfverdrifterna af Karls envälde och orättvisorna af hans reduktioner börjat väcka missnöje. Motståndsmännerne vågade likväl icke öppet uttala sina tänkesätt. De sökte i stället att utsprida dem medelst smygskrifter, hvilka i hemlighet lupo kring landet. Man har från denna tid en mängd dylika uppsatser, nästan alla riktade mot Karl den elfte och hans regeringsåtgerder och ämbetsmän 1). De utgjorde en välkommen läsning för den missnöjda adel, som, tillbakasatt

---

1) Vi vilja uppräkna de förnämste af oss kända:

1. Oförgripliga tankar öfver det ärendet om länegodsens reduktion, som blef proponerad på sista riksdagen i Halmstad 1678. Den är troligen af G. A. De la Gardie, och finnes både i Riks-ark. och Bond. ark. på Säfstaholm.

2. Ett insmygt bref till Bondeståndet 1680; finnes i Engestr., Nord. och Cederhi. saml.; på sista stället hänfördt till 1682.

3. Samtal mellan en utländsk dansk man och en uppriktig svensk; versifieradt, riktadt mot adeln och troligen hörande till 1680; finnes i Rålamb. och Wexiö arkiv.

4. La Suède redressée dans son veritable interêt, tryckt i Bremen 1682 och sedermera hos Rousset. s. 118 år 1756.

5. Om 1680 års riksdagsärender etc.; är troligen af Klas Rålamb och mycket upplysande i dessa ämnen. Den finnes i de flesta arkiver och är troligtvis skrifven efter 1690.

6. Relation de Suède, lär vara skrifven af Du Cros och, som det tyckes, före 1685. Uppsatsen är ganska

och utarmad, öfvergifvit hufvudstaden för att på landet undangömma sig sjelf, jemnte sin fattigdom och sin harm. Sistnämnde känsla föranleddes likväl icke blott af egennytta, utan ock af berömligare orsaker, nämligen af kärlek för medborgerlig frihet och af hat mot envåldets

---

bitter och opålitlig. Den finnes i Bond. ark. på Säfstaholm och flerestädes.

7. Pomme d'Orange; finnes i Nordins saml. och oss veterligen icke på något annat ställe. Några anse den vara af en grefve Torstensson, hvilket dock har flere skäl mot sig. Ilskan och opålitligheten liknar den näst föregåendes.

8. Anonymi betänkande öfver åtskilliga presters otillbörliga predikande 1693; är troligen af Kl. Rålamb och finnes i Nordin. saml. Den är sedermera tryckt i Ärlig svensk.

9. Les anecdotes de Suède; öfversatt och flere gånger tryckt samt författad af någon bland bröderna Pufendorf. Skriften är skarp, stundom obillig; men förråder mycken och nära kännedom af dåvarande förhållanden.

10. Pasquinus veridicus till Svea ständer om rikets närvarande tillstånd; samt dithörande skriften Marforius Pasquino veridico; båda från 1697, finnas i Rålamb. saml. samt på Geheim. ark. i Köpenhamn och äro tryckta i Fryxells handlingar 4. 178. De äro af bitterhet och öfverdrift ganska opålitliga.

11. Schwedische Staats-Perspectiv auf dass 1698 Jahr gerichtet; finnes oss veterligen blott i Bond. ark. på Säfstaholm. Det lider af samma fel som näst föregående, men innehåller dock några verkliga upplysningar i ämnet.

12. En namnlös odaterad skrift, utan början och slut; författad på tyska, och troligen efter 1709. Finnes i Thorsjö arkiv.

13. Demüthige unvorgreifliche Gedanken. Utan dato, slut eller författare-namn. Månne af presten Anander? Skriften finnes på Thorsjö.

14. Ett bref till Riddaren Bank finnes i Nordinska saml.; uppgifver sig vara författad af en engelsman, och angriper i synnerhet enväldet och dess försvarare.

15. G. v. Mengdens plattyska smädedikt. Se 17. 397, tryckt i Gadebusch. Livl. Bibliothek.

laglöshet och förtryck. Öfverallt i de adliga smygskrifterna möter man utbrotten af sådana tänkesätt. Der läses t. ex., *svenskarna hafva förut varit ett fritt folk, men nu äro de förvandlade till lifegna trälar. — Fuimus Troës, fuit Ilium* 1). — *Nu finnes det icke mer! Det finnes icke mer några Svea rikes ständer, utan blott Kongl. Majestäts ständer; och dessa styras af de utvalde i hemliga utskottet och af en sammangaddning mellan några prester, som åstunda feta biskopsstift, och några hofmän, som vilja klifva högt upp på brädet. Hvad dessa beslutat, det måste ständerna bejaka och underskrifva*, o. s. v.

Detta adelns missnöje var dock i allo vanmägtigt; ty de konungens åtgerder, öfver hvilka frälsemännen knotade, blefvo af ofrälsemännens ojemnförligt större antal godkända. Frisinnigheten hos dessa sednare samhällsklasser var nämligen icke rigtad på grunderna för sjelfva statsfördraget eller på förhållandet mellan konung och folk, utan på förhållandet mellan samhällsklasserna inbördes. Den visade sig såsom ett ofrälsemännens bemödande att afkasta adelns öfvervälde 2). Något reduktionsmissnöje fanns visserligen ock inom desse lägre kretsar; och en och annan förmögen borgare knotade öfver räfster och skatter. Men äfven dessa motståndsmän voro för få och svaga att öppet framträda. Deras klagan måste äfven tystna vid åsynen af den vida tyngre lott, som drabbade den förut mägtiga och afundade adeln. När bemälte högsta samhällsklass blef tvungen att göra så utomordentligt stora uppoffringar; då tyckte sig prester och borgare vara pligtige att med undergifvenhet bära den bevillningstunga, som tryckte också på deras skuldror. Bönderna hade ingen anledning att klaga. Deras bevillning var jemnförelsevis ganska obetydlig mot den, som erlades af de tre högre stånden. De klagade och knotade dock ofta nog.

---

1) Vi hafva varit trojaner; vi hafva haft ett Troja.
2) Se **16.** 234.

En hop Smålands-allmoge, missnöjd med utskrifningarna, rusade åstad och begynte ett uppror. Men Karl var i sådana fall icke att skämta med. Han ditskickade en hop troppar under Hans Wachtmeister, hvilken fasttog flere af sällskapet och lät dem springa några hvarf gatlopp, hvarefter de och deras kamrater förlorade lusten till slika rörelser.

Den allmännare trefnaden blef likväl icke serdeles stor; åtminstone icke inom de högre och medlersta kretsarna. Den stördes oupphörligen genom reduktionerna och de stora förluster, hvarmed dessa dels hemsökte, dels hotade enskilda personer och hela samhällsklasser; likaså genom Karl den elftes olycksbringande statskonst, nämligen att för genomdrifvandet af sina planer uppreta mot hvarandra de olika stånden. Häraf föddes beständiga slitningar och obehag äfven undersåtarne emellan. Riksdagen 1682 var i sjelfva verket *en allas strid emot alla.*

Man finner ett och annat bevis, att de missnöjda stundom hyst brottsliga afsigter. Några prof deraf äro redan anförda 1). Andra af samma art skymta ock fram. Påskdagen 1685 rasade en förskräcklig storm. Midt under densamma yppades på icke mindre än tre serskilda ställen inom det kungliga slottet en hotande vådeld, utan att man kunde förstå möjligheten af dess första tändning. Lyckligtvis kunde elden öfverallt redan i sin begynnelse släckas. Men många misstänkte mordbrand; och Karl lät till yttermera säkerhet nedrifva alla de små trädhus och brädskjul, som voro uppförde inom eller vid sidan af det kungliga slottet.

I alla tider finnas personer, hvilkas häftiga, oroliga och klandersjuka lynne göra dem missnöjda med alla regeringar, äfven de bästa; — personer, hvilka genom nämnde egenskaper väcka hos samtiden så mycket uppseende, att deras rykte trugar sig äfven på efterverlden. En sådan, redan förut omtalad person 2) var superintendenten Olde-

1) Se **17.** 403.
2) Se **14.** 136—138.

kop. Äfven under denna tid stöter man esomoftast på hans namn, och det alltid i sammanhang med obehagliga uppträden och rättegångar; bland annat också mot hans hustru och närmaste slägtingar. Äfven med Karl den elfte och dess regering var han högeligen missnöjd. År 1685 inlemnade han till konungen en skrift, en slags profetia, i hvilken han rådde styrelsen att följa bättre grundsatser än hittills. I annan händelse spådde han Guds vrede och förbannelse öfver både regering och land.

En hans like, men af än större namnkunnighet var liffländaren Johan Henrik Schonheit. Han tjenstgjorde i Westerbotten först som regementsfältskär, sedermera som landsfiskal och var en artig, qvick, vacker och välväxt ung herre; dock med allt för mycken böjelse dels för fruntimmer, dels för trätor och rättegångar. Han var äfven författare och öfversatte en roman om *den kyske Josef.* Boken var likväl af sådant innehåll, att den blef förbjuden. I rak motsats till nämnde sin hjelte ingick han oloflig kärleksförbindelse med en rik borgarehustru i Umeå och blef derföre af domkapitlet sakfälld. År 1693 angaf han landshöfdingen öfver Westerbottens län, Gustaf Douglas, såsom den der skulle hafva betungat folket med otillbörliga skatter och tillika olagligen afhyst ej mindre än 350 hemman. När Karl den elfte 1694 reste till Torneå, infann sig Schonheit och framställde personligen och inför konungen samma sina påståenden. De kunde sedermera icke bevisas. Douglas blef frikänd och Schonheit kastad i fängelse. Någon tid derefter nedlade han dessa sina anklagelse-punkter och bad att få behålla sysslan 1). Men vid samma tid trodde han sig hafva förmärkt, att Karl Piper samt sekreterarne Herdhielm och Tranhielm hade med grof och klandervärd egennytta tillskansat sig en mängd gods och inkomster i Liffland och dymedelst förorättat kronan och bidragit till det missnöje, som i sist-

1) Rådsprot. d. 5 Febr. och 6 Okt. 1696; och den 30 Maj och 25 Aug. 1698.

nämnde landsort förefanns. Han framställde verkligen en sådan anklagelse; men kunde ej heller nu bevisa sina påståenden, och blef derföre häktad. År 1697 flydde han ur fängelset nedåt Tyskland, der han envisades med att fortsätta samma rättegång. I sådan afsigt vände han sig till svenska sändebudet i Haag, sedermera kungliga rådet Lillieroth, som likväl icke ville närmare befatta sig med saken. Derefter sökte han genom hertigen af Holstein få målet hemställdt till Karl den tolftes eget bepröfvande. Men fåfängt. Då och år 1700 lät han på tyska trycka en Bengt Oxenstierna och Johan Gabriel Stenbock tillegnad skrift, som mot de förutnämnde trenne herrarna innehöll ytterst svåra tillvitelser. Uppgifternas sanning kunna vi icke bedöma. Skäl finnas å ömse sidor. Piper blef på sin tid af många anklagad för egennytta, och Tranhielms historia är icke rätt prisvärd. Han gjorde nämligen sin lycka såsom reduktionsbiträde åt Klas Fleming, och sedermera genom att utarbeta räkningarna till 1686 års orättvisa panteräfst 1). Men af domstolen blefvo samma herrar frikända och Schonheit slutligen år 1703 kåkstruken och med halsjern skickad till lifstidsarbete på Marstrand. Här tyckes hans sinne hafva genom bitterhet och grubblerier blifvit alldeles förvirradt. Han började studera svärmaren Böhmes skrifter och ville på sig tillämpa profeten Daniels 12:te kap., om den store Mikael, som skulle uppstå och frälsa allt folket. I tal och skrift påstod han, att i Sverige fanns ingen rätt kristlig kyrka; — att Nattvarden vore en förödelsens styggelse; — att presterna och högskolans professorer voro själamördare och ogudaktiga tyranner; — att magistraten och slottshöfdingen i Marstrand samt domrarna i Svea hofrätt voro tjufvar och nidingar; — att Karl den tolftes regering höll svenska folket i neslig träldom, o. s. v. Den numera oefterrättlige mannens ord blefvo dock tagna på fullt allvar. En afdelning af Göta hofrätt tyckes hafva blifvit

1) Se **I7.** 174—197.

skickad till Marstrand för att ransaka och afdöma målet. Utslaget blef, att Schonheits skrifter skulle inför hans egna ögon brännas, derpå hans högra hand afslås och på kåken fästas, och slutligen han sjelf halshuggas och på afrättsplatsen nedgräfvas. Domen lemnades till rådets ompröfning. Dessa herrar tyckte densamma vara alltför mild. Derföre tillade man, att tungan skulle ryckas ur Schonheits hals och på kåken bredvid handen fastspikas, och kroppen efter afrättningen förbrännas. Axel Julius De la Gardie, Karl Gyllenstierna, Gabriel Falkenberg och Arvid Horn voro de, som fällde detta utslag, ett bland de blodigaste, de ohyggligaste, vårt fäderneslands rättegångshistoria har att omtala. Domen gick i verkställighet. Schonheit visade dervid ett oförfäradt mod. Under vandringen till afrättsplatsen inlät han sig med de åtföljande presterna i en tvist rörande några bland troslärorna. Då sedermera hans skrift brändes, log han och sade till samma prester: *så skola ock edra själar en gång brinna i helvetet.* Han ville icke mottaga någon förfriskning; *ty,* sade han, *hos min Jesus får jag snart, allt hvad jag behöfver. I förtröstan på hans förtjenstfulla död, går jag min egen död lugn till mötes och hoppas förvisso att blifva salig.* Nu blef handen afhuggen, derpå tungan med en krok utdragen och bortskuren, sedermera hufvudet afslaget och med kroppen å båle brändt, och slutligen hand och tunga fastspikade vid den på torget stående kåken. Allt detta skedde i Marstrand d. 30 Juli 1706 1).

---

1) Nordin. Quarto bunden N:o 30; samt E. M. Fants Dissert. De effectu reductionis R. Caroli XI in Livonia.

TIONDE KAPITLET.

HUNGERSNÖDEN

UNDER

KARL DEN ELFTES SISTA ÅR.

Under Karl den elftes regering hemsöktes Sverge af många och svåra olyckor, kommande från naturhändelser eller blotta tillfälligheter. Stormar gjorde flere gånger stor skada, och nästan hvarje år blef en eller annan stad af eldsvådor förhärjad. Från 1681 till och med 1696 har sjelfva hufvudstaden varit af denna olycka ganska mycket lidande. Ena gången eller år 1686 steg de afbrunna husens antal till två tusen.

Hvad som förorsakade vida större elände, voro de täta och svåra missväxtåren. Som sådana räknades 1672, 73, 74, 84, 88, och sedermera nästan i jemnt stigande alla de återstående åtta åren. Det tyckes, som någon stor rubbning förevarit i jordens telluriska eller planetariska förhållande. Väderlek och årstider företedde nämligen ganska besynnerliga omkastningar; och detta icke blott under ett utan under flere efter hvarandra följande år, och sådant icke blott i Sverge utan ock i större delen af vår verldsdel. Vi vilja år för år följa dessa märkvärdiga företeelser och vårt fäderneslands deraf uppkomna lidanden.

Sommaren 1689 medförde en så utomordentlig hetta, att de flesta vattenkällor uttorkade; och vid svenska flottan skola 3,500 man hafva dött af en der yppad smittosam sjukdom. Under hösten föll nästan intet regn, och redan i medlet af Oktober infann sig en tämligt stark frost. Brunnar och bäckar förblefvo således torra. För att vattna boskapen och än mer för att mala säden måste folket fara långa vägar, stundom en eller flere mil. Vinterkylan ökades. Redan den 31 Oktober 1) började kapp-

1) Man erinre sig dock, att ännu följdes den så kallade gamla stilen.

körningarna på isen utanför Karlberg. Natten emellan den 1 och 2 November blef kölden så skarp, att Mälaren och Saltsjön lade sig ända intill staden. Den 3 Novemb. kunde man från Södermalm gå på isen öfver till Kungsholmen och från Slottsbacken likaledes till Ladugårdslandet. Den 4 November föll snö till ett djup af halft annat qvarter. Några dagar derefter hände sig, att vargar, drifna af hunger, sönderbeto stängseln kring Djurgården för att dit intränga och söka rof. En hop fartyg, lastade med spannmål, fröso fast i skärgården och måste den 19 Dec. från Waxholmen isas in till staden; och i medlet af sistnämnde månad låg Mälaren så stark, att hofvet kunde på dess is åka fram och tillbaka mellan de kungliga lustslotten.

År 1690 den 14 Jan. blef kölden ännu en gång så stark, att på en enda natt strömmen mellan slottet och Blasieholmen, till och med mellan slottet och stallet betäcktes af is. Dalarna hemsöktes denna vinter af en så förfärlig hungersnöd, att stora skaror vandrade derifrån för att söka nya och bättre hemvist. Samma år härjades Karlskrona af en ganska förödande farsot, och Wermland af stora skogseldar, som gingo öfver drygaste delen af länet.

År 1691 kom våren både tidig och brådstört. Ännu d. 17 Mars låg isen på Mälaren tämligen stark; men knappt sex veckor derefter eller den 28 April plockades mogna smultron i den kungliga trädgården 1) i Stockholm. Under sommaren blefvo de flesta länder inom Europa hemsökta af hagel och regnflöden; men isynnerhet af förfärligt härjande åskväder. Äfven i Sverige blefvo trenne tempel och deribland Westerås domkyrka genom sådana olyckshändelser, dels skadade, dels uppbrända.

År 1692 i April kom en så hård köld, att vårt fädernesland sällan hade så sent på eftervintern erfarit något dylikt. Man kunde på isen fara från Stockholm

---

1) Månne i drifhus? Se Karl den elftes dagbok.

utåt både Mälaren och Saltsjön. Många menniskor fröso också ihjel, och det både i Sverge och Ryssland. I medlersta Europa föll vid samma tid en oerhörd mängd snö. Sedermera hemsöktes de sydligare länderna och isynnerhet Italien af förfärliga jordbäfningar, hvarvid i trakten kring Etna många tusende menniskor tillsatte lifvet. I Sverge hugnades visserligen blickarna af en lofvande och herrlig årsväxt. Vid skördetiden blef dock grödan till större delen af regn förderfvad.

År 1693 hemsöktes Ungern och Tyskland af stora svärmar österländska gräshoppor; hvarjemnte åskan gjorde på många ställen betydliga skador. I följe af förra årets missväxt, dogo i Frankrike många tusende menniskor af verklig hungersnöd. Här i Sverge inträffade fram i Maj månad och, sedan säden redan var nedmyllad, ett häftigt snöfall, som varade trenne dagar. Derefter följde en utomordentlig hetta och torka hela sommarn igenom. Säden blef tunn, kortväxt, småaxad, och brådmognade så hastigt, att redan omkring den 26 Juli var hela skörden inbergad. Sädespriset steg till 20 daler tunnan, och konungen lät från sina liffländska förråder införa 60,000 tunnor korn.

Under loppet af år 1694 inträffade en mängd jordbäfningar i södra Italien och Vesuvius gjorde några våldsamma utbrott. I medlersta Europa var dyr tid och ofta hungersnöd. Det berättas, att ensamt i Paris hafva på detta år 92,000 menniskor dött af svält eller af derigenom förorsakade sjukdomar. I Pommern blef säden, stora landsträckor utefter, alldeles förstörd af starka hagelskurar. I Sverge kostade en tunna mjöl vanligtvis 4 riksdaler i silfver. Konungen lät någon del af sina förråder säljas för två och en half, och åt sina kronobönder för icke fullt två riksdaler samma mynt. Men detta var alldeles otillräckligt. Nästan öfverallt nödgades folket mer eller mindre tillgripa bark, rötter m. m.; och om våren funnos mångenstädes menniskor liggande döda med barkbiten i munnen. Året medförde sedermera ingen egentlig miss-

växt; men skörden blef alltför otillräcklig, häldst alla gamla förråd voro uttömda, och ingen tillförsel kunde erhållas från främmande länder, hvilka sjelfva ledo af den allmänna bristen.

År 1695 ingick med en vinter, som öfver hela Europa var så kall, att man icke kunde erinra sig dess like sedan 1658, då Karl Gustaf gjorde det ryktbara tåget öfver Bält. Kölden började redan i Oktober 1694, stärktes ytterligare i December och fortfor nästan oafbrutet de tre första månaderna af 1695. Tysklands strömmar voro nedbäddade under tjocka istäcken. Det var nästan omöjligt att ur deras djup upphemta någon fisk, hvarföre också, märkligt nog, katolikerna fingo tillåtelse att under fastetiden äta några eljest förbudna rätter. Snön låg så högt, att i södra Europa kommo posterna stundom en hel vecka sednare än vanligt var. Många personer fröso ihjel; och vargarna, drifna af svält och förtviflan, angrepo menniskorna, äfven i dessas boningar. Vintern varade också ovanligt länge. Ännu den sjuttonde Mars låg Elben utanför Hamburg så hårdt tillfrusen, att man på dess is förde hästar öfver floden; och i Portugal och Spanien dog en tredjedel af boskapen genom brist på vårfoder. I stället för snö och köld hade södra Italien oupphörliga åskor och hällregn, landet till mycken skada. På denna vinter och vår följde en sommar så kall och regnig, att säden kunde på de flesta ställen icke rätt mogna; hvadan följde dyr tid och till och med hungersnöd, i synnerhet i Portugal, Spanien och Ryssland. I Sverge hade, som sagdt är, samma elände redan under förra året inbrutit, och utsigterna för det närvarande visade sig än mörkare. Ty vintern blef också här utomordentligt sträng och långvarig. Snön låg qvar till medlet af Maj och vårsådden hann icke afslutas förr än inemot midsommar 1). Sedermera följde en ytterst regnig och kall väderlek och det under hela sommaren. Den sent sådda säden kunde derföre icke komma till rigtig växt,

1) Urskriften har den 11 Juni, troligen gamla stilen.

än mindre till mognad. Mångenstädes och serdeles i de norra landskapen, sågos på åkrarna blott några få gröna strån, och för öfrigt endast svarta jorden; hvarföre också bönderna kallade detta år *det stora svartåret.* Först sent på eftersommaren kunde rågen skördas och ändock var den blott halfmogen. Först än sednare kunde man förrätta det nya höstutsädet. Men för sådant ändamål hade man intet annat sädeskorn att i jorden nedmylla än bemälte nyss skördade men blott halfmogna råg. Redan ett par veckor efter sådden, fann äfven åkermannen med förtviflan, att nästan alla kornen voro i jorden bortmultnade och derigenom allt hopp om det kommande årets skörd försvunnet. En tunna råg kostade nu 10, en tunna korn 6 riksdaler i silfver. Karl förböd utförseln och lättade införseln af säd; men nästan ingenstädes fanns denna vara i någon större mängd att köpa. I Sverge började till och med förmögnare bönder och herremän att afskeda drängar och pigor för att slippa föda dem. Dessa jemnte stora skaror utfattiga småbrukare ströko tiggande kring landet. I Wermland och i synnerhet i Norrland voro missväxtåren och den deraf följande hungersnöden svårast. Som undsättning för sistnämnde ort lät Karl den elfte till norrlands-städerna afsända sju fartyg, lastade med korn. Först sent på året blefvo de färdiga att segla uppåt Bottniska viken. Då kommo de rasande höststormarna; — och alla sju fartygen ledo skeppsbrott och förgingos så helt och hållet, att icke en enda tunna spannmål kunde räddas. De arma norrlänningarna råkade i ett hjelplöst och förfärligt elände. Fjorton dagar före jul kostade i deras hemorter ett pund malen mjölblandad bark fyra riksdaler i silfver och kunde ofta icke bekommas. Af de der förlaggda regementerna svälte 2 till 300 soldater ihjel. Antalet af de andra dödsoffren känna vi icke. I Est- och Liffland var eländet nästan lika stort. Samhällsbanden började brista. Bönderna mottogo med hugg och slag de kronobetjenter, som ville kräfva skatterna. Hungrande skaror sammanrotade sig och plundrade sådana ställen, der spannmål fanns;

dock ursäktande sig med nödens förtviflan, och tillika lofvande att återbetala så snart möjligheten medgaf.

År 1696 ingick med motsatta, dock lika besynnerliga förebud, som 1695. I stället för den då rasande utomordentligt stränga vintern, inföll nu ett lika utomordentligt och besynnerligt mildväder. Redan den 2 Februari såg man i Stockholm fingerlångt gräs växa vid vägarna. Omkring den 17 i nämnde månad började Djurgården grönska. I samma dagar försvunno isarna och till hufvudstaden begynte anlända båtar från Mälare-städerna och vårfoglar från södern. I Halland infunno sig till och med svalorna, och der likasom mångenstädes började man redan vårsådden. Men den 7 Mars återkom vintern med så mycket köld och snö, att man öfver allt kring hufvudstaden såg slädtrafvare med sina slädar och renar med sina ackjor ila fram och tillbaka öfver fjerdarna. Den i Februari nedmyllade vårsäden blef genom denna eftervinter alldeles förstörd. Förra årets rågutsäde var redan förut i jorden multnadt. Få voro de, som hade någon spannmål till förnyadt vårbruk. Det lilla, som kunde anskaffas och blef utsådt, gaf också detta år en ovanligt ringa skörd. Den 8 och 23 Augusti kom i Finnland en så stark frost, att sädesaxen öfverdrogos med is. På senhösten inträffade deremot i Sverge ett sådant mildväder, att man på Kungsör ännu den 1 September åt mogna smultron, och i trakten kring Stockholm den 10 Oktober 1) likaledes friska hallon. Sädesskörden var dock så godt som ingen, och för det kommande året hotade en förfärlig hungersnöd.

Dessa hopade olyckor och rysliga eländen gåfvo anledning till hvarjehanda tal och tydningar. I Finnland och Norrland hade så många soldater hungrat ihjel, att dervarande regementer voro knappt halftaliga. Sverges och Karls fiender anmärkte härvid, huru stolt konungen hade varit öfver sin stora krigshär; — med hvilket välbehag

---

1) Det vill säga den 21 Oktober, enligt nuvarande beräkning.

han gång på gång mönstrat dess leder och räknat dess tusental; — men att också denna räkning, denna stolthet medförde samma straff, som när konung David, lockad af högmodsanden, lät uppteckna talet af sina undersåtare. — Ganska allmän var också den folktron, att Gud tagit sin barmhertighet, sin välsignelse från landet, på samma gång, som den barmhertiga och fromma drottning Ulrika Eleonora gick bort. De missnöjda bland adeln talade dock med hvarandra om helt andra orsaker till den nöd och förbannelse, som hvilade öfver riket. De ville betrakta den som ett syndastraff för det orättvisa sätt, hvarpå de tyckte, att konung och folk hade gemensamt bortroffat adelns och de rikare samhällsklassernas egodelar. Jemnväl anmärktes, att sedan räfsterna utarmat den högre befolkningen, funnos numera i hela landet ganska få personer, som egde någon förmögenhet, och som derföre kunde i dessa nödens dagar bispringa den stora, utfattiga hopen. Kronan hade nästan tagit all egendom och var alltså den enda, som mägtade lemna någon hjelp. Under åren 1695 och 1696 hade Karl också undsatt folket med 110,682 och en half tunnor säd och för 1697 betingat ytterligare 58,600 tunnor. Men en hvar kunde begripa, att detta var blott en ytterst ringa del, af hvad som behöfdes för hela det uthungrade riket. Dylika utsigter för framtiden väckte oro, sorg och hos de flesta en dyster förtviflan; och med sådana känslor motsågo Sverges innevånare den

STORA HUNGERSNÖDEN 1697.

Fäderneslandets södra och medlersta orter tyckas icke hafva varit hemsökta af så svåra missväxter, som de östra och norra; åtminstone har man ingen närmare underrättelse om någon dylik deras olycka. Dock säges, att från Skåne har en hop menniskor, drifna af hunger och dyr tid, begifvit sig öfver till Dannemark 1). I Pommern var

1) Enligt andra underrättelser hade Skåne haft tämligt god årsväxt, så att derifrån en mängd säd utfördes.

förhållandet svårare. Nöden och missnöjet stego mer och mer. Till andra landsplågor kom der ock en otalig mängd råttor, hvilka förtärde utsädet på åkrarna, så att mångenstädes knappt ett enda rågstrå kom upp. I städerna rådde näringslöshet och fattigdom. För deras obetalta skatter skulle 38,000 riksdaler utmätas; men ingenting annat fanns att taga än skåp och sängkläder. Bielke befarade, att landet snart skulle råka i ödesmål.

Mycket olyckligare var tillståndet i Est- och Liffland. Flere års missväxter hade efterlemnat en brist och åstadkommit ett elände, som upplöste alla samhällsband. Lag och ämbetsmän aktades ej mer. Äfven husliga och slägtförbindelser lossnade. På ena stället afskedade husbönderna sitt tjenstefolk; på ett annat gick tjenstefolket bort från de utarmade husbönderna. Till och med, att makar, föräldrar och barn öfvergåfvo hvarandra för att en hvar, så godt han kunde, söka uppehålla sitt lif. Ofta måste onaturlig och ohelsosam spis tillgripas. När lefvande kreatur af dylika utsvultna skaror anträffades, blefvo de på stället ihjelslagna, sönderrifna och i sitt blod uppslukade. Mest strömmade de olyckliga till städerna, i hopp att der finna några förråder af lifsmedel. En då i Dorpt lefvande professor har sedermera beskrifvit dessa ohyggligheter sålunda. *Jag ryser ännu, när jag tänker på allt det elände, all den jemmer, jag på den tiden måste bevittna; nämligen huru utsvultna menniskor, unga och gamla, dagligen krällade kring gatorna i större och mindre flockar, för ögonen ömkliga med deras af hunger hopskrynklade och svarta ansigten, och för öronen plågsamma med deras jemmer och tjut, så nätter som dagar. — Jag minnes ännu, huru man oupphörligt var sysselsatt med att bortforsla den mängd dylika varelser, som blefvo liggande döda på gatorna.* Med en enda post i Mars 1697 fick regeringen underrättelse om, att i nämnde orter hade af hunger aflidit 14,000 personer. För antalets mängd och den tillfrusna markens hårdhet kunde liken icke begrafvas, utan fördes till kyrkogårdarna och kastades hoptals öfver

hvarandra. Ännu i Juni 1697 såg man i Estland och till och med i sjelfva Rewel högar af sådana hungersdöda, obegrafna kroppar. Man beräknade, att i dessa landsorter hade öfver 50,000 menniskor omkommit af brist på föda.

Nästan än värre var det i Finnland, der under förra årets Augustinätter 1) frosten hade förstört hela årsväxten. Här började också villervallan och eländet att stiga till en förfärlig höjd. I Februari gjorde Karelerbönderna uppror och slogo ihjel konungens uppbördsmän och likaså de soldater, som till deras beskydd blifvit ditsända. Snart måste man öfvergifva hvarje försök att upprätthålla lag och ordning, så förfärlig blef nöden. På en enda dag hade i en enda socken 156 menniskor svält ihjel. Bristen och eländet voro i denna landsort så stora och allmänna, att de mångenstädes sträckte sig lika till alla samhällsklasser, så väl till herrar och sjelfägande bönder, som till dagakarlar och backstugusittare. Ordentliga lifsmedel funnos slutligen på endast ganska få ställen. Hela socknar utdogo så fullständigt, att kyrkorna måste stängas, hvarefter nycklarna skickades till konungen. I Mars 1697 fick han på en gång mottaga sex poster från Finnland. De innehöllo att 80,900 menniskor hade derstädes lidit hungersdöden, och att nio socknar voro utdöda och deras kyrkor stängda. Fjorton dagar efteråt fick han samma underrättelse om fem andra kyrkor. Tillståndet i landet var fasansfullt. Man hade som lifnäring tillgripit efter hvarandra agnar, halm, missnerötter och bark; sedermera döda djur, stekta hudar och skinn, slutligen menniskolik, ja! till och med att den rasande hungern drifvit föräldrar till barnens och barn till föräldrarnas döda kroppar. De, som kunde uppehålla lifvet, irrade omkring som förfärliga spöklika gestalter. Kroppen bestod nästan af blott skinn och ben. Gången var raglande och matt, ögonen vilda och ansigtet så hopskrumpet och svart, att närmaste vänner knappt kunde

---

1) Se sid. 204.

känna igen hvarandra. Så, mindre liknande menniskor än djur, ströfvade de få qvarlefvande kring nejden för att till uppehållande af sitt ömkliga lif söka hvad medel, som kunde möjligen uppletas. Ofta tillgrepos sådana, som icke uppehöllo, utan tvärtom släckte lifvet. Derföre blefvo också här de frusna kyrkogårdarna betäckta af obegrafna likhögar. Det säges, att nästan alla soldaterna vid Nylands regemente svulto ihjel; och man beräknade, att från den 1 September 1696 till samma dag 1697 hade i Åbo stift på detta rysliga sätt aflidit 60,371 personer och i Nylands och Tavastehus län 28,248. I det sistnämnde blefvo 857 hemman öde och öfvergifna. Från de andra delarna af Finnland saknas närmare underrättelser.

Lika okunnig är man om tillståndet i Norrland, ehuru det troligtvis varit lika förfärligt; ty man berättar t. ex. att af dervarande soldater hade mer än hälften svultit ihjel.

Äfven Uppland led ganska mycket af samma förödelse. Folket bakade bröd af agnar, nässlor, hasselknoppar och bark. Andra tillgrepo mäsk, hvaraf magarna svällde upp och sjukdomar och döden följde. Huru många, som i denna landsort hungrade ihjel, är icke uppgifvet; men af dervarande soldater hafva mellan två och 300 personer måst undergå denna plågsamma död; likaså ensamt i Alunda socken ej mindre än 230 bland dess innevånare. En resande berättar, att på 11 mil norr om Stockholm sågos vid vägarna högst få lefvande menniskor; blott här och der några uthungrade varelser, som sutto vid ihjelhungrade djurs kroppar.

I Stockholm spordes redan hösten 1696 förebåden till, hvad komma skulle. Utsvultna personer öfverföllo en bagarebod, ihjelslogo försäljnings-qvinnan och bortrogo brödet. Gardets och konungens närvaro tyglade genast dessa oordningar och krono-förråderna fyllde i det längsta de svåraste behofven, så att hufvudstaden fick vintern öfver vara i någorlunda fred; utom att den ständigt oroades genom de mer och mer förfärande budskapen från

landsorterna. Men i längden förmådde ej konungen att afhjelpa nöden och upprätthålla ordningen, icke ens här i sin egen omgifning. I Mars 1697 beskref en Stockholmsbo, *huru vid den tiden också hufvudstaden började få se och erfara det elände, som man dittills blott från andra nejder hört omtalas.* I slutet af Mars förklarade stadens bagare, att de icke mägtade anskaffa tillräcklig mängd af bröd för längre tid, än de närmaste fjorton dagarna. För hvad sedermera kunde behöfvas, visste de intet råd; och i skären låg 2 alnars tjock is, så att hvarje tillförsel var stängd. Bristen gällde dessutom nästan alla slags födoämnen. Tillgången på sofvel var högst ringa; ty genom detta och förra årens foderbrist hade en stor del af boskapen antingen dött eller blifvit i förtid slagtad. Tillgången på fisk och vildt var lika obetydlig; ty under de föregående kalla och regniga somrarna hade fiskerierna slagit felt och vildfogelns ägg eller yngel blifvit förstörda. Utsigten var ryslig. Konungen lät anställa undersökningar i alla hus; och en hvar, som hade ett större förråd, än han ansågs oundgängligen behöfva, måste sälja öfverskottet. Det förslog föga. Ty från landet inströmmade beständigt hela skaror uthungrade personer, hvilka under böner och veklagan raglade kraftlösa kring gatorna. En morgon fann man på en af broarna en död qvinna, vid hvars kallnade bröst tvänne späda barn, qvidande, men förgäfves sökte sin näring. Allt detta redan i Mars.

Längre fram blefvo nöden och eländet än större. Vid medlet af April kostade rågtunnan femton 1) riksdaler i silfver och var dock sällan så duglig, att den kunde användas till bröd. Snart fanns hvarken råg eller hafra mer, utan endast något hvete. Äfven detta blef inom några få dagar bortsopadt. Danska ministern kunde sedermera i hela hufvudstaden icke få köpa så mycket säd, som hans hushåll för några veckor behöfde; utan måste, märkligt

1) Enligt andra tjugu till och med trettio riksdaler. Se De la Gard. ark. **13.** 95.

nog, serskildt efterskrifva den från Helsingör. Vid sjelfva det kungliga slottet rådde en utomordentlig foderbrist, och konungens förråder började lida till slut. För egen och det hungrande folkets räkning hade Karl visserligen införskrifvit 58,600 tunnor säd. Men ända ut emot hafsbandet lågo isarna qvar och hindrade införseln. Med en laddning af flere hundrade tunnor råg, hade en tysk skeppare lyckats tränga sig in bland de yttersta skären; men längre kunde han icke på tre veckors tid slippa fram. Gardessoldaterna utskickades för att såga isen och hjelpa fartyget och den efterlängtade spannmålen in till hufvudstaden. Men den af vinterstormarna brutna och sedermera hopdrifna hafsisen hade på flere ställen skjutit sina lager antingen öfver eller på kant emot hvarandra och i denna ställning ånyo fastfrusit till verkliga isberg, hvilka omöjligen kunde genomsågas. Till yttermera olycka hade den ifrågavarande rågen icke varit rätt torr. Derföre och genom nyssnämnde dröjsmål tog den skada och blef till brödföda mindre duglig. För de uthungrade skarorna var den dock en läckerhet. De strömmade dit, och inom kort var hela fartyget utrymdt.

Genom alla dessa olyckliga händelser blef tillståndet i hög grad ömkligt och fasaväckande. Den 24 April beskrifves det af en stockholmsbo sålunda. *Många tusen fattiga hafva från landet begifvit sig hit till hufvadstaden. De vackla, krypa eller ligga öfverallt på gatorna. Ingen vill taga dem in i sina hus. Sålunda måste dessa arma olycksoffer tillbringa de ännu vinterkalla nätterna under bar himmel, liggande än här, än der vid väggarna. Många stå aldrig upp igen; och om morgnarna kommer stadsvakten och för bort de döda kropparna, hvilka kastas i stora gropar och der på en gång jordfästas.* Så nedgräfdes på Adolf Fredriks kyrkogård 2,029 och i Spånga (?) 2,967 af hunger och vanvård omkomna menniskor. Antalet af de på andra ställen jordade känna vi icke.

Karl den elfte ansträngde alla sina krafter för att afhjelpa nöden. Han beslöt att af sina förråder under-

hålla 800 fattiga. Knappt blef detta bekant, förr än 8,000 personer anmälde sig till delaktighet i almosan. För att skaffa hufvudstaden någon fred och någon ordning, blefvo sådana olyckliga, till ett antal af 9,000, utförda till Skeppsholmen, förlaggda i flottans dervarande repslagarebana och till lifnäring bespisade ur kronans förråder. Men vid den stora slottsbranden den 7 Maj blefvo från slottstaket glödande kopparflagor af vinden förda öfver till Skeppsholmen, der de antände bemälte byggnad, så att den helt och hållet afbrann. Den derstädes förlaggda fattigskaran blef alltså för andra gången husvill och måste omigen ligga ute å bara marken, så att många hundrade, kanske tusende deraf togo döden.

Samtidigt med alla dessa olyckor, blef Karl den elftes egen person förföljd, i lifvet af en serdeles svår sjukdom och efter döden af mordbrand och åskeldar. Det var ett högst besynnerligt sammanträffande af de för land och konung mest nedslående och olyckliga tillfälligheter. Det erinrar oss om de likaledes hopade motgångar, som åren 1675 och 1676 hemsökte Karl den elfte i början af hans regering 1). Pröfningarna vid dess slut blefvo, såsom vi hafva sett, ojemnförligt svårare.

Ändtligen omkring den 1 Maj gingo isarna bort, hvarefter ymnig tillförsel och gynnsam årsväxt gjorde slut på den svåraste bristen. All nöd kunde likväl icke på en gång afhjelpas; och dessutom hade eländet alstrat smittosamma sjukdomar, hvilka under loppet af den följande sommaren härjade landet. Man har för öfrigt uppgifvit, att ensamt i Sverge, Finnland oberäknadt, hafva under detta år 80,000 personer hungrat ihjel; ett antal, som måhända är snarare för litet än för stort.

---

1) Se **15.** 110.

ELFTE KAPITLET.

OM KARL DEN ELFTES HÄLSA.

Redan under barnaåren ansågs denna icke vara serdeles god. I synnerhet klagades öfver dålig matsmältning, hvilket onda ökades genom ymnigt förtärande af kötträtter. Sedermera blefvo krafterna mycket stärkta genom jagt, ridt och soldatöfningar m. m. Dessa kroppsrörelser, och i synnerhet ridterna, skedde dock ofta med sådan häftighet, att de å andra sidan voro menliga för hälsan. Vi hafva också förut omtalat, huru konungen åtskilliga gånger begaf sig ut på så svag is, att han råkade i sjönöd; — huru han en gång kämpade med en slagbjörn så våldsamt, att en ådra dervid brast sönder; — huru han vid flere tillfällen red omkull och på sådant sätt en gång afbröt benet, en annan gång klämde bröstet o. s. v. Han ville nästan aldrig rådfråga läkare; och på Kungsör, der han ofta vistades långa tider bortåt, fanns intet apotek. Äfven i det hvardagliga lifvet försummades all slags vård om hälsan. Maten slukades häftigt och under resorna var den någon gång af mindre god beskaffenhet; likaså det vatten eller svagdricka, som han, upphettad af sina kroppsrörelser, både häftigt och i mängd nedstörtade. Hvad som mest skadade hälsan, voro dock, som sagdt är, de utomordentligt våldsamma ridterna. Vi hafva redan omtalat, huru han ofta på 9 eller 10 timmar red mellan Kungsör och Stockholm och det vanligtvis under de kyliga midnattstimmarna, och utan att akta årstid eller väderlek. Någon gång fast mera sällan gick han till motsatt ytterlighet. När göromålen i Stockholm voro som ifrigast, kunde stundom flere veckor, till och med månader förflyta, utan att han en enda gång lemnade slottet.

Vid åtskilliga tillfällen blef han angripen af verkliga sjukdomar; t. ex. 1673 af messlingen; 1679 af en

förkylningsfeber; 1682 af en i hufvudet uppkommen bulnad, hvilken sednare slutligen verkte ut genom örat 1).

År 1685 led han af en svår frossfeber. Vid denna tid började ock hälsan att i allmänhet blifva något vacklande, likasom den hade i barndomen varit. Håret grånade och nästan en gång i hvarje månad fick konungen häftiga anfall af hufvudverk och andra plågor, hvilka ständigt slutade med gallblandade uppkastningar, hvarefter han åter under några veckors tid kände sig frisk igen. Detta fortgick nästan regelbundet i många år och tycktes vara ett slags villkor för konungens välbefinnande i öfrigt. Likväl har han under samma tid börjat lida af plågor och tyngd i underlifvet. År 1692 blef han lindrigt rörd af åskan, dock, som det tyckes, utan att deraf på något sätt skadas. År 1693 dog drottning Ulrika Eleonora, och Karl sörjde deröfver så häftigt, att han verkligen sjuknade och måste för några dagar intaga sängen. Från denna tid ökades de förra plågorna i underlifvet, och kammarherren Gustaf Cronhielm hörde honom klaga öfver sömnlöshet och öfver en smärtsam hårdnad i ena sidan. Men dessa åkommor omtalade han icke för någon annan person, allra mindst för någon läkare. År 1694 om sommaren företogs resan uppåt Torneå. Hemkommen från denna långa färd, kände han de sistnämnda smärtorna ökas och nu först berättade han dem för sin mor, enkedrottningen. Likväl ville han ännu icke rådfråga läkare eller använda läkemedel. Han ansåg sitt lidande bestå i vanliga magplågor, hvilka icke behöfde annan bot än huskurer. Året 1695 förflöt på samma sätt. Sommaren 1696 föll konungen i en ganska svår sjukdom, och de förut hvarje månad återkommande kräkningarna upphörde. Från den tiden förvärrades tillståndet och hårdnaden och smärtorna i sidan började blifva ganska svåra. Nu först i Juli 1696,

---

1) Denna sista sjukdom omtalas icke, oss veterligen, i någon bland våra inhemska källor; men nämnes i utdrag ur Hamburger-tidningar, befintliga i Stenbockska ark. på Thorsjö.

beslöt han att angående dessa ovanliga företeelser inhemta läkares råd. Valet föll på Hiärne och lifmedikus Ziervogel, Sverges dåvarande utmärktaste män i det yrket. Deras föreskrifter medförde i början någon lindring. Men snart tilltogo plågorna omigen, och underlifvet drogs tillbaka mot ryggen så hårdt, att konungen knappt kunde gå rak. Detta fortfor mer eller mindre hela hösten 1696, under hvilken tid läkrarne vanligtvis måste uppvakta honom två gånger hvarje dygn, nämligen klockan 5 förmiddagen och klockan 6 eftermiddagen. De lyckades visserligen att tidtals lindra plågorna; men icke att häfva sjelfva sjukdomen och dess grundorsak.

Ehuru på detta sätt mycket försvagad och angripen, beslöt dock Karl att trotsa och med sin jernvilja likasom kufva och betvinga den inre fienden. Den 11 Januari 1697 reste han nedåt Nerike. Der och i Westmanland och Uppland tillbragte han ungefär en månads tid med jagter och husesyner, farande i denna hårda årstid oupphörligt landet omkring. Vid början af Februari kom han åter till Stockholm, naturligtvis med hälsotillståndet än mera försämradt. Han klagade bittert öfver de svåra plågor, han nu i mer än ett halft års tid måst uthärda; men tillkännagaf derjemnte, att han ville genast vända tillbaka till Kungsör, der han hoppades återfå hälsan. Den 8 Februari 1697 reste han också dit, tagande vägen öfver Strengnäs och Thorshälla, och nu i anseende till sin sjuklighet åtföljd af Urban Hiärne. Efter framkomsten begynte omigen de vanliga resorna på husesyner samt varg- och björnjagter. Ehuru sjuk och utmattad, sträfvade dock konungen och deltog en och annan gång deri; men vanligtvis blef det numera kronprinsen, som anförde sällskapet. Ännu den 21 Februari var dock konungen med på en varghetsning, och tre dagar derefter vid husesynen på ett kornettboställe. Dessa voro hans sista utfärder af det slaget. Sjukdomen förvärrades mer och mer. Dertill bidrogo ock de förfärliga bådskapen från Finn- och Estland, om hungersnöden, om de många tusen ihjelsvälta

menniskorna; och om de på sådant sätt utdöda socknarna. Så angreps han på en gång af både den djupaste sorg och de svåraste plågor. Honom ovetande, kallade nu Hedvig Eleonora äfven Ziervogel till Kungsör för att der med Hiärne öfverlägga om tillståndet. När Ziervogel visade sig, ville Karl i början jaga honom på porten, och drifva honom ur tjensten, såsom den der understått sig komma okallad. Med möda förmådde enkedrottningen blidka Karls vrede, så att mannen fick stanna qvar. Begge läkrarne började dock redan nu anse konungens tillstånd ohjelpligt. Den 1 Mars flyttade hofvet från Kungsör till Strömsholm, troligen för att kunna på detta rymligare slott åtnjuta större beqvämlighet. Konungen blef likväl ingalunda bättre. Matsmältningen var numera så förstörd, att all fastare föda orsakade plågor och förvärrade sjukdomen. Läkrarne ville derföre, att endast lättare soppor skulle förtäras. Men Karls lynne var så otåligt, att de icke vågade sjelfva föreslå denna nya matordning, utan öfvertalade enkedrottningen att underrätta konungen derom. Förändringen medförde dock ingen förbättring, och den 8 Mars vände hela hofvet tillbaka till Stockholm.

TOLFTE KAPITLET.

KONUNGENS SISTA SJUKDOM OCH DÖD.

Ännu några veckor efter återkomsten till hufvudstaden förmådde konungen att om dagarna gå uppe i sina rum. Plågorna voro dock svåra. Magen drog sig mer och mer tillbaka mot ryggen, hvarigenom hela den öfriga kroppen böjdes tillhopa, så att konungen oupphörligt, vare sig gående eller sittande, måste iakttaga en djupt nedlutad ställning. Snart blef det honom nästan omöjligt att hålla sig rak eller vända hufvudet uppåt. *Kunnen i icke,* sade han till sina läkare, *kunnen i icke hjelpa mig, så att jag*

än en gång får upplyfta mina ögon mot himmelen? Under plågornas mellanstunder var han än nedslagen, än ytterst otålig. I sednare händelsen kunde han knappt lida några andra personer än modren, Hedvig Eleonora, och den nya gunstlingen, kammarherren Gustaf Cronhielm; stundom icke ens dessa, utan blott en gammal vaktmästare vid namn Håkan. Emellanåt ville han med allo magt tillbaka till sitt Kungsör. Plågorna och svagheten ökades dag för dag. Den 10 Mars skickades, på Hedvig Eleonoras begäran, ett ilbud för att inhemta råd af Hennecken, en ryktbar läkare i Lübeck. Den 12 Mars höll Collegium Medicum en gemensam rådplägning om konungens sjukdom. Deras utlåtande innehöll, att den troligtvis bestod i någon invärtes kräftåkomma, som var af ganska vådlig beskaffenhet. Denna förklaring bekräftades af hvarje dags företeelser. Konungen fick ej mer behålla den mat, han förtärde, och smärtorna och mattigheten ökades. Den 23 Mars och efter utståendet af några ganska plågsamma anfall, begärde han, att läkrarne skulle uppriktigt gifva tillkänna, hvad de tänkte om sjukdomen och dess utgång. De tvekade. Men med hårda ord befallte han dem att genast säga ut, hvad de trodde eller visste. De förklarade då: *att den långa tid, sjukdomen varat, hade redan förut ingifvit dem farhågor, hvilka blifvit mer och mer stegrade. Ers majestät,* tillade Ziervogel, *känner ty värr sjelf sitt lidande, och hur hårdt det är; och om jag nu ändtligen skall vara uppriktig, så finnes här föga hopp om lifvet.* — *Nå väl,* svarade konungen, *jag har aldrig varit rädd för döden och är det ej heller denna gång. Men jag ålägger eder att, när allt är förbi, låta öppna min mage, hvarest man då lärer finna många besynnerliga ting;* den befallning, hvilken Karl under sin sjukdom flere gånger upprepade. Nu och sedan han mottagit läkrarnes dödsbud, lät han tillkalla sina barn. Den sextonåriga prinsessan Hedvig Sofia började genast gråta; men konungen oroades deraf och bad henne att, så länge hon var i rummet, hämma sina tårar. Efter det gemensamma afskedet

bortskickades båda prinsessorna; men kronprinsen fick stanna qvar i tvänne timmar. Under denna tid har konungen, såsom man vill veta, gifvit honom åtskilliga förmaningar, och bland annat den, *att först och främst frukta Gud och älska undersåtarne; och sedermera att hålla sig till ordentliga och redliga rådsherrar; men icke till fuchssvansar och örontasslare, hvilka endast söka sin egen nytta.* Under hela tiden hade konungen hvarje helgedag hört predikan och hvarje dag hållit bönestunder, vanligtvis under ledning af bigtfadren, Georg Wallin. Sedan nu läkrarne förutsagt en snart inträffande död, begick han nattvarden, dervid stående på knä midt på kammargolfvet och under tecken af den djupaste andakt. Dagarna förut hade han låtit genom samma Wallin utdela 1,000 daler kopparmynt till de fattiga.

Bland folket, så högre som lägre, gick allehanda tal. De flesta och bästa beklagade förlusten af den med sina misstag och orättvisor dock i det hela välmenande och välgörande konungen. Bland pöbel och pöbelsinnade menniskor hördes deremot andra ord. *Det är,* mente sådana, *det är Guds straff för den girighet, hvarmed han bortsugit sina undersåtares merg och must, så att många tusende bland dem måste af hunger omkomma. På samma sätt måste han nu också sjelf dö af svält; ty han förmår icke njuta af det öfverflöd, han roffat till sig* o. s. v. Naturligt är, att vid dessa förhållanden skulle tankar och tal ofta falla på reduktionen och på de orättvisor, som den föranledt, de tårar, den utpressat. Så skedde ock. Det finnes en sägen, att konungen en gång frågat Urban Hiärne: *hvad tror du, det är, som så grufveligen plågar mig?* Hiärne svarade: *jo det är de många fattiga enkors och faderlösa barns suckar och tårar, hvilka blifvit för reduktionens skull utgjutna.* — Karl genmälte: *tror du då, att jag gjort orätt med reduktionen?* — Hiärne svarade: *ja visserligen har ers majestät derutinnan gått till väga med allt för mycken hårdhet.* — Konungen utbrast då suckande: *Gud förlåte dem, som inbillade mig, att jag*

borde sådant göra. — Med denna sägen sammanhänger ock en annan; nämligen, att konungen skall hafva straxt efteråt tillkallat reduktions-ledaren Jakob Gyllenborg och mot honom utfarit i ganska häftiga förebråelser. Han skall t. ex. hafva sagt. *Du och dina medbröder äro de, som lockat och eggat mig till alla de åtgerder, med hvilka jag förorättat mina undersåtare. Eder är skulden, att jag nu till straff för sådant måste ligga här och pinas. Min vilja var dock aldrig att med orätt tillegna kronan, hvad enskilda egde. Men i hafven inbillat mig, att, hvad som skedde, var lagligt och rätt. Jag vill för min del vara alldeles oskyldig i dessa våldsamheter. Men jag instämmer eder att en gång vid Guds stränga och rättvisa dom ansvara för våra gerningar.* Sådana dystra tankar blefvo än mer oroande genom de skräckfulla underrättelser, som med hvarje post anlände från de nödlidande i norra och östra landskapen och genom det elände och den hungersnöd och hungersdöd, som man på sjelfva Stockholms gator alla dagar hade för ögonen. Det låg ett dystert, ett förfärande olycksmoln öfver hela riket, öfver dess hufvudstad och allra mest öfver dess konung.

Dennes plågor och svaghet ökades dagligen. Den 28 Mars lades han ändtligen på allvar till sängs. Den 29 hölls åter en stor rådplägning mellan ledamöterna i Collegium Medicum. Man insåg nu än tydligare, att konungens mage led af invärtes kräfta, och man trodde sig förstå, att dervid uppkomna bulnader hade brustit sönder och bland inelfvorna uttömt sitt frätande var. Hela Collegium trodde derföre allt hopp om räddning vara numera förbi. Den 31 Mars infann sig en olyckbådande hicka, och man började hvarje dag hålla förböner i kyrkorna; en sak, som Karl hittills hade strängeligen förbjudit. Den 1 April återkom ilbudet från Lübeck. Den tyske läkaren gaf åtskilliga föreskrifter och derjemnte förhoppning om lycklig utgång. Brefvet härom upplästes i närvaro af kronprinsen och flere personer, både rådsherrar och läkare. När läsningen slutat, uppstod Urban Hiärne och sade: *de flesta*

medel, som doktor Hennecken föreslagit, äro redan af oss använda. Han tror likväl, att konungens lif kan räddas; men jag och mina medbröder frukta motsatsen, och att den största fara är å färde. Hiärnes ord besannades. Redan dagen derpå var konungen så svag, att man emellanåt trodde sista stunden kommen. Samma dag, det var Långfredagen, gick Karl den tolfte för första gången till Herrans nattvard. Fadern efterfrågade sonens beteende dervid och gladdes mycket, när man berömde dess visade andakt och kunskaper. Dödsbuden ökades emellertid mer och mer. När Wallin påskdagen om morgonen inträdde i rummet, räckte Karl honom sin hand, sägande: *nu lider det närmare och närmare till döden.* Wallin svarade: *så länge eders majestät lefver, lefver också vårt hopp. Gud, som förmår uppväcka de döda, förmår ock hjelpa de sjuka.* Annandag påsk led det synbarligen till slut. Wallin predikade helt kort och hade till ingångsspråk: *Herre blif när oss, ty det lider åt aftonen, och dagen är förliden.* Efter talets slut bad konungen, att predikanten skulle komma tillbaka klockan 9 på aftonen; men Wallin tänkte: *ho vet, huru här står till klockan 9 i afton. Måhända är denna dagen slutad, förrän aftonen kommer. Derföre låtom oss verka, medan ännu dager är.* Han begärde alltså ett enskildt samtal med konungen. Denne vinkade med handen, att de öfriga skulle aflägsna sig, hvilket ock skedde. Då tog Wallin till orda: *eders majestät kan vid detta tillfälle bevisa en stor nåd åt några olyckliga inom vårt land; och tror jag visserligen, att den gerningen vore Gudi likaså behaglig, som hvad häldst ers majestät har i sina välmagtsdagar utfört.* Konungen frågade: *hvilka äro dessa olyckliga?* Wallin svarade: *jag nämner blott de arma statsfångarna från Liffland* 1)*, hvilka redan några år setat i häkte. Underdånigst beder jag, att ers majestät ville af nåd förunna dem friheten.* — Konungen svarade: *mycket gerna! Jag har intet ondt emot dem. De skola mycket*

---

1) Se IV. 340.

gerna slippa ut. Wallin tog konungen i hand härpå, och genast blefvo befrielsebrefven uppsatta och undertecknade. Det sägs, att äfven Hedvig Eleonora medverkat till sistnämnde åtgerd; att hon uppmanat Wallin till den framställning, han gjorde; — att hon framträdt till sängen och berättat, huru omigen i det olyckliga Liffland flere kyrkor blifvit stängda, emedan alla församlingsboarna hungrat ihjel; — och man tillägger, att denna underrättelse ytterligare bidragit till bevekande af konungens hjerta.

Den så tillvägabragta försoningen med menniskor gjorde Karl än mildare och ödmjukare till sinnes, och han beslöt att omigen begå den himmelska försoningens måltid. Det skedde genast. Han ville derunder ingalunda ligga beqvämligen stilla på bädden, utan lät resa sig upp i sängen och ställde sig der på knä, lutad öfver Gustaf Cronhielms armar. Så läste han sjelf syndabekännelsen med hög röst och flytande tårar. När aflösningen var gifven, nådemedlen tagna och välsignelsen afkunnad, tackade han Wallin och sade: *jag är nu så glad och lätt i mitt samvete.* — Wallin svarade: *det är icke underligt; ty »der syndernas förlåtelse är, der är ock lif och salighet».* Karl slog då sina armar om Wallins hals och ville kyssa honom. Af vördnad för sin konung äfven i en sådan stund, bortvände Wallin det tårade ansigtet; men Karl fasthöll och kysste hans hufvud, sägande: *Gud välsigne dig för den trogna tjenst, du gjort mig i mina lifsdagar.* — På eftermiddagen blef han än svagare och tog afsked af den ene efter den andre. I allt, som rörde sjelfva regeringen, hade han under de sista åren mest litat på Piper. Denne var måhända den ende, som fått fullt förtroende om de planer, konungen uppgjort för sin framtida styrelse, ifall en längre lifstid blifvit honom förunnad. Samme Piper blef nu derföre tillkallad och måste med handslag lofva att icke för någon annan än enkedrottningen eller tronföljaren uppenbara dessa den döende konungens afsigter. När löfte och handslag voro gifna, lät konungen hjelpa sig upp i sängen för att kunna till afsked taga den högt värderade tjenaren

i famn. Sedermera föllo krafterna så, att konungen emellanåt icke förmådde tala. I dess ställe bad han Wallin uppläsa tröstande verser och bibelspråk. Denne gjorde så. Men konungen förmådde icke gifva något annat svar än genom lyftade händer eller talande blickar. För den svåra verkens skull hade han satt sig tvärt öfver sängen. Wallin höll sin hand bakom ryggen och kuddarna. Vid sidan sutto konungens kammarherre Gustaf Cronhielm och hans båda läkare Hiärne och Ziervogel. För ett ögonblick lindrades smärtorna något, så att konungen återfick målet. Han utbrast då: *i skolen veta, att döden är hård att pågå!* Om en stund tillade han: *huru länge skall jag på detta sätt qvida? och skola mina plågor räcka hela natten?* Hiärne svarade: *om en timma eller två har Jesus gjort en god förlossning.* Konungen upplyfte sina händer och stammade efter: *ja, Herren gifve mig en salig förlossning,* hvarefter han åter sjönk tillbaka i mattighet och dvala. Men en stund derefter framträdde för hans säng den gamle ridkamraten, stallmästaren Hård. Vid dennes åsyn vaknade för ett ögonblick lifsandarna. Konungen utsträckte handen och sade: *farväl Gustaf Hård, tack för hvar dag, vi varit tillsammans! Gud låte oss råka hvarandra i det himmelska riket.* Hård nedböjde sig öfver den uträckta handen och konungen tryckte till afsked hans hufvud mot sitt bröst. Då framträdde ock några andra herrar och visade sig; men Karl vinkade dem bort. Krafterna, målet och lifsvärmen aftogo stundeligen. Snart kunde han ej mer hålla hufvudet uppe. Under dödsarbetet hördes från läpparna de orden: *Herre Jesu! anamma min anda!* dock afbrutna af tunga och rossliga andedrag. Endast några få dylika återstodo. Sista sucken utandades omkring klockan half tio på qvällen. Det var annandag påsk, eller den 5 April 1697.

Redan dagen efter konungens död företogs den af honom begärda liköppningen. Den leddes af de tvänne läkare, han sjelf valt, nämligen Hiärne och Ziervogel, samt af hans tvänne hofkirurger. Närvarande voro dessutom

presidenten Wrangel samt de båda gunstlingarna, Wachtmeister. Vid denna undersökning befanns magen full af kräftartade svullnader och af vattenblåsor. Många dylika hade mognat, brustit och bland inelfvorna utgjutit sitt skarpa innehåll. Allting bekräftade således den gissning, läkrarne redan den 12 och 29 Mars yttrat om sjukdomens beskaffenhet. Ett utförligt protokoll blef härom uppsatt och underskrifvet 1). Derjemnte gjordes en färglaggd ritning af de inre delarnas utseende 2). Denna liköppning jemnte sjukdomens hela gång visade på det bestämdaste sätt, att konungen dött af invärtes kräfta.

TRETTONDE KAPITLET.

RYKTEN OM KARL DEN ELFTES FÖRGIFTNING.

Dylika utspriddes genast, och det i flere riktningar och af olika innehåll.

Första lösa talet om någonting dylikt har genom danska i Stockholm varande sändebudet kommit till efterverlden. Denne skref nämligen till hofvet i Köpenhamn, att läkrarne icke visste, hvari sjukdomen bestod, och att de, för att dölja sin okunnighet, började »mumla om, att »konungen fått förgift eller stötta diamanter, hvilka frätte »sönder hans inelfvor» 3). Detta rykte blef af sändebudet nedskrifvet den 31 Mars. Men det var tydligen och helt och hållet stridande mot sanningen. Ty redan förut, eller den 12 och likaledes den 29 Mars hade läkrarne angifvit beskaffenheten af konungens sjukdom, sådan vi den be-

---

1) Tryckt i Loenboms hist. upplysn. 4. 18, samt i svenska konungars olycksöden af Schützercrantz sid. 170.

2) Denna förvaras ännu i Drottningholms arkiv.

3) Fryxells handl. 4. 19.

skrifvit, och sådan liköppningen den ådagalade. Det till Köpenhamn inberättade falska ryktet spriddes dock, som vanligt, åt alla håll. Det blef visserligen snart nog vederlaggdt och af de kunnigare förkastadt 1). Bland lättrognare personer har det dock fortlefvat ända till våra dagar.

Ett annat rykte påstod, att kammarherren Erik Wrangel hade utrikes ifrån skaffat sig ett långsamt tärande gift, hvilket han bibringat konungen. Äfven denna gissning har af danska sändebudet blifvit till Köpenhamn inberättad 2). Den har likväl aldrig fått någon serdeles fart.

En tredje sägen mente, att konungen blifvit förgiffven på en resa till Norrtelje. Sagesmannen var dock ingen annan än den vansinnige Ekerot, om hvilken mera i nästa kapitel. Detta rykte vann ej heller någon större allmänlighet.

En fjerde sägen uppgifver biskop Carlsson i Westerås såsom konungens lönnmördare. Den enda anledningen till en sådan misstanka var, att biskopen hade af konungen erhållit en allvarsam skrapa för egenmägtighet i stiftsstyrelsen. Nämnde rykte, länge föga kändt, har dock nyligen framträdt under följande gestalt. Det sägs, att Karl den elfte var frisk och sund, när han den 8 Februari anträdde sin sista färd till Kungsör 3); — att han på samma resa tog bortvägen genom Westerås och derstädes gaf biskop Carlsson en allvarsam skrapa 4); — att konungen sedermera kallade samma biskop till Kungsör och lät ho-

1) Se Loenboms hist. märkvärdigheter 1. 10, der likväl genom tryckfel står 1677 i st. för 1697.

2) Fryxells handl. 1. 212.

3) Detta är orätt. Konungen var då ganska sjuk. Se Wallins berättelse i Stockholms magazin, andra bandet sid. 669, samt berättelserna i sundhets-kollegii arkiv.

4) Detta strider helt och hållet mot sanningen. Konungen var under denna resa ingen enda gång i Westerås. Vägen från Stockholm till Kungsör togs öfver Gripsholm, Strengnäs och Thorshälla. (Se Karl den elftes egen dagbok sid. 432 och 436).

nom gifva sig nattvarden 1); — att biskopen skulle dervid hafva uppblandat vinet med gift; — att konungens sjukdom först efter denna nattvardsgång begynte 2); — och att den i Stockholm qvarvarande Hiärne häpnade, då han fick se, huru sjuk konungen var, när denne återkom till hufvudstaden 3). — Hela denna sägen är, såsom anmärkningarna visa, rakt stridande mot sanningen. Alla fyra berättelserna om förgiftning vederlades ock på det bestämdaste af så väl konungens läkare som af liköppningen.

Men sådant oaktadt fortlefde dock samma rykten; så begärliga äro menniskorna efter dylikt kram. Äfven drottning Lovisa Ulrika hade hört talet derom. Händelsevis kom hon sedermera öfver den nyssnämnde färglaggda afteckningen af konungens inre delar, jemnte tillhörande protokoll. Hon lemnade båda till arkiater Petersén, sedermera adlad Heidenstam, och ålade honom att deröfver afgifva sitt utlåtande. Så skedde 4). Petersén bekräftade Ziervogels mening; nämligen, att sjukdomen ursprungligen härrörde från dålig matsmältning; och han tillade: *att magens många inre växter hade otvifvelaktigt till sin utbildning behöft en tid af åtminstone tjugu år.* Om förgiftning nämner han icke ett ord. Oaktadt denna vederläggning, hafva dock förgiftningsryktena ända till våra dagar fortfarit. Men just på de sednaste åren hafva flere nya bidrag till sjukdomshistorien blifvit anträffade; och bland andra den till en tid glömda, men i Drottningholms arkiv förvarade färglaggda ritningen, samt Peterséns deröfver afgifna betänkande, hvilka båda delarna nyss omtalats. Detta allt

---

1) Karl den elftes dagbok nämner icke ett ord om denna nattvardsgång, hvilket dock är af mindre vigt; emedan samma tystnad äfven vid andra dylika tillfällen iakttagits.

2) Konungens sjukdom började egentligen i Juli 1696. Han kände sig från den stunden ingen enda gång riktigt frisk; och var redan ganska sjuk, då han for till Kungsör.

3) Äfven detta är helt och hållet oriktigt; ty Hiärne åtföljde konungen under hela resan.

4) Utlåtandet, dat. d. 5 Aug. 1768, finnes i Drottningholms ark.

samlades och ordnades till en omständlig beskrifning både öfver konungens hälsotillstånd i allmänhet och öfver sjukdomens gång. Jemnte tillhörande handlingar inlemnades den till kongl. sundhetskollegium med anhållan om dess utlåtande. Kollegium begärde professor A. Retzii enskilda betänkande i ämnet. Detta utföll så, att *konung Karl den elfte befanns hafva lidit af en kräftartad afsättning i bukhinnan och lefvern* 1), *hvaraf vållats bukvattusot — — och död, utan ringaste anledning, att förgiftning egt rum.* Kongl. kollegium fann ytterligare i sitt eget arkiv den dagbok öfver konungens sjukdom, som Ziervogel allt ifrån den 24 Februari fört. På alla dessa handlingar grundade kollegium sitt slutliga utlåtande, hvilket innehöll, *att man icke kan hysa ringaste tvifvel om, att hans majestät konung Karl den elftes död varit förorsakad af de kräftartade bildningar uti hans underlif, hvilka i de bilaggda handlingarna funnits ej blott beskrifna, utan ock på ett omisskänneligt sätt afteknade, och som för sin utveckling erfordrat en längre tid.* Kollegium förklarade derjemnte, *att hvarken företeelserna vid liköppningen eller berättelsen om sjukdomens förhållande gifva den ringaste antydning om bibragt gift, hvaremot sjukdomsförloppet till alla delar öfverensstämmer med de symptomer, som framkallas af underslifs-organernas förstörelse genom svulster och sår af kräftartad natur* 2).

Att konungen dött af invärtes kräfta och bukvattusot, och icke af förgift, detta har sålunda blifvit intygadt år 1697 af de samtidiga läkrarne Hiärne och Ziervogel; 1768 af arkiater Petersén; 1850 först af professor A. Retzius och sedermera af alla det dåvarande kongl. sundhetskollegii medlemmar. Och nu, och genom allt detta,

---

1) Sjukdomen kallas af prof. Retzius Cancer medullaris cysticus peritonæi et hepatis.

2) Utlåtandet är dat. d. 5 Aug. 1850 och undertecknadt af C. J. Ekströmer, M. af Pontin, D. Ekelund, E. G. Engberg, F. Th. Berg och contrasigneradt J. Ljungberg.

må man väl för alltid hafva ur vår historia utplånat den mörka och förnedrande misstanken, att den i många hänseenden store och välgörande konung Karl den elfte blifvit af brottsliga undersåtare genom förgift tagen af daga. Vi hafva ansett för vår pligt att göra detta förut stundom betviflade, men för fäderneslandet vigtiga förhållande rätt klart, otvifvelaktigt och oemotsägligt, och som sådant också af den stora allmänheten i alla sina enskildheter kändt. Af denna orsak hafva vi först varit ganska omständliga i sjelfva berättelsen om konungens sjukdom, och sedermera i deras ursprungliga ordalag infört sjelfva de afgörande vittnesbörden om dödsorsaken. Utförligheten skall förlåtas af en hvar, som önskar att så kraftigt och allmänt, som ske kan, vederlägga hvarje oförtjent, mot vårt folk riktad beskyllning.

FJORTONDE KAPITLET.

STORA SLOTTS-BRANDEN 1697.

Vid denna tid fanns i Stockholm en person vid namn Lars Ekerot, hvilken varit vid flottan först konstapel och derpå löjtnant 1). Sedermera gaf Hans Wachtmeister honom afsked, enligt Ekerots försäkran, utan några gilltiga skäl. Ekerot påstod sig ytterligare hafva fordringar hos kronan; men att dessa blifvit genom liqvidations-kommissjonens orättvisa beräkningssätt tillintetgjorda; och att han förlorat en rättegång derföre, att han icke kunnat muta domstolen o. s. v. Mannen blef slutligen något rubbad till sina sinnen; och var sådan kanske redan före sitt afsked. Han fick nu flere gånger inför Karl den elfte mundtligen andraga sina klagomål, hvarvid dock konungen mer och mer öfvertygades om hans sinnesförvirring. Slutligen ansåg Karl ändamålslöst att vidare sysselsätta sig

1) Enligt några uppgifter blef han till och med kapten.

med denna sak. Han ville derföre ej mer mottaga den olycklige, utan anslog till dess årsunderhåll en summa af 250 daler.

Omkring 1695 började denne Ekerot uppsätta och isynnerhet till öfverhofpredikanten Wallin inskicka en hop skrifter, i hvilka han klagade öfver landets olyckor och lidanden, öfver de fattigas förtryck, domstolarnas orättvisor, de mägtigas högmod o. s. v. Serskildt och bittrast angrep han rådsherrarna och isynnerhet Hans Wachtmeister och Jakob Gyllenborg; derjemnte äfven Piper. Sistnämnde herre påstod sig känna mannen ganska väl, och att denne var icke blott vriden till förståndet utan ock tämligen elak till sinnelaget 1). Emellertid yttrade sig Ekerots själsförvirring ännu icke på något svårare sätt, hvarföre man ock tillät honom vandra, fri och ledig, kring staden.

Jultiden 1696 antog galenskapen en annan riktning. Han började nu att skriftligen och mundtligen hos Wallin framställa ohyggliga förutsägelser, vanligtvis att Stockholms slott snart skulle af vådeld förstöras. Äfven åt hofpredikanten Rabenius, med hvilken han var närmare bekant, gaf han på samma sätt samma varningar. Han påstod sig hafva flere gånger fått uppenbarelse härom, stundom i drömmen, stundom halft vakande. Presterna omtalte saken för hofvet och dess ämbetsmän; och emedan då för tiden många ännu trodde på dylika spådomar, tillsades betjeningen att noga vårda elden. De flesta ansågo dock både mannen och hans uppgifter för alldeles oefterrättliga, och brydde sig derföre icke om någondera. Så förflöto vintern och våren 1697. Konungen dog och liket stod ännu qvar i hans rum på det af brand-spådomen hotade slottet.

Den sista April fick Wallin återigen ett bref från Ekerot. Det innehöll, *att man skulle taga sig tillvara; ty Guds vrede hvilade tung öfver landet. Slottet,* skref

---

1) Rådsprot. d. 20 Maj 1697.

han, *skulle derföre inom åtta dagar brinna upp; så att, ifall man icke aktade sig, torde man komma att ur askan upphämta salig konungens, ja kanske hela det kungl. husets ben.* Sådana bref skickade han hela veckan igenom hvarenda dag. Derjemnte kom han flere gånger personligen till Wallin och framställde då muntligt samma varningar. Öfverhofpredikanten sökte visa omöjligheten af en dylik siare-förmåga, och bad honom gå bort och bedja Gud om nåd och bättre ljus. Afvisningarna hjelpte ej. Slutligen befallte Wallin sitt tjenstefolk att hädanefter hvarken släppa Ekerot in eller mottaga hans bref. När nu denne sednare icke mer fick tillträde i Wallins hus, stack han in sina skrifvelser under den stängda porten, så att tjenstefolket skulle hitta dem på förstugugolfvet. De gjorde så och framburo dem till sin husbonde. Denne brydde sig slutligen icke om att öppna eller läsa uppsatserna och ansåg det icke ens löna mödan att ytterligare tala derom. Sista gången, Ekerot på detta sätt sökte honom, var den 7 Maj 1697 kl. 11 f. m.

Samma dag, straxt efter klockan två, utbrast i stora riddarsalen på slottet en eldsvåda, så stark, att några bland hoffruntimren, som åto i rummet bredvid, knappt hunno rädda sig undan. Nästan i samma ögonblick bröt elden ut på vindarna af gamla slottets alla tre ännu qvarstående längder och började dessutom visa sig äfven i småtornen. Allt trädvirke i den uråldriga borgen och i synnerhet uppe på dess vindar var i hög grad torrt och eldfängdt. Derföre, och emedan lågorna samtidigt utbrusto på så många olika ställen, blef det fåfängt att tänka på någon släckning; endast att rädda, hvad räddas kunde. Man sprang genast och varnade den om branden ännu okunniga enkedrottningen. En blick genom fönstret visade henne, huru öfverallt rök och lågor slogo fram undan takstolarna. Häpnad och förskräckelse angrepo härvid den nu 60-åriga gumman så häftigt, att man måste nästan bära henne från slottet. En hop officerare sprungo till den aflidne konungens rum och togo liket på sina skuldror

och lyckades så rädda det undan den hotande branden. Elden grep nämligen omkring sig med förfärande häftighet. Snart stodo alla småtornen såsom flammande vårdkasar. Femtio eller sextio alnar öfver dem, och högt öfver röken och lågorna, reste sig ännu det jättestora slottstornet, *Tre kronor*, på hvars spira Sverges nämnde vapen verkligen var uppsatt. Mängdens ögon rigtades under ångest och bäfvan dit upp. Någon stund stod den herrliga byggnaden med sin spira och sina kronor, oangripen och oskadad. . Men snart började först rök och sedermera lågor att framtränga ur skottgluggarna, och det allt högre och högre upp. På de öfre bottnarna lågo åtta kanoner, hvarjemnte der fanns upphängd en stor kyrkoklocka. Inom en kort stund blefvo dessa bjelklag af elden förtärda; och med ett brakande dån nedstörtade nu klocka och kanoner och slogo igenom alla brandbottnar och hvalf samt stadnade icke förr, än i nedersta källaren. Mellan röken och lågorna såg man dock ännu på tornets spets de tre kronorna då och då framskymta. Men snart nådde elden äfven de högsta sparrarna, och efter några ögonblick störtade spira och kronor ned i det brinnande djupet. En rysning genomlopp åskådarna; men en och annan hviskade med bitter skade-glädje: *nu föllo Sverges tre kronor ned från det pfalziska husets hufvud.*

Under tiden hade lågorna utbredt sig åt alla håll. Redan kl. half fyra på eftermiddagen var hela gamla slottet afbrändt. Dertill fordrades knappt två timmar; så eldfängd var byggnaden, och så häftigt rasade branden.

Ännu återstod den vackra slottslängd, hvilken med tillhörande kyrka nyss blifvit färdig. Bäfvande rigtades nu alla blickar åt detta håll, och man tänkte med serdeles ångest på den nyss inredda slotts-kyrkan, hvilken var mycket omtyckt för sin skönhet och sina prydnader. Tessin hade sökt göra hela den nya byggnaden så stark och så brandfri som möjligt. Länge motstod den ock de angripande lågorna. Men gamla slottet låg allför nära, hvarföre ock hettan blef alltför stark. Från det brinnande taket

uppfylldes också luften af glödande kopparflagor, hvilka i det uppkomna starka vinddraget kastades vida omkring. Slutligen såg man lågorna utbryta äfven i nya slottet. Den fasta byggnaden försvarade sig dock steg för steg. Elden var visserligen oemotståndlig; men kunde dock numera endast långsamt fortsätta sina härjningar. Först klockan fem om morgonen var nya slottslängden nedbrunnen. Den hade under mer än tolf timmars tid kämpat mot lågorna.

Hvad som vid detta tillfälle förstördes, var af ganska stort värde. Vi nämna blott de kungliga rummen med deras flesta tillhörande husgeråd, prydnader och dyrbarheter; dessutom kansliet, hofrätten, revisjonen, krigs-kollegium, tre fjerdedelar af den kungl. boksamlingen, samt öfver ett tusende derstädes förvarade handskrifter. Troligtvis förlorades vid samma tillfälle en hop papper och räkningar, som Karl den elfte haft under sin egen hand; deribland måhända också Johan Gyllenstiernas bref och uppsatser; allt detta till obotlig förlust för tidehvarfvets historia.

Några delar af slottet blefvo dock från elden förskonade; nämligen räntekammaren med skatthvalfvet *Elefanten;* likaså kammar-, kommers- och reduktions-kollegierna samt stats-kontoret. Begabbare påstodo, att orsaken hvarföre reduktions-rummen icke afbrunno, låg deri, att nämnde verk var så genomfuktadt af de olyckligas tårar, att det omöjligen kunde antändas. Också det rum, hvari konungen stått lik, slapp besynnerligt nog undan från förstöringen.

En hel hop af de på slottet förvarade sakerna blef af den tillströmmande mängden räddad. Handlingar, böcker och hvarjehanda husgeråd buros till Storkyrkan, hvilken deraf i kor och bänkar så uppfylldes, att presten icke kunde taga sig fram till altaret, folket icke få plats i kyrkan. Ehrenstrahls tvänne stora skilderier öfver *Korsfästelsen* och *Yttersta domen* hade varit uppsatta i nya slottskapellet. Vid eldens annalkande lyckades man dock

att rädda också dessa, den dåvarande konstens mästerstycken. Enkedrottningen hade en mängd juveler och andra dyrbarheter, hvilka hon i första förskräckelsen och brådskan helt och hållet glömde bort. Först längre fram under branden tänkte man på deras räddning. En kammarherre, gamla baron Erik Sparre, erbjöd sig dertill; men ingen ville följa. En ung löjtnant och tvänne soldater befalldes då att i Sparres sällskap våga försöket. Alla fyra störtade in i den brinnande byggnaden och lyckades verkligen att åt enkedrottningen rycka undan en stor del af hennes juveler och tillika åtskilligt guld och silfver till betydligt värde 1). Likväl sägas än större dyrbarheter hafva blifvit lågornas rof.

Mordbrand var genast den allmänna tanken, tron och talet. Folket var utom sig af raseri. Det kastade misstankarna än hit än dit. Ena gången påstods, att danska, andra gången, att österrikiska, tredje gången, att franska sändebudet låtit tända slottet; och närmsta dagarna efter branden vågade dessa herrar eller deras tjenstfolk knappt visa sig på gatorna. En dansk byggmästare, hvilken kort förut kommit till staden, blef anklagad, likaså några andra personer; och detta blott på lösa inbillningar och angifvelser af de uppbragta massorna.

Knappt hade deremot eldsvådan utbrustit, förrän Wallin och flere andra påminte sig Ekerot och hans spådomar. Man beslöt derföre söka utforska, hvad anledningar denne haft till sin förutsägelse. Men nu var mannen helt och hållet försvunnen. Om några dagar kom han dock sjelfmant fram igen och anmälde sig hos Wallin; *ty*, sade han, *jag har fått höra, att man söker efter mig*, Jemnväl aflemnade han två stora bref med utanskrift till den nya konungen. Nu anställdes med honom ett stort förhör i närvaro af Karl den tolfte, enkedrottningen, rådet och biskop Benzelius. Så snart Ekerot kom inom dörren,

1) Brefskrifvaren gissar på 40 till 50,000 danska riksbanksdaler.

föll han på knä *och tackade Gud, att han fått tillfälle att för unga konungen tillkännagifva, hvad Guds ande uppenbarat om det straff, som väntade landets synder, samt om den orättvisa, som blifvit honom sjelf tillfogad.* Benzelius frågade: *hvad grund hafven i för edra uppenbarelser?* Ekerot svarade: *jag led nöd; men bad Gud om hjelp och fick den i Köpenhamn år 1664, då jag såg blanka karlar på himmelen och konungens namn der hopbundet.* Sedermera fortfor han en lång stund att tala, dock utan mening och sammanhang. Benzelius frågade omigen: *huru kunde slottsbranden vara eder förut bekant?* Ekerot svarade: *jag har länge i förväg sett den.* — *Sofvande eller vakande?* frågade Benzelius. — Ekerot svarade: *midtemellan. En afton, då jag tändt min pipa, sågs den tydligt. Jag visste till och med sjelfva dagen. Jag vet också, hvad dag hela staden kommer att brinna upp.* Benzelius sade: *i hafven likaledes påstått, att konungen blef förgifven på resan till Norrtelge. Hvaraf veten i det?* Ekerot svarade: *jo! åren 1680 och 1681 såg jag konungens namn stå sammanbundet öfver solen på himlahvalfvet. Jag har också hört talas om denna förgiftning, och Gud har uppenbarat den för mig. Många finnas ock, som glädja sig åt dessa olyckor.* Hela hans uppförande visade tydliga tecken till sinnesförvirring; men tillika angrep han med ganska bittra beskyllningar Karl den elftes hela regering, och isynnerhet Piper. Ganska envist påstod han sig vara alldeles oskyldig i slottsbranden; och vidhöll sedermera detta förnekande orubbligt. Inga fällande bevis kunde framdragas, hvarföre han ock slutligen måste frikännas. Likväl hölls han i fängsligt förvar; såsom lidande af ett vådligt vansinne. Kort derefter insjuknade den olycklige och fick sluta sina sorgliga dagar.

Hans spådom om hufvudstadens blifvande brand injagade emellertid så mycken oro i sinnena, att flere personer flyttade åt landet, endast för att undgå den hotande olyckan.

Man misstänkte också en annan orsak till eldsvådan 1). En brandmästare, antagen till slottets säkerhet, hade uppe på dess vindar hållit försäljning af öl och brännvin. När andra vaktmästare varnade honom, hade han kört dem bort. Några trodde, att det var i dessa oordentliga tillhåll, som elden af vårdslöshet fått tillfälle utbryta. Undersökningar anställdes. De släpphändta vaktmästrarna dömdes till gatlopp, brandmästaren deremot till döden. Detta sednare blef likväl af konungens nåd så till vida lindradt, att äfven han skulle slippa undan med samma slags straff, som de andra. Folkets harm gjorde dock konungens nåd fåfäng, till och med förderflig. De personer, som skulle vid gatuloppet verkställa brandmästarens afstraffning, gåfvo honom i vredesmod så kraftiga och eftertryckliga slag, att den olycklige dog af följderna 2).

Huru slottsbranden uppkom, har aldrig blifvit fullkomligen utredt. Med ledning af här meddelade uppgifter, må läsaren sjelf göra sina gissningar eller slutsatser.

FEMTONDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES BEGRAFNING.

Konungens lik erhöll enligt hans egen föreskrift en ganska enkel svepning, bestående blott af finare lärft, och inga regalier blefvo laggda i kistan. Denna lät man stanna qvar i hans vanliga rum, till dess bisättningen skulle ske, hvilken högtidlighet var utsatt till den 13 Maj. Men

---

1) Theatr. Europ. **15.** 276 säger, att i ett kanslirum på slottet var eldstaden bristfällig; att derigenom tändes en hop bredvid liggande papper; och att elden derifrån spridde sig öfver hela vinden. Inrikes handlingar hafva, oss veterligen, icke omnämnt någon dylik brandorsak.

2) Ofvanstående kapitel grundar sig på råds-prot. i Maj—Juli 1697, jemnförda med hvad tryckta skrifter i ämnet innehålla.

redan den 7 inträffade stora slottsbranden. Konungens lik räddades på sätt, redan är omtaladt 1). Det nedlades först i ett gammalt vid slottet beläget stall; men efter ett par timmar flyttades det till Per Brahes hus på Norrbro, hvarest man hade i hastigheten ställt ett rum i ordning för dess mottagande 2). Huset hade förut blifvit af konungen indraget från Anders Torstensons enka och ämnades nu till boställe åt hofvets stallbetjening. Efter någon tid fördes liket derifrån till Riddarholmskyrkan, hvarest det skulle förblifva till begrafningsdagen. Men äfven här och under denna mellantid hotades det af förföljande lågor. Den 10 Augusti 3) slog åskan inom en timmes tid två gånger ned i bemälte kyrka, skadade en person ganska illa och antände trädvirket. Likväl lyckades man att genast släcka elden. Tecknatydare fingo verkligen vid denna tid rika ämnen till anmärkningar. Den 7 Maj inträffade den stora slottsbranden. Ett par dagar derefter utbröt en ny eldsvåda, som förstörde det gamla stall, der man först nedlade konungens lik, när det utbars från det brinnande slottet. Den 11 Maj, då hans frånfälle skulle i Uppsala domkyrka tillkännagifvas, inträffade ett så starkt åskslag, att jorden och husen skakades, och fönster och dörrar sprungo upp. Den 18 Maj kom elden lös i den ännu qvarstående delen af Stockholms slott, hvilken jemnte det rum, hvari konungen stått lik, lades i aska på samma sätt som den öfriga byggnaden. Den 2 Juni, då gardet var sysselsatt med något arbete vid det afbrända slottet,

---

1) Enligt danska ministerns samtidiga berättelse, se Fryxells handl. 4. 407. Landshöfd. Tilas uppgifver deremot, att liket räddades af drabanten Mocklin, enligt Gahms beskrifning om Karl den elftes lefverne sid. 76.

2) Enligt Schützercrantz m. fl. skulle liket först hafva blifvit buret till reduktionssalen och laggdt på dervarande bord. Vi känna icke upphofvet och tillförlitligheten af denna berättelse.

3) Enligt danska ministerns berättelse i Fryxells handl. 4. 119, d. 18; men i Rühzelii Brontologia sid. 90, säges det hafva skett den 10 Aug.

rasade en del af de återstående murarna ned och krossade till döds tjugunio soldater. Den **10** Augusti var det, som åskan två gånger slog ned i Riddarholmskyrkan, der konungens lik var bisatt. Den **13** September höll en hotande eldsvåda på att lägga i aska Karlbergs slott, dit det kungliga hofvet tagit sin tillflykt. Det besynnerliga sammanträffandet af alla dessa tillfälligheter föranledde många egna tankar och omdömen och gaf en dyster sinnesstämning åt både hufvudstaden och hela landet.

Hösten derpå sammankallades ständerna. I deras närvaro blef Karl den elfte begrafven i Riddarholmskyrkan och nedsatt i hvalfvet under karolinska grafkoret. Det skedde den 24 November, d. v. s. på hans 42 födelsedag.

SEXTONDE KAPITLET.

OMDÖMEN ÖFVER KARL DEN ELFTE.

Karl den elfte afskaffade ett gammalt och införde ett nytt statsskick. Han utrotade gamla och införde nya bruk, — eller missbruk; allt som man vill taga det. Dessa förändringar genomdrefvos med brådska och kraft, och vanligtvis utan all skonsamhet. En sådan regent måste alltid blifva föremål för mycket olika omdömen. Så skedde ock här.

Att han tog enväldet tadlas af dem, som älska ett friare styrelsesätt; och afskys af dem, som anse republikanska former vara enda eller förnämsta medlet för staternas lycka och trefnad. Men samma åtgerd prisas af dem, som betvifla folkens förmåga att med fördel och sans deltaga i sin egen styrelse; och som uppriktigt tro, att lugn och lycka endast kunna finnas under en nästan enväldig konungaspira.

Reduktionen blifver redan i och för sig sjelf tadlad af dem, som anse adeln vara det fastaste stöd för tronen, staten och lugnet; och som derföre ogerna se denna samhällsklass försvagad. Reduktionens orättvisor blifva af så-

dana personer utmålade med de vedervärdigaste färger och hela åtgerden fördömd. Samma reduktion blifver deremot högeligen beprisad af både enväldets och folkväldets anhängare, och i synnerhet af dem, som tro, att man endast genom en dylik omhvälfning kunde bereda rum för det stora svenska folkets frihet och utbildning. Reduktionens orättvisor blifva af denna sida ofta förtegade eller, så vidt möjligt, framställda i en mildrande, en ursäktande dager.

Karl den elftes sparsamhet tadlas af dem, som anse ett rikes utvärtes glans vara liktydig med dess verkliga ära; — och likaså af dem, hvilkas egna åtgerder i detta hänseende lida vid jemnförelsen. — Men samma sparsamhet prisas af en hvar, som sätter värde på denna regentdygd; på den ordning och tarflighet, ett sådant exempel sprider; på den möjlighet, som deraf uppstår, att dels minska folkets utlagor, dels använda dem till allmänt nyttiga föremål.

Vi erinra oss härvid, huru Gustaf den andre Adolf, för sina stora utgifters och djerfva planers skull, blef af den sparsamme och försigtige Karl den elfte kallad *kung Orre;* — och huru deremot samme Karl den elfte blef sedermera af den praktälskande misshushållaren Gustaf den tredje kallad *kronofogden.*

Karl den elftes indelningsverk tadlas af dem, som derigenom hindras från sådana förändringar, som de anse böra vid försvarsverket införas. Men samma indelningsverk prisas lika högljudt af dem, som anse denna inrättning hafva utgjort och än i denna stund utgöra ett bland de fastaste bålverken för fäderneslandets frihet och sjelfständighet.

Så olika omdömen hafva blifvit fällda och fällas än i dag öfver Karl den elfte och hans regeringsåtgerder.

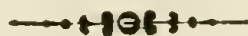
Otvifvelaktigt är, att det i många fall ligger ett tungt och mörkt moln öfver hela denna konungs regering, serdeles efter 1680. Det är någonting kallt och strängt, ofta till och med dystert och hemskt deri; t. ex. hans tysta och glädjelösa hof; — den hårdhet och köld, hvarmed

han bemötte sina slägtingar, hertig Adolf Johans barn och i synnerhet sin sjukliga, men milda gemål; — den jernhårda rättvisa, som enligt meningen skulle utgöra grundsatsen för Stora och Reduktions-kommissjonerna, men som ofta öfvergick till förkrossande orättvisa. Skuggorna ökades och fördystrades, ju längre det led. Den allmänt älskade Ulrika Eleonora dog. Reduktionerna blefvo mer och mer småaktiga. Englands och Hollands kaperier skadade Sveriges handel och nedsatte dess anseende. Orättvisorna mot Liffland väckte Europas ovilja och förberedde landskapets förlust. Derpå följde de många svåra missväxtåren och den deraf uppkomna förfärliga hungersnöden; slutligen och under samma tid konungens egen långvariga och ytterst plågsamma sjukdom; sist de många eldsvådorna, hvilka icke blott förorsakade stora förluster, utan ock på det mest hemska sätt likasom förföljde den aflidne konungens kropp; först i slottet, der han stod lik och sedermera två gånger i Riddarholmskyrkan, der han var bisatt. Man kan icke utan dystra känslor och tankar betrakta alla dessa tilldragelser.

Men å andra sidan, huru mycket för fosterlandet nyttigt och ärorikt innehåller icke samma regering; huru många föremål för svenskens evigt varande tacksamhet? Det var Karl den elftes mod och kraft, som i danska kriget åt Sverige räddade Skåne, Halland och Bleking, och på samma gång kanske hela rikets frihet och sjelfständighet. Det var samma kraft hos samma konung, som med Sverge helt och hållet hopsmälte nyssnämnde och några andra landskap, hvilka förut voro mer eller mindre främmande, kanske till och med fiendtliga mot det nya moderlandet. Det var samma konungs reduktion, som gjorde slut på det hotande adelsväldet och som i förening med hans sparsamhet gaf medel att betala rikets ofantliga skuld och att åter upprätta och ordna hela dess förvaltning. Det var genom honom, som svenska kyrkoväsendet blef för första gången sedan reformationens införande vederbörligen stadgadt; och likaså alla andra ämbetsverk

och ämbetsmän försatta i en verksamhet, långt mera ändamålsenlig och nyttig än förut. Och att de blefvo också fortfarande hållna i en så god takt; äfven detta var ett verk af samma konungs allvarliga eftersyn och af den stränghet, hvarmed han straffade hvarje försummelse hos sina förmyndare och hos andra statens tjenare. Att landt- och sjö-försvaret försattes i ett vida fullständigare skick än någonsin förut; att de trenne jette-företagen, indelningsverket, statsregleringen och flottans flyttande till Karlskrona kunde genomföras; att svenska bondeståndets frihet blef tryggad, dess sedlighet förbättrad och dess upplysning förberedd; för detta allt har Sverge att tacka samma Karl den elfte och hans regering.

Sådana minnen tala. Sannerligen! Få äro de konungar, af hvilka vårt fädernesland fått mottaga så många, stora och allt framgent verkande välgerningar. Karl har dervid kunnat misstaga sig om medlen, och han har så gjort, och derutinnan gifvit sin dryga skatt åt den menskliga ofullkomligheten. Man ser dock, att äfven under dessa förvillelser har Sveriges magt och Sveriges lycka alltid varit det mål, han egentligen åsyftade. Månne detta mål har af någon svensk konung blifvit sökt med mera uppriktighet, kraft, oegennytta och ihärdighet än af konung Karl den elfte? Vår nu ändteligen slutade berättelse har framställt bevisen, både för och mot. Läsaren döme!

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Z.

Å.

Ä.

Ö.

RATTELSER.

Sid.	5,	rad.	9,	*står:*	slösande förvaltningar	*läs:*	förvaltningars slöseri
»	45,	»	3,	»	hela	*läs:*	
»	64,	»	7,	»	Riga	»	Liffland
»	82,	»	38,	»	vrd	»	värd
»	83,	»	14,	»	ingen	»	ej någon
»	140,	»	18,	»	fröjdas	»	fröjdes
»	193,	»	39,	»	författad	»	författadt
»	216,	»	32,	»	den	»	en

